

ISSN 1563-0226
eISSN 2617-1864

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Шығыстану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЪ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия востоковедения

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Oriental Studies

№4(95)

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

ХАБАРШЫ

ШЫҒЫСТАНУ СЕРИЯСЫ № 4(95) желтоқсан

ISSN 1563-0226
eISSN 2617-1864

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Күәлік №16506-Ж.

*Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)*

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Турар А.С., PhD докторант (Қазақстан)
Телефон: +7 778 527 3341,
E-mail: aidanaturar1995@gmail.com

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Надирова Г.Е., филол.ғ.д., проф. – ғылыми редактор (Қазақстан)
Габдуллин К.Т., PhD – ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)
Алдабек Н.Ә., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ким Г.Н., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ерекешова Л.Г., т.ғ.д., доцент (Қазақстан)
Шадкам З., ф.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Эгамбердиев М.З., т.ғ.к., қауымд. профессор (Қазақстан)
Кокеева Д.М., ф.ғ.к., қауымд. профессор (Қазақстан)
Мевлют Эрдем (Mevlut Erdem), профессор (Түркия)

Нуреттин Демир (Nurettin Demir), профессор (Түркия)
Мустафа Изуддин (Mustafa Izuddin), PhD (Малайзия)
Чжао Цюань-шэн (Zhao Quan-sheng), профессор (США)
Масару Тономура, профессор (Жапония)
Хаслина Бинти Хассан (Haslina Binti Hassan), PhD (Малайзия)
Джалал Илсайд (Galal Elsaed), профессор (Египет)
Мехмет Нажи Онал (Mehmet Naci Onal), профессор, доктор (Түркия)

Шығыстану сериясы Шығыс елдері тарихы, саясаты, экономикасы, мәдениеті, тіл білімі мен әдебиеті, тіл оқыту әдістемелері бағыттарын қамтиды.

Министерство образования и науки
Республики Казахстан
Официальный интернет-ресурс
Комитета по контролю в сфере
образования и науки

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Жоба менеджері

Гүлмира Шахкозова
Телефон: +77017242911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гүлмира Бекбердиева, Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

ИБ № 14088

Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 6,8 б.т. Тапсырыс № 15687.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2020

1-бөлім
ТАРИХ

Section 1
HISTORY

Раздел 1
ИСТОРИЯ

Lee Byong Jo Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: beong.lee@kaznu.kz

**THE LIFE AND TRAGEDY OF ANTI-JAPANESE
KOREAN INDEPENDENCE ACTIVIST
CHOI JAE-HYUNG'S FAMILY
(based on the records of surviving families members)**

In this article, the author examined the family history of the first Korean naval officer in the Red Army, Choi Pavel Petrovich and his family members, who became victims of the tragic history of the Koreans in the Far East in the modern period. To this end, I mainly used a large number of family history recollections written by Choi Pavel's surviving families and some of Choi Pavel's military service-related materials from the Russian State Naval Archives. After graduating from the Frunze Naval School in Leningrad, Choi Pavel became the first Korean officer in the navy of the Soviet Army and traveled all across the seas of the Soviet Union. However, with the death of an older brother during the Civil War and an unexpected death of the father Choi Jae Hyun in 1920, misfortunes began in the Choi family. As naval officer, Choi Pavel also died on October 17, 1938 in Kazakhstan, becoming a victim of the Soviet regime. Around the same time, most of his 10 brothers and sisters, elder and young sisters' brothers-in-law felt victims of Stalinist repression, and only a few ones managed to escape death. The tragic life story of Choi Pavel's family symbolizes one aspect in the life of Far East Koreans who became victims of the Soviet regime in the early XXth century.

Key words: Choi Jae-Hyung (Choi Pyotr Semyonovich), Choi Pavel, partisan, Stalin's suppression.

Ли Бёнг Джо

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: beong.lee@kaznu.kz

**Жапондарға қарсы тәуелсіздік үшін жалынды күрескер Цой Дже Хён
отбасының өмірі мен трагедиясы туралы
(оның аман қалған отбасы мүшелерінің жазбаларынан)**

Автор бұл мақаласында Кеңес Қызыл Армиясы құрамындағы Теңіз флотының тұңғыш корей офицері Цой Павел Петрович және оның отбасы мүшелерінің сонау жылдардағы Қиыр Шығыстағы кеңестік корейлер тап болған ұлттық трагедияның отбасылық ащы тарихын әңгімелейді. Осыған байланысты негізінен Цой Павелдің тірі қалған отбасы мүшелері жазған отбасының тарихи естелік жазбалары мен Цой Павелдің әскери қызметіне байланысты кей материалдарды Ресейдің Әскери-теңіз флоты мемлекеттік мұрағатынан пайдаландым. Ленинградтағы Фрунзе атындағы Әскери-теңіз училищесін бітірген Цой Павел Кеңес Армиясы теңіз флотындағы тұңғыш корей офицері болды және Кеңес Одағының барлық теңіздерінде дерлік болып үлгерді. Бірақ, Азамат соғысы жылдарында үлкен ағасының және де 1920 жылы әкесі Цой Дже Хённің мезгілсіз қайтыс болуымен Цойдың отбасындағы бақытсыздықтар тізбесі басталды. Сталиндік режимнің құрбаны болған теңіз флотының офицері Павел Цой да 1938 жылы 17 қазанда Қазақстанда қаза болады. Шамамен осы дәуірде Цой Павелдің оншақты іні-сіңлілері, апа-сіңлілерінің күйеулері сталиндік қудалау-репрессияларының құрбанына айналды, тек санаулы бауырлары ғана сұрқия ажал ауызынан құтыла алды. Цой Павел отбасының трагедиялық тарихы – XX ғасырдың басындағы кеңестік режимнің Қиыр Шығыстағы құрбандығына айналған корейлер өмірінің рәмізі секілді.

Түйін сөздер: Цой Дже Хён (Цой Пётр Семёнович), Цой Павел, партизан, сталиндік жазалау шаралары.

Ли Бёнг Джо

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: beong.lee@kaznu.kz

**Жизнь и трагедия семьи борца антияпонского движения
за независимость Цой Дже Хёна
(на основе записей выживших членов его семьи)**

В данной статье автор рассмотрел семейную историю первого корейского офицера морского флота в составе Красной Армии Цой Павла Петровича и его членов семьи, которые стали жертвами трагической истории корейцев на Дальнем Востоке в современный период. В исследовании в основном были использованы семейно-исторические воспоминания, написанные выжившими семьями Цоя Павла, а также некоторые материалы, связанные с военной службой Цоя Павла, взятые из Российского Государственного Архива Военно-морского Флота. После окончания Фрунзенского Военно-морского училища в Ленинграде Цой Павел стал первым корейским офицером морского флота Советской Армии и объездил все моря Советского Союза. Однако, со смертью старшего брата в годы Гражданской войны и безвременной кончины отца Цой Дже Хёна в 1920 году началась череда несчастий в семье Цой. Цой Павел, будучи офицером морского флота, погиб 17 октября 1938 года в Казахстане, став жертвой сталинского режима. Примерно в этот же период 10 братьев и сестер Цой Павла, мужа старших и младших сестер пали жертвами сталинских репрессий, и только некоторым удалось избежать смерти. Трагическая история жизни семьи Цой Павла символизирует один аспект из жизни корейцев на Дальнем Востоке, ставших жертвами советского режима в начале XX-го века.

Ключевые слова: Цой ДжеХён (Цой Пётр Семёнович), Цой Павел, партизан, сталинские репрессии.

Introduction

In this paper, the subject of my attention is the victims of oppression, who unjustly disappeared by Stalin's oppression policy of minority ethnic groups in the Far East and Central Asia around 1937. These included thousands of party and Soviet workers, soldiers, dissidents and intellectuals, as well as Koreans, Chinese, Polish and Germans. It can be said that it is a publicly known historical fact that a large number of Koreans suffered unlucky deaths in the process of transporting trains for forced migration. Park Boris, a renowned researcher on Korean issues in Moscow, and Bugai Nikolai, a historian and researcher on ethnic issues, write that 554 people died in the process of displacement (Pak Boris, Bugay Nikolay; Kim Kwang-han, Lee Baek-yong(transf.), 2004). It was in the 1980s that official discussions related to the forced migration of Koreans became possible in Russia, and Korean-related works began to appear in earnest. The atmosphere at that time can also be found in Leningichi, a representative newspaper of CIS Koreans society. Around the same time, works on Koreans in the CIS regions including Russia began to be published in Korea, and in the 1990s, publications on various subjects including forced migration began in earnest. Of course, work-centered works related to the victims of oppression by the Stalin regime around 1937 and other subjects (anti-Japanese soldiers, partisans, culture, art, media) were also published intermittently.

However, the amount of character-centered works related to victims of oppression by Stalin's regime is relatively smaller than that of character-oriented works on other subjects. This may be attributed to the difficulty and limitations of domestic and foreign scholars' access to data.

Justification of the choice of article and goal and objectives

The object of this study is Choi Pavel Petrovich (Цой Павел Петрович, 1900-38) the first Korean naval officer of Soviet Red Army, who despite his social status, felt an innocent victim of Stalinist repression, as well as members of his family. Choi Pavel is also the second son of Choi Jae-hyung (Choi Pyotr Semyonovic; Цой Пётр Семёнович), godfather of anti-Japanese independence movements in the Far East who was unjustly killed by the Japanese forces during the «April disaster» in 1920. Choi Pavel was chosen not only because he was the son of Choi Jae-hyung or served as the first Korean naval officer in the Soviet Army. He actively fought in Red Korean partisan movements linked to the Red Army in the Far East during the Civil war, which lasted from the end of 1910 to 1938. In October 17, 1938 Choi Pavel died in Kyzylorda, Kazakhstan becoming an innocent victim of the cruel and brutal Stalinist repression. In other words, the author considers the death of Choi Pavel as one of the representative examples of Stalin regime's oppression of intellectuals around

1937. Moreover, the death of his family members (11 brothers and sisters, including him, as well as the husbands of older and younger sisters) during the period of repression was judged to be valuable as a historical example that shows the fictional aspects of the Stalin regime's policy of suppressing minorities (viciousness, injustice, and illegality). Firstly, the author will take a look the biography of Choi Pavel, which was not fully covered in existing studies. In other words, he will study the life of Choi Pavel as a naval officer and as a Red Korean partisan until the last days of his life. Secondly, the author will consider the life history of the surviving Choi's family members. The author will explore the tragic history of Choi's family, whose fate in the early 20th century is closely linked to the 'anti-Japanese national liberation movement-partisan struggle-Stalinist repression' through micro-history research using testimonies and recollection records, and ultimately re-examine the lives of Koreans in the Far East during the modern and contemporary period.

Research methodology

The author mostly used family history books published by Choi Pavel's surviving family members and a large number of primary records from genealogy archives. These records were written by Choi Pavel's brothers and sisters, the survivors of the Stalinist repressions, precisely, by his second young sister Choi Olga Petrovna, first younger brother Choi Valentin Petrovich and the youngest sister Choi Elisaveta Petrovna. In particular, most of reminisce memoirs (about 350 pages) are handwritten and unpublished. These records reveal in detail the tragic fate of Choi Pavel's father Choi Jae-hyung, his brothers and sisters (10 people), as well as the older and younger sisters' husbands, thereby enables micro-history research into the truth of Stalin's oppression at that time. In addition the author used very little of the materials related to the Workers' and Peasants' Red Navy officer Choi Pavel that are stored in Russian State Naval Archives (РГАВМФ, Российский Государственный Архив Военно-морского Флота). Have rarely been used in previous researches on Choi Pavel these materials are of a high value. They contain contextual and official data related to Choi Pavel's naval service and his death from the late 1920s to 1938. However, in this paper the author mainly used the reminisce memoirs of Choi Pavel's surviving family members. The databases of Russian State Naval Archives will be used in the follow-up researches.

Stalin's terror and the tragedy of Choi Jae-hyung's remaining family members

The death of Choi Pavel's father Choi Jae-hyong

Choi Pavel's father, Choi Jae-hyung, is a first-generation immigrant who settled in Primorsky Kray in 1869. Born in Kyongwon, North Korea (15.08.1860), he left a significant mark in the history of Korean independence movement in the Far East around the 1910s until he was killed by the Japanese forces in 1920. Amid political fluctuations and subsequent developments on the Korean Peninsula that began in 1905 (the Protectorate Treaty between Korea and Japan concluded in 1905) Choi's father Choi Jae-hyong chose the path of an anti-Japanese fighter. However, his father Choi Jae-hyung suffered a tragic fate due to so-called "April disaster" caused by Japanese forces in April 1920. Hundreds of innocent Koreans were brutally massacred or injured in Vladivostok and Ussuriysk due to the April disaster. On the night of April 4, Japanese military police being hold with a pre-written name list stormed into Sinhanchon and arrested more than 50 Koreans and even Russian soldiers who were in charge to defend Sinhanchon. 28 Korean schools and printing house "Haninshinbo" that were located in the school were burned up, many people were imprisoned and burned alive. Korean and Russian partisans from Ussuriysk surrounding area's fought against the Japanese forces. Japanese atrocities continued until 8 a.m. Korean stores were looted. Children, women and old people were brutally beaten during the search and interrogation process. Japanese soldiers savagely slaughtered fleeing Koreans, even trapped them in buildings and burned them to death. During this brutal April tragedy, Korean patriots such as Choi Jae-hyung, Kim Yi-jik, Um Ju-pil and Hwang Kyung-seop were arrested and shot by the Japanese colonial government (Voice of Motherland, April 7,9,11,16, 1920; Russian State Historical Archive of the Far East, f.28, op.1, d.1119, p.71-73).

Oppression and Death of Choi Pavel's brothers and sisters

The misfortunes of Choi Pavel's family that resulted from the death of his father Choi Jae-hyung was only a prelude. Along with Stalin's regime the policy of collectivization was implemented, and the politics of fear began to grow rapidly throughout the country. The entire Soviet Union was gradually captured by the fear of arrest, imprisonment, and repression. Choi Pavel's family was no exception. Most of the family members, including Choi Pavel himself, had to experience Stalin's repressions in 1937-38.

Choi's elder brother, Choi Pyotr Petrovich, and his elder sisters' lives certainly had no connection with Stalin's oppression period as they passed away much earlier than those days. However, the author thinks it is worth mentioning that it was the beginning of the tragedy of Choi family ahead of the death of the father Choi Jae-hyung and a sad side of modern and contemporary Korean history in the Far East.

Choi Pavel's elder brother Choi Pyotr was a free-thinking person. He was expelled from the seminary in the last year for participating in the revolutionary movement in 1905. Later he served as an elementary education supervisor in Nikolayevsk-on-Amur in 1915, then joined the Tsar Army, and after completing a short-term officer training course in 1916 was dispatched to the Western Front facing toward Germany. After the Russian Revolution in 1917 he served as an Army Lieutenant, and then was elected Chairman of the Military and Solidarity Committee. After the October Revolution, he was promoted to the rank of regimental commander. Soon after Choi Pyotr was elected the Representative of the Soviet representatives of the workers, peasants and soldiers of Roslav, and after joining the Bolsheviks he was elected Head of the Soviet military division. However, when the Civil War broke out, in April 1918 Choi Pyotr's regiment was deployed to the Eastern Front, and in 1919 he died lamentably in a battle in West Siberia (Choi Valentin Petrovich, Choi Elisaveta Petrovna, 1990).

The elder sister Choi Vera (Choi Vera Petrovna) also had nothing to do with Stalin's oppression. Her husband, Kim Yakov Andreyevich, was one of the most talented students of Kazan teachers' training school supported by her father Choi Jae-Hyung. Being fluent in Korean, he once worked as a teacher, but gave up his teaching job and engaged in commercial activities. After moving to Nicholsk-Ushuris he purchased a site on Zanadvorovskaya Street and started construction projects having a great success by owning several buildings. Kim Yakov enjoyed great authority among merchants, and with his strengthened social status held the position of Chairman of the independence movement organization in 1913 until the beginning of Russian revolution. He was successful to the extent that he had close relations even with military commander Gondatti, who visited his house to greet his family (Choi Valentin Petrovich (1), 1990-94). However in 1923 the eldest sister and her husband took their son Nikolai (Ким Николай Яковлевич) and daughter Lyubov (Ким Любовь Яковлевна) and unexpectedly moved to Harbin, China. The elder

sister Vera lived with her husband and ended her life there. In 1938, her husband Kim Yakov took his daughter Lyubov and grandchild Boris (Ким Борис Макарьевич) and moved back to Karaganda, Kazakhstan. Living 10 years in Kazakhstan he died soon after the 1941-45 war (Choi Valentin Petrovich (1), 1990-94; Choi Valentin Petrovich (2), 1990; Koryollbo, 1993: 10-11).

The rest of the family's lives have been thoroughly destroyed by Stalin's oppression, except his eldest brother Choi Pyotr and his elder sister Choi Vera's cases. Firstly let's have a look at his second sister, Choi Najeuda's (Цой Надежда Петровна) family. Her husband, Kang Nikolai (Кан Николай Алексеевич), served as a battalion commander of the 119th Infantry Regiment, but lately was arrested and shot in Smolensk (г. Смоленск) (Koryollbo, 1993: 10-11; Choi Valentin Petrovich (2), 1990). Fortunately, Choi Najeuda avoided the Stalin's repression.

However his third elder sister, Choi Lyubov (Цой Любовь Петровна), who worked at the National Bank of Novosibirsk in 1937 was arrested in Novosibirsk and shot in 1938. Her spouses' fates were also harsh. Her first husband (Ни Алексей Александрович) who worked as a mathematics teacher at Korean teachers' training school was not able to overcome family's poverty and left behind his wife and two children moving to Moscow in 1923 where he worked at the Balakyevo Button Factory. The second husband, Namgai Yelisey Pavlovich (Намгай Елисей Павлович) was a former veteran and reserve brigade commander. He served as the head of the West Siberian Fruits Vegetable Sales Trust. Both were arrested and died (Koryollbo, 1993: 10-11; Choi Valentin Petrovich, Choi Elisaveta Petrovna, 1990; Choi Valentin Petrovich (1), 1990-94; Choi Valentin Petrovich (2), 1990). The family's misfortunes following the elder brother Choi Pyotr and his father Choi Jae-Hyung continued with the racial cleanup of Stalin's madness. The fates of Choi Pavel's brothers were also harsh.

The first younger sister Choi Sofiya's husband Shorukov Hodjehan Shorukovich (Шорукوف Ходжехан Шорукевич) served as a standing representative of All-Russian Central Executive Committee, lately as a plenipotentiary representative of the Kyrgyz Republic in the Council of Ministers of the Soviet Union, and before his arrest he was a member of the People's Commissariat in the Health Service Development. He was active in the mainstream society, but also suffered repression in early 1937 (Choi Olga Petrovna (1), 1990; Choi Valentin Petrovich (2), 1990; Russian State Naval Archives,

f.2192, op.2, d.1696, p.8). Fortunately, Choi Sofiya was able to escape the oppression. Having gone through a great struggle the second younger sister Choi Olga (Цой Ольга Петровна) also miraculously survived the oppression, but her husband did not escape the death. She was a graduate of Nikolsk-Usurisk Korean teachers' training school. Following the dream to become a teacher she worked in Korsakovka and Sinelnikovo. However her life did not go the way she wanted due to long labor and psychological aftereffect. After graduating from the Moscow Institute of Energy she worked as an engineer in Minsk, Smolensk and Roslav. In 1937 she was arrested and sentenced to 10 years in Karaganda Prison Camp (Karlaga) and Norilsk Prison Camp where she was released after completing her sentence. Her husband, Sergey Kim (Ким Сергей Фёдорович) was a graduate of Nikolsk-Usurisk Korean teachers' training school and Moscow Conservatory. He actively participated in musical activities in Minsk, Smolensk, etc., and in 1938 by Stalin's conspiracy was executed (Koryolbo, 1993: 10-11; Choi Valentin Petrovich, Choi Elisaveta Petrovna, 1990; Choi Olga Petrovna (1), 1990; Choi Valentin Petrovich(2), 1990).

Choi Valentin, the only male survivor of Choi Pavel's family (died in 1994) managed to escape death. However he had to live through long years of surveillance, prejudice and unfair treatment by the Soviet authorities. In August 1938, Choi Valentin was arrested and imprisoned by authorities while working on the position of agricultural engineer specializing on harvest field in Kazakh People's Economics and Statistics Bureau in Almaty. During a psychological investigation that he went through until April 1940, he did not confess and was released following the decision of the People's Commissariat for Internal Affairs (NKVD). Sister Choi Olga recalled that her younger brother, Choi Valentin, had never complained about life, and that he could eventually survive because of his personality, a surprisingly calm and strong patience. Since then, he has been loyal to the Soviet authorities, working as a chief agricultural engineer at the Kazakh National Economic Registry. However, his 'past career in prison' always followed him, and even he was the executive of the Bureau of Agriculture he was the last to get an apartment from the government (Koryolbo, 1993: 10-11; Choi Valentin Petrovich, Choi Elisaveta Petrovna, 1990; Choi Olga Petrovna (1), 1990; Choi Valentin Petrovich(2), 1990). Third sister Choi Lyudmila (Цой Людмила Петровна)

fortunately avoided oppression and was able to survive until the end working as a zoo technician in Kirghizia.

However, Choi Pavel's misfortune did not stop there. The youngest sister Choi Elizabeth (Цой Елизавета Петровна) also had to lose her husband Ten Constantin (Тен Константин Антонович). Her husband was arrested and shot while working as a photojournalist for the «Смоленская правда» newspaper. The youngest and most loved child in the family Choi Elizabeth managed to survive working in the coldest province of northeastern Russia, Republic of Sakha (Yakutia) moving then to Almaty (Russian State Naval Archives, f.2192, op.2, d.1696, p.8). Choi's youngest brother, Choi Vikenty (Цой Викентий Петрович) also died in the face of Stalin's power. As a younger child he was born and raised in an atmosphere of love and care. His father Choi Jae-Hyung poured out his love into his son, who was so young that he slept with him in the same bed right before the father's death. Due to this circumstances or not his younger brother personality was a little bit selfish and impatient. He always wanted to be independent in everything. He barely finished school and after graduating from Leningrad (now Saint Petersburg) Institute of engineering and cinema worked in Siberia. After the summer 1937, during the period of arrest and oppression, he fled to Kyzylorda, and lately moved to Aralsk where he worked as a physics teacher. However, in the fall of 1938, he was sentenced to five years in prison for stealing a laboratory apparatus from physical laboratory. After his release he was sentenced to another three-year prison for protesting against the Head who was in charge of wages threatening him with the handgun. However he was arrested again for his involvement in the theft at a power station in Yangiyul, city in the Tashkent region of Uzbekistan. While serving his kidney disease worsened and he ended up in a hospital aged 42 (Koryolbo, 1993: 10-11; Choi Valentin Petrovich (2), 1990).

The unfortunate cases of suppression by the Stalin regime before and after forced migration in 1937 were not limited to the Korean people. The younger brother Choi Valentin, the only survivor of the Choi Pavel family, had kept the cruel memories of the time in his mind until the last moment. All the pain from the past was captured in his memoirs. In an interview with one of the media outlet, he reveals the painful history of his family full of the pain of those days.

Table – List of sisters' spouses who were shot

Name	Position and Activities
Kang Nikolay Alexeevich (second elder sister's husband)	lieutenant, Civil War veteran, battalion commander of the 119th Infantry Regiment
Ni Alexey Alexandrovich (third elder sister's husband (first husband)	Engineer of Balakiryev But- ton Factory in Moscow
Namgay Yelisey Pavlovich(third elder sister's husband (second husband)	Civil War veteran, reserve brigade commander, head of the West Siberian Fruits Vegetable Sales Trust
Shorukov Hodjehan Shoru- kovich (first younger sister's husband)	member of the People's Commissariat in the Health Service Development in Kyrgyz Prepublic
Kim Sergey Petrovich(second younger sister's husband)	
Ten Konstantin Antonovich	Photojournalist for the «Smo- lenskaya Pravda» newspaper

(Choi Valentin Petrovich, Choi Elisaveta Petrovna, 1990)

“It is very difficult for me to escape from memories. Because the price of what to say was cruel.... It was the period of weeding out of everything. Among all the family members only my sisters Olya, Liza, Mila, Sonya, and I were able to survive the oppression.... I was also arrested and questioned in a conveyor way. In other words, I was constantly questioning from 9 a.m. to 6 p.m. and from 9 p.m. to 7 a.m. in the morning. Even between 6 p.m. and 9 p.m., even sleeping was not allowed.... During the working in newspaper we were always watched. I have not acknowledged anything, any betrayal of my country, nor signed any documents. But a lot of people were tortured and broken.... Perhaps my firm belief in innocence saved me. In fact according to Article 58, paragraph 1 of the Soviet Criminal Code, I had to be shot at the time....” (KoryoIlbo, 1993: 10-11).

The mental trauma of those who survived the threshold of death is not easily cured. Choi Valentin was released from jail but had to live through mental trauma to the end, sometimes feeling like he was still in a big prison. Despite all the pain he went through he lived his best to the end to restore the reinstatement and honor of the family members who suffered unfair deaths. He believed it was his duty as a survivor and that he was doing his best before history.

Anti-Japanese partisan-The death of naval officer Choi Pavel Petrovich

Choi Pavel's anti-Japanese activity as a partisan

Detailed references on Choi's activities as a partisan and a naval officer are rarely found in existing publications. In this text Choi Pavel's life and activities was based on unpublished surviving family members' memoirs, and only a fraction of the data was taken from the Russian National Naval Archives.

Since school days Choi Pavel knew that his father Choi Jae-Hyung was one of the leaders of the Korean National Liberation movement in the Far East. ‘They say children are mirrors of their parents’. Choi Pavel's life was alike his dad's, Choi Jae- Hyung, who was involved in anti-Japanese movement in the Far East. Choi Pavel decided early on to follow in his father's footsteps. It was already beginning with his days at Vladivostok's commercial school before moving on to Nikolsk-Ushurisk. He already started working with young students and workers of railway transport at Nikolsk-Ushurisk Station in the summer 1918, publishing the newspaper “The voice of students” («Голос учащихся») under the editorial name of Yanov Mik (Янов Мик), and working as a secret reporter for the newspaper “Red flag” («Красное Знамя») as an anti-Japanese activist (Choi Olga Petrovna (1), 1990; Choi Olga Petrovna(2), 1990). In September 1919 Choi Pavel had already joined the Korean partisan movement and began to participate in the battles against the Japanese military and White Army (Choi Valentin Petrovich (1), 1990-94).

In March 1920, the Red Partisan squad entered Nikolsk-Ushurisk and the Primorsky Krai was dominated by them. At that time, Choi Pavel participated in the formation of the Komsomol (formerly The All-Union Leninist Young Communist League, Всесоюзный Ленинский Коммунистический Союз Молодёжи), worked as a clerk at a newspaper “Inception” (“Начало”) published by Revolutionary Headquarters (Революционный штаб) of the Nikolsk-Ushurisk district (Russian State Naval Archives, f.2192, op.2, d.1696, p.8a, 11a); Choi Sofia Petrovna, Choi Olga Petrovna, 1961). As a result he began to get deeper into the partisan organization. At that time, Choi's family had no father, so they were suffering from terrible poverty and hunger. Since Choi Pavel's father was killed in a violent attack, his mother has tried several times to keep Choi at home. However all her efforts were in vain (KoryoIlbo, 1993: 10-11). No one, nothing, could break Choi's firm will to fight against

Japan. Choi Pavel has always been considered a fair and wonderful young man in the eyes of the people around him. He always protected the weak, and was afraid of nothing. He has been nicknamed "Scandal-Maker" since his days at Vladivostok School of Commerce (Choi Olga Petrovna (1), 1990). He was a very righteous young man who was always interested in what was going on around him and who couldn't stand injustice. This "scandal-maker" nature of Choi Pavel perhaps was one of the main reasons he later became a victim of interrogations process of Stalin's suppression.

After the April 1920 tragedy, Choi Pavel entered the Red partisan squad under the command of Chefchenko Grigory (Шевченко Григорий) in Anuchino. In a squad a 20-year-old Choi Pavel was entrusted with a heavy post called Chief of Staff. The April agreement between the Provisional PrimorskyKray Government and the Japanese Interference Force forced the Primorsky Revolutionary Army Forces to stay out 30 versta. Around this time, the Korean partisan squad was gathered in the Anuchino area. Among them were partisans from Korean peninsula who participated in Korea's Fight for Freedom in 1908. Thanks to the participation of the Korean partisans in the Chefchenko unit, the scale of Partisan squad has grown significantly. It led to the formation of large Korean partisan organizations that were entrusted to the young partisan Choi Pavel. Young partisan leader Choi Pavel has won the trust of partisan fellows because they all knew about Choi's father Choi Jae-Hyung's tremendous anti-Japanese struggle. Many people were already acknowledging Choi's underground activities and struggle experiences. In 1920-21 Korean partisans under the command of Choi Pavel, Ilyuhov and others fought a fierce battle in Grodelova and Varvarovka suburbs against the Japanese military and the White Army led by Copeleev (Choi Valentin Petrovich (2), 1990; Choi Sofia Petrovna, Choi Olga Petrovna, 1961). Choi Pavel revived the trust of his fellows through his bravery, resonance and honesty in partisan activities.

Partisan activity was the most dangerous activities that cost somebody's life. Once, Choi Pavel was taken prisoner by the White Army. He was captured by soldiers from the White Army who were spying on the rear. Choi Pavel was sentenced to death by White Army military authorities and imprisoned, awaiting death. However, he decided to escape using an iron needle attached to the heel of the American boots he wore. In the evening he was watched over by White Army guards and later taken to shooting site. However he was able to use his iron needle

to overpower the guard and return safely crossing the lake (Choi Valentin Petrovich (1), 1990-94). After hearing the news of Choi's escape, her mother went to see him overcoming 150 versta through the snowy roads. She returned home only 10 days after spending just one night with her son Choi. For a woman who had already lost her big son on the battlefield and her husband, the pillar of the family, Choi Pavel was like the rest of the world in her heart.

Choi also received watches and revolt pistol from the leaders of the Red Army for his active participation in the Civil war. However everything was not as smooth as it seemed at first. In February 1921, under the order of the Central Committee of the Far Eastern Republic Choi Pavel's unit arrived in Svobodny (г.Свободный), Amur Province from the Spasskiy district (Спаский район) of Primorye. Here his unit was reorganized with other units into a Special Sakhalin Partisan Corps (Особо-Сахалинский партизанский отряд). Choi Pavel was promoted to the Chief of the unit. However, in June 1921 the Special Sakhalin Partisan Corps refused to accept the new command of the Soviet authorities. This led to the disarmament of the Sakhalin Special Partisan corps, and 80 commanders, including Choi Pavel, were arrested for inciting disobedience and transferred to a prison in Irkutsk (House of Detention). The pain he went through was the Alexeyevsk/Free City Incident (1921) knowing as the greatest tragedy of so-called Overseas Korean Independence Movement History. In November 1922 by decision of The Communist International (Comintern) Choi Pavel cleared of all the charges and fortunately was released from prison. Soon after his release in December 1922 Choi Pavel came to Cheetah, where he served until August 1923 as the labor union leader in the Nerchinsky District under the direction of the Korean section of the Far Eastern Regional Committee (Russian State Naval Archives, f.2192, op.2, d.1696, p.9; Choi Sofia Petrovna, Choi Olga Petrovna, 1961); Choi Valentin Petrovich (1), 1990-94).

After the establishment of the Soviet system in 1922 the Far East gradually found peace. However the Far East was too small to young ChoiPavel who was full of passion and dreams. In 1923 he was sent to Moscow by the Far Eastern Regional Committee. Since August 1923 he started working at the Central Executive Committee of the Korean Alliance (ЦИК Союза корейцев) in Moscow. There, he was in charge of setting up the Korean youths from the Far East on educational institutions, evening schools (рабфак), and party schools (Choi Sofia Petrovna, Choi Olga Petrovna, 1961). During that time Choi

Pavel gained more experience, got to know more things and also developed much bigger dream than it was before.

The Birth of the first Korean Naval Officer

At the end of 1923, Choi Pavel finally got a chance to fulfill his dream. On February 8, 1924, Choi Pavel entered the special courses at the Frunze Naval Military Academy on instructions from The Revolutionary Military Council. On October 5, 1926, a graduate of the Naval Academy Choi Pavel was granted executive status at the Workers' and Peasants' Red Fleet, and in November got an appointed as an orderly officer (вахтенный командир) on the Amur fleet's capital ship "Sverdlov". Later, during the period from November 1927 to October 1928, he completed an Improvement Courses for command personnel as an artillery division student and from October 1928 served on as the chief of the Caspian Fleet's Artillery Division. He also served as an artillery lieutenant in the Caspian fleet's staff from May 1931 and from November 1933 he worked as a senior artillery lieutenant in the Baltic Fleet's capital ship "Marat" (Choi Valentin Petrovich (1), 1990-94; Choi Sofia Petrovna, Choi Olga Petrovna, 1961). That's how Choi's big dreams come true.

The table above is the school authorities' "Assessment study on the job-related preliminary knowledge" that was imposed on Choi Pavel before his graduating from the Naval Military Academy. It shows that Choi Pavel graduated from a military school with excellent grades and gained proper abilities as a competent reserve naval officer. While studying at a military school, he traveled around the world, got acquainted with the literature of various nations, having the pride for being the first Korean naval officer. During 1924-1925, Choi participated in naval events held in Norway and Sweden. In 1934 he took a capital ship "Marat" and has come to Poland harbor Gdynia (Choi Valentin Petrovich (1), 1990-94). He resembled his father Choi Jae-Hyung, who back in the days spent his young time as a sailor, looking around the world and planning for the bright future, dreaming of great aspirations.

Choi Pavel was recognized as a soldier. He has won several awards for exemplary charging activities and political abilities, for his work in enhancing the capability of naval bombardment. As an example in 1929 he received a gold watch at a naval gunfire competition and in 1930 he received a revolver as a prize. Choi Pavel was also recognized for his political ability, precisely as a member of the Communist Party. In 1927 he became a candidate for membership in the Communist Party of the USSR,

and in May 1932 he was finally officially nominated to the Communist Party of the Soviet Union by the Caspian Flotilla Party Committee (Choi Valentin Petrovich (1), 1990-94). By that time it was the golden period of Choi Pavel's life.

Table – Assessment study on the job-related preliminary knowledge of Naval Military School graduate Choi Pavel Petrovich

The Workers' and Peasants' Red Army, Frunze Naval Military Academy	
Preliminary assessment study on the job-related knowledge issued by the Council on Education of Naval Military Schools in 1926	
Full name	Choi Pavel Petrovich
Date of birth	November 25, 1900
Preliminary knowledge/work experience before entering the naval school	two-stage (process) school (школа II ступени)
General and special courses	special courses, 3 years
Sailing experience before entering the naval school	After entering naval cadet position – 2
Preliminary knowledge in the position of secondary helm	Satisfied
Preliminary knowledge in the position of naval commander	Good
Preliminary knowledge in the position of submarine mine torpedo	Good
Preliminary politics knowledge	Excellent
Preliminary rank knowledge	Good
Preliminary knowledge in the position of officer on duty	Satisfied
Physical training	Satisfied
Most interested specialized knowledge	Position at bat
Personality	Active
Full-time position upon graduation	
September 7, 1926, №1810	
Signer: Temporary Principal of Naval Military School Kurkov, Education Council President and Schools Chancellor Isaak Lurie, School Director Danilov, Rank Director Sorokin (И.Сорокин), Council of Education clerk signature	

(Russian State Naval Archives, f.2192, op.5, d.4290, p.5)

Stalin's oppression and Choi Pavel's fatal death

However by the mid-1930s black clouds was hanging over Korean's head in the Far East. The great wave of arrests, party expulsions, execution

had begun everywhere in society. All Koreans at Leningrad International School were imprisoned. It even affected Choi Pavel. Choi Pavel, who was serving in Kronshtadt (a military port in Finland) on the capital ship "Marat", was named the first target of oppression on the flotilla. In the spring of 1935 Choi Pavel was arrested by The People's Commissariat for Internal Affairs (NKVD) with the rank of second lieutenant. Then, in the same year he was expelled from the party on the pretext of deceiving his father's social status, precisely his origin. During December 1935 to December 1937 for 3 days Choi Pavel underwent tedious investigations by the authorities. As a result in December 1936 he was fired from the Workers' and Peasants' Red Fleet (Choi Valentin Petrovich (1), 1990-94). The reason why the Soviet authorities restrained in relation to Pavel is explained by the fact that they were aware of Pavel's father who fought against Japanese army in the Far East and contributed to the development of the community.

His younger brother Choi Valentin had submitted a letter of inquiry to the headquarters of the capital ship "Marat" at the time asking for Choi's safety. However he didn't get any answers (Choi Valentin Petrovich (2), 1990). The arrest of Choi Pavel was the beginning of the first Stalin crackdown on Choi's family members since the death of his father Choi Jae-Hyung and the beginning of the family tragedy. A closed trial was held in the city, and most of Lenin's closest aides were also being tried, and most of those on trial were shot. Closed trials were held in the city, and the closest aids of Lenin were brought to trial. Most of the people in the process were shot.

After his release around April 1937, Choi Pavel was discharged and classified as a reserve force. However he made an effort to reinstate in the fleet in Moscow. He was expecting support from his military colleagues in Moscow who once promised him to cooperate with his return. However the response from the agencies who were about to help him with his return was that 'Choi Pavel cannot live in Moscow.' After many twists and turns, in December 1937 Choi Pavel was sent to the State Shipping Corporation in the Aral Sea and appointed to a position responsible for harbor. After his release Choi returned home for a short time and spent time with his mother. Mother was in seventh heaven over her son's return. It was the first and the last time all Choi's family spent together 'under one roof.' Choi Pavel stayed just before the New Year with his family, and later left for the State Shipping Corporation in the Aral Sea at the order of the

authorities (Choi Valentin Petrovich (2), 1990). The whole family knew it was the end of Choi's ordeal, and they were also eager to do so. Everyone in the family believed that this would put an end to Choi Paul's suffering, and they really wanted him to go there.

However it lasted just for a while. The following year, in June 1938, Choi Pavel was arrested again by authorities. The criminal law applied to him was Article 58.1a of the Criminal Code RSFSR. He was shot on October 17, 1938 in Kyzylorda, Kazakhstan. However, around the same time, his younger brother Choi Valentin was arrested and investigated in the internal prison of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Kssr) on Dzerzhinskaya Street. There were six people in the prison cell where Choi Valentin was located, including two workers from the Aral Sea State Shipping company. Choi Valentin was able to hear about the death of his brother Choi Pavel through them. From them he learned about the death of his brother Choi Pavel. He learned that his brother Choi Pavel was severely insulted and assaulted during the interrogation. Choi Pavel couldn't resist the insult and picked up the chair and hit the inspector. On the third day after being tortured for it, he was sent to Kyzylorda. Later it became known that his other colleagues continued to be interrogated in Almaty prison until November, but Choi Pavel was shot on October 17 (Choi Valentin Petrovich (2), 1990). In history, assumptions do not make sense, but I wonder what would have happened if Choi had not admitted his mistakes to the end and endured to the end. It is as if his younger brother Choi Valentin had endured the interrogation calmly and patiently to the end and survived being released. However nobody could know what would have happened. It was a time of madness when the blade of Stalin's oppression was being wielded like mad. It was a time of madness when the blade of Stalin's oppression was being wielded desperately.

Results and discussion

Now they are all disappearing into history. Although rehabilitation and restoration of honor have been achieved after the death, nothing can replace the indescribable grief and pain in the hearts of the survivors of the Choi Pavel family. However, it is only the work of finding the facts and historical meanings of the past through the historian's brush tip to comfort them, and it seems that it is the duty that we who live today must bear. The work of finding the historical footsteps of the Choi Pavel

family needs to be continued. In this paper, I mainly used the first-order raw materials of the large amount of family history recollections produced by Choi Pavel's surviving families. As such, the materials used are not less subjective than objectivity or formality in terms of time, cause, and surrounding circumstances. There is a need to illuminate the family history from the side. Therefore, in the follow-up study will be focused on the Choi Pavel problem through other sources. This is original data produced by the Naval Administration of the Red Army in the past. In addition, these original materials contain Choi Pavel's partisan and naval service status from the late 1920s to 1938, and his journey to death.

Conclusion

As mentioned above, we had a look at the vivid tragic family history of Choi Pavel and his family members during the period from 1900 till mid-1930s, focusing on the memoirs written by surviving family members of Choi Jae-hyung, an anti-Japanese patriot.

Around the time of forced migration in the 1900s and till late 1930s, Korean communities in Chinese Manchuria and the Far East had to experience the turbulent modern and contemporary history. Choi Pavel's family in the early XX century was also at the center of "anti-Japanese movement – partisan forces – Stalin's oppression" historical periods. Cases in which the majority of such a large family were caught up in the maelstrom of history and died, or managed to survive interrogation and torture suffering a mental trauma in a days ahead until the end is rarely encountered in Far East Korean's history.

The modern and contemporary period of East Asia, including Manchuria and the Far East, is marked by war and domination, struggle and oppression. In the center of East Asia's modern and contemporary history was Japanese imperialism. Japanese manic idea to take over the continent and desire to colonize the country has shaken the fate of not only the countries concerned but also the people living in the region, including Koreans. After forming the Anglo-Japanese Alliance (1903) and the victory over the Russia in the Russo-Japanese War (1904-05), Japan gained the right to colonize the Korean Peninsula. Dark clouds appeared over the fates of East Asian people, including those who lived in Manchuria and the Far East. When the Russian Revolution broke out in 1917, it carried more than 60,000 troops on the pretext of protecting its citizens, and the endless ambition and aggressiveness of the Japanese colonists who entered Vladivostok Port in Russia, could only be stopped through an atomic bomb in August 1945. The death of Choi's father Choi Jae-hyung and his older brother Choi Pyotr, was also caused by the Japanese government's insanity ambition. Who can appease a revengeful spirit of many Koreans in the Far East who died from the torture and massacre instead? Only a few Choi Pavel's sisters managed to survive among all his siblings and Choi Valentin is the only male survivor. Until the last breath he lived in a state of mental distress unable to escape from the painful memories of the past. Choi's fourth younger sister, Choi Elisaveta, whom he met in Almaty, Kazakhstan in the past, was clearly recalling her past memories despite her old age. Throughout her life she felt hatred over Japan's atrocities inflicted on her father Choi Jae-hyung and Stalin's madness, which devastated the life of all her family.

References

- In Korean Slobodka // Voice of Motherland. 1920. April 7.
- Inspection of Korean Slobodka; A message from Koreans// Voice of Motherland. 1920. April 9.
- In Korean Slobodka // Voice of Motherland. 1920. April 11.
- To the arrest of Koreans// Voice of Motherland. 1920. April 16.
- Excerpts from the report of April case (April 4-6, 1920) investigation committee to autonomous council of Far Eastern interim government// Russian State Historical Archive of the Far East. f.28. op.1. d.1119. p.71-73.
- Choi Valentin Petrovich. (1990). Choi Elisaveta Petrovna, [Short biography of Choi Pyotr Semyonovich- Jae-hyung.
- Choi Valentin Petrovich (1). (1990). What I remember and learned about my father, 1990-94.
- Choi Valentin Petrovich (2). (1990). Shortly about me and my family.
- Choi Valentin Petrovich. (1992). The Cronology of the life of Tsoi Pyotr Semyonovich- Jae-hyung, 1860-1920.
- Dead and alive// Koryollbo. 1993. April 17. Saturday. p.10-11.
- Choi Olga Petrovna (1). (1990). My life.
- Choi Olga Petrovna (2). (1990). Letter from Choi Olga Petrovna to Elizaveta Yakovlevna-Dear Elisaveta Yakovlevna!
- Self-introduction letter of Choi Sun-hak, commander of an artillery battery of "Marat" capital ship of red flag Baltic fleet written on March 5, 1935 (Russian State Naval Archives). f.2192. op.2. d.1696. p.8-8a, 9-9a.

Self-introduction letter of Choi Sun-hak written on April 10, 1937 in Leningrad. Russian State Naval Archives. f.2192. op.2. d.1696. p.11-11a,12.

Assessment study on the job-related preliminary knowledge of Naval Military School graduate Choi Pavel Petrovich. Russian State Naval Archives. f.2192. op.5. d.4290. p.5.

Choi Sofia Petrovna, Choi Olga Petrovna. (1961). Biography of Choi ShenHak-Pavel Petrovich.

Genealogy of the descendants of Choi P.S. (1990).

Choi V.V. (2000). CHoi Jae-Hyong-Choi Petr Semenovich. Almaty.

Choi V.V. (2001), Choi Jae-Hyong-Choi Petr Semenovich (supplement). Almaty.

Pak Boris, Bugay Nikolay; Kim Kwang-han, Lee Baek-yong (transf.), (2004). 140 years in Russia. Seoul: The spirit of the age.

Kim Syn Hwa. (1965). Essays on the history of Soviet Koreans. Alma-Ata: Nauka.

D.Zh. Zhailybayev^{1*}, **A.E. Serikkaliyeva²**, **D.A. Taldybayeva²**

¹Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,
Eurasian Research Institute, Kazakhstan, Turkestan

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
*e-mail: daulet_87@bk.ru

SOME ASPECTS OF SOCIO-CULTURAL INTEGRATION OF YOUNG REPATRIANTS

In particular, the cultural potential and the social status of the younger generation of Kandastar in historical homeland requires a revision of a number of issues. For instance, the activities of young people in construction, services, medicine and education allowed them to quickly adapt to the local society. In particular, the mutual integration of young people is significantly influenced by their education abroad and traditionalism of mentality. One of them is the preservation of family relations, observance of traditional social relations and etiquette. This suggests that the connection between the older generation and the younger generation of repatriates in Kazakhstan is still preserved. Moreover, the position of young people in society has provided them with many opportunities for social and cultural adaptation.

Key words: Kandastar, adaptation, integration, Kazakhstan, society, repatriate, education, construction, language.

Д.Ж. Жайлыбаев^{1*}, А.Е. Серікқалиева², Д.А. Талдыбаева²

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан, Түркістан қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
*e-mail: daulet_87@bk.ru

Жас қандастардың мәдени-әлеуметтік интеграциялануының кейбір мәселелері

Қазақстандағы репатрианттардың мәдени-әлеуметтік бейімделуі мен интеграциялану үрдісі қоғамдық ғылымдар алдында өзекті мәселе ретінде қарастырылады. Сапалы кәсіптік білім алған заманауи білімді жастардың өсуі кез келген қоғамның экономикалық және әлеуметтік ресурстарын байытады. Бұл адами капиталды және интеллектуалды, мәдени ортаны айтарлықтай өзгертеді. Соның ішінде тарихи отанына қоныстанған қандастардың жас буын өкілдерінің мәдени әлеуеті мен қоғамдағы орны бірқатар мәселелерді қайта қарауды қажет етеді. Бұл жаңа әлеуметтік топ – басқа саяси, тарихи, идеологиялық ортадан шыққан қазақ жастары. Бұл жастардың қоғамдағы белсенділігін саралауды қажет етеді. Мысалы, қандас жастардың құрылысы, қызмет көрсету, медицина және білім саласындағы қызметі олардың жергілікті қоғамға тез бейімделуіне жағдай жасады. Соның ішінде қандас жастардың өзара интеграциялануына олардың шетелдегі тәлім-тәрбиесі мен дәстүрлі дүниетанымы әсер етеді. Соның бірі туыстық қатынастарды сақтауы, дәстүрлі қоғамдық қатынастарды, этикетті ұстануы болып табылады. Бұл Қазақстанға келген қандастардың аға буын өкілдері мен жастар арасындағы сабақтастың әлі де сақталып келгенін көрсетеді. Сонымен қатар, жастардың қоғамдағы орны олардың әлеуметтік және мәдени бейімделуіне мол мүмкіндіктер берді.

Түйін сөздер: қандас, бейімделу, интеграция, Қазақстан, қоғам, оралман, білім, құрылыс, тіл.

Д.Ж. Жайлыбаев^{1*}, А.Е. Сериккалиева², Д.А. Талдыбаева²

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Евразийский исследовательский институт, Казахстан, г. Туркестан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: daulet_87@bk.ru

Некоторые аспекты социально-культурной интеграции молодых репатриантов

Процесс культурной и социальной адаптации и интеграции репатриантов в Казахстане считается актуальной проблемой социальных наук. Рост современной образованной молодежи, получившей качественную профессиональную подготовку, значительно изменяет человеческий капитал и обогащает интеллектуальную, культурную среду, не говоря уже об экономическом и

социальном ресурсах любого общества. В частности, культурный потенциал и социальный статус молодого поколения кандастар на исторической родине требует пересмотра ряда подходов. Следовательно, необходимо проанализировать активность молодых репатриантов в современном казахстанском обществе. Например, деятельность молодых людей в сфере строительства, услуг, медицины и образования позволила им быстро адаптироваться к местному обществу. В частности, на взаимную интеграцию молодых людей влияют их образование за рубежом и традиционализм менталитета. Среди проявлений этого менталитета – сохранение семейных отношений, соблюдение традиционных общественных отношений и этикета. Это говорит о том, что связь между старшим поколением и молодым поколением репатриантов в Казахстане все еще сохраняется. Более того, положение молодых людей в обществе предоставило им множество возможностей для социальной и культурной адаптации.

Ключевые слова: кандастар, адаптация, интеграция, Казахстан, общество, репатриант, образование, строительство, язык.

Introduction

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant AP08957435). The process of cultural and social adaptation and integration of repatriates in Kazakhstan is considered a relevant issue of social sciences. Therefore, it is necessary to analyze the activity of young people in modern Kazakh society. The social and cultural integration of the repatriates who settled in Kazakhstan went in different directions. In particular, many factors depended on the environment in which the compatriots came and settled. For example, the southern regions of Kazakhstan, the suburbs of Almaty, Almaty region, Zhambyl region and modern Turkestan were naturally geographically adapted for the Kazakhs of Uzbekistan, Karakalpakstan and Turkmenistan. It was, firstly, in terms of the natural climate, and secondly, in terms of social skills, which was easy for the Kazakhs of these countries. This is due to the fact that one of the main goals of the Kazakhs, who grew up in agriculture and trade, construction, was to live in the suburbs, where nature and trade relations were established. Also, adaptation to Kazakhstan was not so difficult to the countries of the USSR. After all, the migration processes between the CIS countries did not cause significant problems for the older generation, previously formed in a single political direction. On the contrary, the process of adaptation in Kazakhstan of Kazakhs from Afghanistan, Turkey, China and Iran was much more comprehensive. In this context, the mutual integration of the young generation of Kandastar¹ and their integration into the Kazakh society raised to a new level. Thus, the active

participation of young people in various spheres of society should have allowed them to quickly integrate into the local environment. In this regard, compatriots successfully worked in education, medicine, construction, services, agriculture and construction. These territories provided possibilities for the cultural and social adaptation of compatriots.

Justification of choice of the article and goals and objectives

One of the directions of the policy of the government of the Republic of Kazakhstan after gaining independence was the process of attracting Kandastar and enrolling a large number of young people from this group in Kazakh universities through the provision of grants for training. Our proposed research is aimed at assessing the effectiveness of the impact of this measure, that is, the process of socialization of compatriots from the CIS countries, Mongolia, China, Turkey and other countries, on the host society, that is, on the Kazakh society. It is obvious that this state strategy is aimed at not only restoring historical justice and returning to their homeland the descendants of those compatriots who once left it for various reasons. The country today needs these people for demographic, economic, political reasons, moreover, their presence in Kazakhstan can change and give a new scale to the national identity and self-awareness of Kazakhstanis, find new impulses in social development to stimulate and modernize internal resources. The purpose of this article is to identify and evaluate important aspects of adaptation of the young generation kandastar in Kazakhstan. The objectives of the research are: analysis of the fields of activity of the Kandastar, which contribute to their integration; identification of socio-cultural factors and conditions that influence their adaptation in Kazakhstani society.

¹ A term proposed by the President of Kazakhstan in 2019 to designate ethnic Kazakhs-repatriates who move to their homeland from neighboring countries, in translation from Kazakh means «tribesman».

Scientific research methodology

The issue of cultural and social adaptation and integration of repatriates in Kazakhstan into the local environment requires consideration of a number of official documents. This shows the combining several groups of data by the topic of relatives. This group of data includes, first of all, government regulations, legislative acts, etc. The second group of data includes materials from field expeditions to the regions of Kazakhstan. The results of complex ethnographic materials include materials from field research conducted in Aktobe, Almaty, East Kazakhstan regions, Shymkent, Almaty. We also used statistics on migration and resettlement of Kandastar who immigrated to our country.

When writing the article, the principles of historicity, reliability, and consistency of historical science were used. In addition, interdisciplinary ties were used in such scientific fields as ethnology, sociology, cultural studies, demography. Observation, questionnaires, content analysis and comparative methods of ethnological science made it possible to highlight the topic in detail. In addition, cross-cultural analysis was helpful in identifying cultural differences and connections between Kandastar and local Kazakhs. This will allow us to examine in detail the process of cultural and social integration of compatriots living in Kazakhstan, the process of integration into society.

Results and discussion

It is possible to put forward a number of theoretical propositions concerning ethnocultural trends and ethnic identity of the Kazakh diaspora. In particular, ethnic identity in the Kazakh diaspora. F. Bart's "Ethnic Groups and Borders. The Social Organization of Cultural Differences" (Barth, F., 1969:60) presents the basic concepts related to the unification and cultural boundaries of ethnic groups. In addition, H. Tajfel's and J. Turner's work (Tajfel H., Turner J., 1986:20) and "Ethnic Pluralism: Conflict and Adaptation" by G. DeVos (DeVos G., 1995: 370) identify several forms of ethnic identity and focus on its main functions. This will help determine the place and cultural potential of the Kazakh diaspora and compatriots from abroad in public relations. Also, in connection with the culture and traditions of the Kazakhs P. Finke's "Kazakhs of Western Mongolia" (Finke P., 1999: 128) research is indicative. Furthermore, A. Diner's investigation on the problem of the integration of Mongolian Kazakhs into the society

of Kazakhstan also formed actual opinions on the issue of repatriates' adaptation (Diner A., 2005:340). A number of fundamental works have been published on this topic by domestic researchers. Namely G. Mendikulova's "Historical destinies of the Kazakh diaspora. Origin and development" (Mendikulova G., 1997: 28-35) was established as a start of the Kazakh diasporology. K. Baltabaeva (Baltabayeva K., 1992: 88) and Z. Kabuldinov (Kabuldinov Z., 1997:26) devoted their research to the Kazakhs diaspora in Russia. In the same way, K.I. Kobylandin's (Kobylandin, K., 2012: 22) works associated with the Kazakhs of Kyrgyzstan. As for the Kazakhs of Iran and Afghanistan I. Zhemenei's publications are significant (Zhemenei I., 2012: 270). B.K. Kalshabaeva's research on the culture and traditions of Kazakhs in Uzbekistan was published in "Kazakhs of Central Asia (historical and ethnographic research)" monograph, which has a special chapter on "Problems of repatriation and adaptation of the Kazakh diaspora in Central Asia at the present stage" (Kalshabaeva B., 2011: 396). On the cultural and social status of Kazakhs in Turkey A.K. Beisegulova and B.K. Kalshabaeva can be noted. However, K.K. Nurymbetova's monograph "Problems of Repatriation in Independent Kazakhstan: Historical Analysis" analyzes the historical process of the return of our compatriots to the historical homeland. In general, the next wave of works on the repatriation of Kazakhs was written by A. Kalysh and D. Kassymova in a "Ways of integrating repatriates into Kazakh society: realities and challenges" monograph. Here, the authors note the psychological and social factors associated with the adaptation and integration of Kandastar into the local society. It also shows the relevance of theoretical and methodological issues. Currently, many articles have been published on the integration and adaptation of compatriots into the local community.

One of the main achievements of Kazakhstan's migration policy is the resettlement of ethnic Kazakhs to their historical homeland. The process of resettlement of repatriates to the country dates back to the years of independence of Kazakhstan and continues to this day. These trends have contributed to the economic, social, ethno-demographic and ethnocultural development of the country. In this context, many questions arise about the adaptation and integration of compatriots into the local environment. However, the repatriates had their own problems. These include citizenship, language problems, discrimination, adaptation, psychological incompatibility, integration with local community,

etc. As a result, these issues are now reflected in a number of research studies.

The fact that currently the second generation of compatriots is growing in Kazakhstan, indicating that the problems of adaptation have diminished. Here we consider “oralmans” (repatriates) as a social status outside the documentary period. This is due to the fact that the last influx of compatriots did not face the same difficulties of adaptation and integration as the first ones. At the same time, the former help newcomers to adapt and integrate into the local environment. This shows the mutual integration of compatriots.

The children of the first repatriates or those who arrived at a young age, are now growing up, studying, becoming friends with local Kazakhs. This process takes place at different levels in different regions of the country. In this regard, the location and habitat of congeners is very important for their adaptation to the local environment. For example, it was not difficult for compatriots from the CIS countries to adapt to Kazakhstan. After the collapse of the USSR, bilingual states arose in the region. The migration process between countries with such similarities went almost smoothly. However, Kazakhs from different not post-Soviet countries as China, Iran, Turkey, Afghanistan faced many complex problems (linguistic, cultural, documentary, etc.) hindered their integration into the local environment. For example, the overwhelming majority of our compatriots in the southern regions of the country are Kandastar from Uzbekistan. There are also repatriates from Tajikistan, Afghanistan and Iran (Kalshabaeva B., Dadabaeva G., 2018:154). In general, the southern region is historically densely populated. Therefore, many Kazakhs came to the southern region from China and Mongolia. In particular, the aforementioned ethno-social issues were not relevant for Kazakhs from Uzbekistan in the southern region. This is due to the fact that local Kazakhs and visiting repatriates have the same roots and the same tribal composition (Kalysh A., Kasymova D., 2014:92). The Kazakhs from Uzbekistan, who settled in the Akmola and Karaganda regions, had difficulties with adaptation. Similar examples have been found in many regions of Kazakhstan. Accordingly, the state created small districts and villages for compatriots. For example, in the Aktobe region there was a group of compatriots in Kokui, in the Asar microdistrict near Shymkent, in the Shygys microdistrict near Oskemen city and in the village of Krasny Yar in Akmola oblast.

At present, the second generation of compatriots is growing up in these territories, being formed

and developed within the local social situation and conditions. Their cultural and social perception is shaping in a new way. This is explained by the modernization of society. In fact, the majority of compatriots who have come to the country are interpreted as “carriers of culture” (Zhailybayev, 2018: 288-290). The level of ethnoculture understanding and adhering to its basic values by the “second generation” reflects the degree of their ethnocultural identity of all society. In this context, it is necessary to pay special attention to the ethnosocial position of compatriots.

In this context, the ethnosocial position of many compatriots is directly coordinated with state programs. However, their social status is based on several factors. To identify the problem, it is necessary to divide it into groups according to location, growth dynamics and number of relatives. For example, the Turkestan region is one of the dominant regions of the country in terms of the number of compatriots. For example, in 2012 alone, 190,288 repatriates lived in the Turkestan (then South Kazakhstan) region (Baltabaeva K., et al, 2015: 265). Most of the returnees in the region live in rural areas. However, many people have moved to live in the suburbs. Because it was profitable for Kandastar from Uzbekistan to trade. In addition, Kazakhs in the city are often involved in construction and service provision. Most of the villagers were engaged in agriculture. Agriculture was not a major problem for Kazakhs in Uzbekistan. This is due to the fact that the Kazakhs of Uzbekistan were engaged in agriculture and trade on the Uzbek lands. During the survey, respondents were asked the question “What did Uzbekistan teach you?”, they answer that they have learned to trade. In addition, for Turkestanis from Iran, collecting iron and leather has become a major source of livelihood. Also, the main specialties of compatriots from Karakalpakstan who moved to the Almaty region are education and health. The main example of this is the trends in the Karasai district of the Almaty region. One of the main reasons Kazakhs in Karakalpakstan prefer these two regions is the education system in the regions where they immigrated. For example, in the village of Kozhaeli, Karakalpakstan, there is a medical pedagogical college. In this regard, most of the Kazakhs of Karakalpakstan study in these universities and, having arrived in the country, get a job in the same specialty. There are also many young Kazakhstanis in Karakalpakstan working in the construction and service sectors.

For Kandastar who have gone through the process of integration and adaptation, the next

process is the crossing of cultural boundaries between local Kazakhs. Cultural boundaries are common cultural characteristics between different ethnic groups and peoples. It is hard to say that these boundaries disappeared completely in the second generation. The returnees have taken many steps to address these issues. In particular, mutual elections of “elders” and “bi” (judge) usually take place in rural areas. This system negatively affected the integration of compatriots into the local community, but proved to be effective in solving some social problems. For example, each tribe from Uzbekistan, Karakalpakstan and Turkmenistan has its own bi. The function of these bi is to coordinate the collective solution of social problems between tribes. These services have helped each other organize many public events such as weddings, dinners and funerals. At the same time, it is effective in resolving mutual issues. The activities of judges or organizational activities also allowed them to integrate with each other. For example, for compatriots from Uzbekistan, this was an occasion to find and communicate with relatives who had left for other regions of Kazakhstan, and to gather together. This shows that the system of “power” between compatriots operates not only at the regional, but also at the national level. However, the unification of compatriots led to a process of isolation. This trend was seen in Almaty, Mangistau, Aktope and other observed regions. The patterns of self-adaptation of compatriots today affect the younger generation. This is expressed in the fact that they want to get rid of such nicknames as “Uzbek”, “Kalpak”, “Iranian” among the local population. In this regard, in the border areas of the Turkestan region “Uzbek” nickname is not used for Kandastar. This is due to the fact that, as mentioned above, local Kazakhs were in closely relative relations with returnees compatriots. However, the cultural differences of Kandastar from Uzbekistan was not notable due to a large number of ethnic Uzbeks in the Turkestan region. On the contrary, these trends are most pronounced in the suburbs of Almaty and other regions of the country (Issayeva A., Zhailybayev D., 2012:68-74). This is due to the fact that cultural and social relations in the suburbs differ from those in the countryside. To eliminate such cultural boundaries between the local population and compatriots, Kandastar were faced with the task of considering a second wave of radical assimilation or deepening of adaptation.

Its main direction was social identification. Social identification or uniqueness is made up of tolerance, mutual trust and openness. It also provides for a comprehensive joint solution to common problems (Guboglo M., 2003:326). In this

context, coeducation of the second generation and local youth raises such values as professionalism, morality, family care, good health, financial security, etc. That is, living within the framework of common goals leads to social identity. This constrain the issue that young people together represent the future. The acquisition of family identity is a prerequisite for the realization of these social goals. At the same time, a high level of regional identity in the identification of compatriots who came to the country. This is reflected in the predominance of the ethno-demographic share of regions in Kazakhstan and the proximity of settlements. For example, compatriots from different regions want to declare themselves in many terms, such as “Shymkent”, “Aktope”. This indicates the need to determine the level of tolerance of the local population. This is due to the fact that the attitude of local Kazakhs towards their compatriots should be based on ethnic, not regional identity. Civic identity is also important for our compatriots. Civic identity is the feeling that everyone is a citizen of a particular country. That is, to be presented as a “citizen of Kazakhstan”, “Kazakhstan as a whole”. You also need to feel safe in a certain environment. This is confirmed by the citizenship of compatriots, that is, by a passport. However, repatriates from Uzbekistan and Karakalpakstan have the concept of “aul” (village). The concept of “aul” doesn’t reflect the village in which they live. On the contrary, this is a village in Uzbekistan or Karakalpakstan. Here we see that it is very difficult for compatriots living in the southern regions to integrate into civic identity.

However, according to statistics, as of January 1, 2019, 427 ethnic Kazakhs immigrated to the Turkestan region from Uzbekistan (Bureau of National statistics, 2019). This shows the comprehensive effectiveness of the Turkestan region for the Kazakhs of Uzbekistan. It also shows that the southern regions are culturally and socially favorable for compatriots.

Conclusion

In conclusion, it should be noted that the adaptation and integration of compatriots in the country was comparatively easy in rural areas. On the contrary, urban areas have their own characteristics. In particular, the second generation of compatriots must adhere to the principles of civil, social and regional identity in the process of integration into the society of Kazakhstan. This contributes to the formation of a single ethnocultural identity with local Kazakhs. In addition, it is seen as the main tool for increasing the level of tolerance of local Kazakhs towards Kandastar.

References

- Baltabaeva K., Mamashev T., Ermekebaev Zh., Baimagambetova Zh. (2015). *Kazakh Diaspora and Repatriation (1991–2012)* [Kazahskaja diaspora i repatriacija (1991–2012)]. Almaty, p. 265.
- Baltabayeva K. (1992) *Kazahi i tatary Zapadnoj Sibiri (1919–1932 gg.)* [Kazakhs and Tatars of Western Siberia (1919-1932)], Gylym, Almaty, 376 p.
- Barth F. (1969) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Columbia University Press, New York.
- Bureau of National statistics (2019) Migration from the CIS countries by individual nationalities, www.stat.gov.kz, (viewed 18 April 2019).
- DeVos G. (1995) Ethnic pluralism: conflict and accommodation – the role of ethnicity in social history. In: *Ethnic Identity: Creation, Conflict, and Accommodation*. Walnut Creek: Altamira Press, pp. 349-379.
- Diener A. (2005) Kazakhstan's kin state diaspora: settlement planning and the oralman dilemma, *Europe-Asia studies*, vol. 57, pp.327–348.
- Finke P. (1999) The Kazakhs of western Mongolia. In *Contemporary Kazakhs: Cultural and Social Perspectives*, ed. Ingvar Svanberg. Curzon Press, London, pp. 103–139.
- Guboglo M. (2003) Identity identification: ethnosociological essays. Nauka, Moscow, p. 326.
- Issayeva A., Zhaylybaev D.Zh. (2012) The role of the microdistrict “Asar” in the development process of repatriates of South Kazakhstan [Ontustik Kazakstan oralmandarynyn damu urdisindegi «Asar» shagyn audanyrynyn roli /], *Kazakhstan society and problems of security in the conditions of globalization: Conference Proceedings*, Almaty, pp. 68–74.
- Kabuldinov Z. (1997) *Kazakhs of Western Siberia in the second half of the XIX – early XX century: (historical aspect)* [Kazahi Zapadnoj Sibiri vtoroj poloviny XIX – nachala XX veka: (istoricheskij aspekt)], Abay Pedagogical University, Almaty, p.26.
- Kalshabaeva B., Beisegulova A. (2013) *Kazakhs of Turkey: (ethnic history, ethnographic features)* [Kazahi Turcii: (jetnicheskaja istorija, jetnograficheskie osobennosti)], Kazakh University Press, Almaty, 184 p.
- Kalshabaeva B. (2011) *Kazakhs of Central Asia: (historical ethnographic research)* [Ortalyq Aziya Kazakhtary (tarihi etnografiyalıq zertteı)]. Kazakh University Press, Almaty, 396 p.
- Kalshabaeva B., Dadabaeva G. (2018). Repatriates in Turkestan region: issues of resettlement and location [Repatrianty v Turkestanskoy oblasti: voprosy rasseleniya, mestonahozhdenie], *KazNU Bulletin. History Series*, no. 4, p.154.
- Kalysh A., Kasymova D. (2013) *Ways of integration of oralmans in the Kazakh society: realities and challenges* [Puti integracii oralmanov v kazahstanskoe obshchestvo: realii i vyzovy]. Kazakh University Press, Almaty, 206 p.
- Kalysh A., Kasymova D. (2014) *Fields and meanings of sociocultural integration of ethnic repatriates* [Pole i smysly sociokulturnoj integracii jetnicheskikh repatriantov] Kazakh University Press, Almaty, p. 92.
- Kobylandin K. (2012) On the ethno-demographic composition of the Kazakhs of Kyrgyzstan: (according to the population census) [Ob jetnodemograficheskom sostave kazahov Kyrgyzstana: (po dannym perepisi naseleniya)], *Kazakhstan and foreign Kazakhs: mater. Int. scientific-practical. conf. Almaty, October 12*, ed. T.A. Mamashev.
- Mendikulova G. (1997) *Istoricheskie sudby kazahskoj diaspory. Proishozhdenie i razvitie* [Historical destinies of the Kazakh diaspora. Origin and development], Gylym, Almaty, 264 p.
- Nurymbetova K. (2011) *Problems of repatriation in independent Kazakhstan: historical analysis (1991–2008)* [Tauelsiz Kazakstandagy repatriacija maseleleri: tarihi taldaı (1991–2008 zhzh.)]. Nurai Print Service LLP Publishing House, Almaty, 128 p.
- Tajfel H., Turner J. (1986) *The Social Identity Theory of Intership Behavior. Psychology of Intergroup Relations*, no 5, pp. 7–24.
- Zhaylybaev D.Zh. (2018). Cultural potential of repatriates [Oralmandaryn madeni auleti], *Materials of the international scientific-methodical conference “IX Orazbayev readings”, “Modern methods and approaches to the study of historical and cultural heritage of Kazakhstan and neighboring countries”*. Kazakh University Press, Almaty, pp. 288–290.
- Zhemenei I. (2012) *Iran and the Kazakhs of Iran: a historical study* [Iran zhane Iran Kazakhtary: tarikhi zertteı]. Dunie zhuzi Kazakhtary kauymdastyky – Atazhurt, Almaty, 270 p.

Т.К. Бадалова

Институт литературы им. Низами Гянджеви
Национальной Академии Наук Азербайджана, Азербайджан, г. Баку,
e-mail: tehmime_b@mail.ru

МЕСНЕВИ НИЗАМИ В ЗНАМЕНИТОМ ИСТОРИЧЕСКОМ ИСТОЧНИКЕ XIII ВЕКА

В статье рассказывается о месторасположении и целях использования фрагментов из художественных произведений Низами Гянджеви, великого азербайджанского поэта XII века, чье творчество обогатило сокровищницу мировой литературы гуманизмом, общечеловеческими ценностями, философской мудростью, духовно-нравственными качествами, толерантностью, величием человеческого и личного факторов, неоспоримостью справедливости и др. идеями, актуальными и по сей день, в памятнике 13-го века «*راحت الصدور و آیت السرور (در تاریخ آل سلاجوق)*» («Отдохновение сердец и чудо радости» (Об истории династии Сельджуков)) Абу Бекра Наджмеддина Мухаммеда ибн Али Равенди, изложившего историю могущественного тюркского султаната Сельджуков. Автор статьи отметил, что месневи азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви являются ценным и достоверным источником для изучения отдельных периодов истории Азербайджана и тюркского мира в целом, в том числе, жизни и деятельности его исторических и государственных деятелей. Таким образом, первая в мировой литературе «Хамсе» («Пятирица»), являясь несравненной жемчужиной мировой литературы, вместе с тем, представляет собой бесценный исторический источник. Поэтому обращение Мухаммеда Равенди при написании работы по истории сельджуков к произведениям, наряду с такими выдающимися мастерами слова Востока как Абульгасим Фирдоуси, Хаджа Низамюльмулк и другие, к месневи Низами Гянджеви, усиление своих идей художественными примерами из произведений его современника – великого мастера пера, чьи произведения были известны по всему Востоку, кого с почтением встречали в высших государственных кругах, было вполне естественным и закономерным явлением, что еще раз подтверждается содержанием выбранных им бейтов.

Ключевые слова: история, сельджуки, Равенди, произведение, Низами, «Хосров и Ширин», «Лейли и Меджнун».

T.K. Badalova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi
Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan, Baku,
e-mail: tehmime_b@mail.ru

Mesnevis by Nizami in the famous historical source of the 13th century

In the article it is said about the 13th century monument dealing with the history of the mighty Turkish Seljuk sultanate – in the art work ("*راحت الصدور و آیت السرور (در تاریخ آل سلاجوق)*") "Signs of peace of mind and joy" (About the history of Seljuk dynasty) by Abu Bakr Najmaddin Mahammad ibn Ali Ravendi, in his work the prominent Azerbaijani poet of the 12th century, the world literature treasure of humanism, human values, philosophical wisdom, moral and spiritual qualities, tolerance, human and personality factor, absolute justice, etc. the place and objectives of the artistic samples used by the genius Nizami Ganjavi who enriched them with the ideas that are actual for today. The author has noted that the "masnavi"s by Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi are valuable and reliable sources for studying the certain periods of the history of Azerbaijan and the Turkic world as a whole, especially their historical personalities and statesmen. In other words, the first "Khamisa" of the world literature is not only a pearl of the artistic art, but also an invaluable historical source. Therefore, Mahammad Ravandi writing the work about the history of the Seljuks appealed to the "masnavi"s by the prominent masters of the East such as Abulgasim Firdovsi, Khaja Nizamulmuluk, Nizami Ganjavi and others, it was completely natural for him to strengthen it with the artistic examples and of course, it is proved once again by the content of the verses he chose.

Key words: history, Seljuks, Ravendi, art work, Nizami, "Khosrov and Shirin", "Leyli and Majnun".

Т.К. Бадалова

Низами Гянджеви атындағы әдебиет институты,
Әзірбайжан Ұлттық Ғылым Академиясы, Әзірбайжан, Баку қ.,
e-mail: tehmine_b@mail.ru

Месневи Низами XIII ғасырдың әйгілі тарихи дереккөзінде

Мақалада қуатты түрік Селжұқ сұлтандығының тарихын қарастыратын XIII ғасырдағы ескерткіш туралы – көркем шығармада ("راحت الصدور و آیت السرور (در تاریخ آل سلجوق)" «Жан тыныштығының және қуаныштың белгілері» (Селжұқтар әулетінің тарихы туралы) Абу Бакр Наджмадин Махаммад ибн Али Равендидің өз шығармашылығында 12 ғасырдың көрнекті Әзірбайжан ақыны, әлемдік әдебиеттің гуманизм қазынасы, адами құндылықтары, философиялық даналығы, адамгершілік және рухани қасиеттері, толеранттылығы, адамгершілігі және жеке тұлға факторы, абсолюттік әділеттілік және т.с.с. оларды қазіргі уақыттағы өзекті идеялармен байытқан данышпан Низами Ганджави қолданған көркемдік үлгілердің орны мен міндеттері. Автор Әзірбайжан ақыны және ойшылы Низами Ганджавидің «маснавилері» Әзірбайжан мен жалпы түркі әлемі тарихының белгілі бір кезеңдерін, әсіресе олардың тарихи тұлғалары мен мемлекет қайраткерлерін зерттеу үшін құнды және сенімді дереккөздер екенін атап өтті. Басқаша айтқанда, әлемдік әдебиеттің алғашқы «Хамса» бұл – көркемдік өнердің інжу-маржаны ғана емес, сонымен бірге баға жетпес тарихи дереккөзі. Сондықтан, Селжұқтар тарихы туралы еңбек жазған Махаммад Раванди шығыстың көрнекті шеберлері Абулкасим Фирдоуси, Хаджа Низамұльмұльк, Низами Ганджави және басқалардың «маснави»-леріне жүгінді, сондықтан оны оны күшейту табиғи болды. Әрине, бұл оның таңдаған өлеңдерінің мазмұнымен тағы бір рет дәлелденеді.

Түйін сөздер: тарих, селжұқтар, Раванди, шығарма, Низами, "Хұсрау мен Шырын", "Аәйлі мен Мәжнүн".

Введение

Развитие исторических знаний и изучение источников позволяет получить подробную информацию как о внутренней и внешней политике, походах и войнах, социальных реформах, так и о научной и культурной жизни обладающих древними традициями государственности могущественных империй тюркского мира. Дальновидные тюркские султаны – правители этих государств, оказавшие сильное влияние не только на события в географическом ареале их возникновения, но и на мировую историю в целом, придавали большое значение написанию хроник, увековечивающих их самих и империи, которые они построили ценой крови и жизни, привлекали в свои дворцы, наряду со знатоками и творцами поэзии и искусства, занимающихся исключительно этим трудом историков. К слову, период султана Санджара (1118-1153) особо выделялся как с точки зрения покровительства науке и искусству, так и множеством написанных произведений.

Известно, что среди великих тюркских империй государство Сельджуков, основанное в XI веке огузскими племенами из рода Гыныг и занимающее обширную территорию от Туркестана до Средиземноморья, от Южного Кавказа до Персидского залива, сыграло важную роль в

социально-политической, экономической и культурной общетюркской истории. Прежде всего, укрепление власти тюркских племен на Южном Кавказе и в Передней Азии, сдерживание европейских крестоносцев, распространение и усиление турецких этнонациональных ценностей в средние века и влияние всего этого в меньшей или большей степени на последующие периоды исторического процесса связано именно с именем Сельджукской империи. Турецкий профессор-историк Осман Туран, разделивший время расселения тюрков по миру и правление на четыре основных периода (доисламский – гуннской и гөйтюркской, постисламский – сельджукской и османской империй), в своей книге «История сельджуков и турецко-исламской культуры», являющейся результатом обширных и глубоких научных исследований, с гордостью пишет: «...Эпохи Сельджуков и Османской империи приобрели исключительную важность среди приверженцев турецкой и исламской цивилизации и представлений; Как представители великой силы и жизнеспособности в тюркской и мировой истории, они сохранили свое мировое и национальное влияние и по сей день» (Туран, 1969: XV).

Среди достоверных и ценных источников, к которым часто обращаются исследователи при изучении истории государства Сельджуков,

находится и произведение средневекового историка Абу Бекра Наджмеддина Мухаммеда ибн Али Равенди *راحت الصدور و آیت السرور در تاریخ* "آل سلجوق" («Рахат ас-Судур ва аят ас-Сурур» (дар тарихе аля Сельджук)) («Отдохновение сердец и чудо радости» (Об истории династии Сельджуков)).

Обоснование выбора темы, цели и задачи

Исторические факты и дошедшие до наших дней источники доказывают, что традиция составления исторических хроник сформировалась еще до сельджуков, и написание работ по истории государств и династий на арабском и персидском языках на Ближнем и Среднем Востоке стало неизбежной необходимостью. Интересно и достойно одобрения то, что в исторических исследованиях, а точнее в работах, посвященных изучению истории империи сельджуков, первые главы повествуют именно о классификации исторических источников, и здесь можно ознакомиться с подробной информацией об источниках (См: Туран, 1969: 1-19; Бунядов, 2007: 5-16; Мамедов, 2015: 8-24).

До Мухаммеда Равенди во дворце сельджукского султаната Ирака уже существовал «Сельджукнаме» Захираддина Нишапури, написанный на персидском и посвященный Тогрулу II, который послужил источником и для вышеуказанной работы. Отметим, что этот труд также был одним из наиболее важных и одним из двух источников, на которые Равенди ссылался по истории сельджуков (другим источником была книга Абу Тахири Хатуни «История сельджуков»). Особое значение упомянутых трудов для истории Азербайджана заключается в их богатстве информации о государстве Атабеков и его государственных деятелях. «Сельджукнаме» Нишапури, являвшегося наставником Арслан-шаха, охватывает события до 1177 года. Равенди же начинает свою работу с возвышения сельджуков и охватывает исторические события до 1199 года. Как отмечал академик Зия Бунядов, «основная часть труда Равенди (от подъема сельджуков до времени правления Тогрула III (в большинстве источников его называют Тогрул II - Т.Б.)) написана на основании материалов и сведений Захираддина Нишапури, а разделы, посвященные правлению Тогрула III и периоду после его смерти, созданы автором самостоятельно» (Бунятов, 2007: 10). Существуют даже версии об утере ориги-

нала произведения Захираддина Нишапури и сохранении содержащейся в нем информации до наших дней только благодаря тому, что Равенди использовал её с некоторыми дополнениями и изменениями в своей работе.

Цель работы: выяснить причины обращения автора к месневи Низами Гянджеви в этом произведении, которое является ценным источником для истории XIII века, и определить значение, которое он придавал творчеству азербайджанского поэта.

Поставлены задачи: Определение места и частоты использования месневи Низами в исторической хронике, а также их значения и ценность с точки зрения выяснения исторических фактов.

Научная методология исследований

В ходе исследования нами использовались методы анализа, синтеза, сравнения и историкосравнительного анализа, а также герменевтический метод.

Эксперимент

Мухаммед Равенди служил во времена Тогрула II в его дворце. Известно, что султан Тогрул ибн Арслан II был последним сельджукским султаном Ирака и, хотя и вступил на престол в возрасте семи лет после смерти своего отца, государством фактически правил его атабек Мухаммед Джахан Пехлевани.

Согласно предоставленным источниками сведениям, историк XII-XIII веков Абу Бакр Наджмаддин Мухаммед ибн Али Равенди из Кашана поступил на службу во дворец с помощью своего дяди Зейнаддина Махмуда, который был учителем Тогрула II, в качестве музаххиба – украшающего рукопись золотой водой мастера. А его идея написать произведение, увековечившее его в истории, – «Рахат ас-судур...» (такая форма написания названия используется в разделах книги), хотя и родилась в Хамадане в годы обучения сыновей Эмира Саида Фахраддина Алауддовла Арабшаха, в силу долгого сбора материала для книги, была реализована только после смерти Тогрула II (Озайдын). Таким образом, известно, что «Рахат ас-судур ...» была написана примерно между 1202-1205 гг. Работа посвящена анатолийскому сельджукскому султану Гиясаддину Кейхосрову I. Это вошло в историю как факт,

произошедший в результате необходимости, в связи с быстро меняющимися политическими событиями того времени. Таким образом, завершение книги пришлось на второй приход к власти Гиясдина Кейхосрова. Известно, что на самом деле Равенди приехал в Конью, чтобы представить свою работу анатолийскому сельджукскому султану Сулейману II (Сулейману Рукнаддину), но желание автора не исполнилось из-за смерти шаха.

Доцент Эльданиз Мамедов в работе «Сельджуки» отмечает: «*Туркманские беки пригласили Кейхосрова на престол после смерти Сулейман-шаха II потому, что его сын Кылындж Арслан III был очень молод. В 1205 году Кейхосров вновь вернулся к власти*» (Мамедов, 2015: 115). В таком случае Мухаммед Равенди, внося некоторые изменения в посвящение, посвятил и представил её новому султану. Выдающийся исламский ученый и философ Аллама Мухаммед Икбал, опубликовавший произведение в Лондоне в 1921 году с обширными предисловием, комментариями и пояснениями, даже привлек внимание к тому, что эти изменения не были осуществлены скрупулезно точно, и, доказывая свою точку зрения наглядными примерами, написал: «*...the author was compelled to change his dedication. He therefor seems to have revised the book and to have made the alterations necessary to fit it for presentation to the new Sultan. It appears however, that the revision was not very carefully done, for we still find many traces of the former dedication to Rukn-ud-din Sulaymanshah*» (Икбал, 2007: XIX-XX) («...автор был вынужден изменить свое посвящение. Как видно, заново просмотрел книгу и внес соответствующие изменения для представления ее новому султану. Поскольку мы обнаружили много следов предыдущего посвящения Сулейман-шаху Рукнаддину, исправления были сделаны не очень тщательно»).

Мухаммед Равенди начинает работу традиционными главами: дибаче, похвала пророкам, восхваление исламского пророка Мухаммеда и его сподвижников. Любопытно, что уделено место и восхвалению ученых. Отдельно сообщается об истории прозвища и династии Кейхосрова. Хотя автор охватывает период от прихода сельджуков на историческую сцену до смерти Тогрула II, но, поскольку он служил во дворце у сельджукских иракских султанов, согласно мнению доцента Эльданиза Мамедова, «приходившихся ему родней по отцовской

линии» (Мамедов, 2015: 18), естественно, был хорошо осведомлен о происходивших там событиях, свидетелем многих из которых был непосредственно, поэтому уделил истории иракских сельджуков особое место.

Еще одна интересная и важная для нас особенность «Рахат-ас Судур...» заключается в добавлении в текст стихов, связанных с описанием исторических событий. Хотя включение Равенди этих стихов, пословиц и поговорок в свои работы часто объясняли его желанием дать наставление султану и его читателям, стихи преимущественно перекликаются с описываемыми историческими событиями. Абдулькарим Озайдын пишет, что Равенди иногда был радикален в своих стихах и «время от времени он упускал из виду размер и выходил за рамки, и по этой причине его критиковали. Из 2799 стихов в книге только 511 принадлежат автору. Другие взяты из различных произведений, во главе с «Шахнаме» Фирдоуси» (Озайдын). Вовсе не случайно, что среди словесных жемчужин, к которым обращался Мухаммед Равенди, есть и месневи знаменитого азербайджанского поэта XII века Низами Гянджеви.

Неоспоримая данность, принятая и в научной историографии, – это то, что одним из самых надежных источников для изучения исторических истин являются литературные образцы, в частности эпические произведения с широким спектром сюжетных и композиционных возможностей, написанные мастерами, которые жили и творили в тот период и были непосредственными участниками текущих общественно-политических, социальных, литературных и культурных событий. С этой точки зрения, стихи великого азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви являются ценным источником для изучения нашей истории XII века, в частности, жизни и деятельности наших исторических личностей. Как отмечал М.Э. Расулзаде, «*династия, которую непосредственно восхваляет поэт, – это атабеки, жившие в его время*» (Расулзаде, 2008: 65), то есть история династии, бывшей одной из главных опор империи Сельджуков.

Известно, что Низами Гянджеви посвятил свою первую поэму правителю Эрзинджана Фахраддин Бахрам-шаху ибн Давуду Сельджуку, «Хосров и Ширин» – Мухаммеду Джахану Пехлевану и его наследному принцу Кызылу Арслану, а «Искендернаме» – Абу Бекру, сыну Мухаммеда Джахана Пехлевана. Согласно тра-

дициям классической эпической поэзии, Низами, посвящая мамдуху (правителю, восхваленному) определенные главы, также говорил о правлении и деятельности упомянутых правителей в рамках, допускаемых художественным произведением, иногда в той или иной степени отклоняясь от действительности и используя средства образного мышления – гиперболы и сравнения, но так или иначе, и о реальности, облекая ее в художественную форму. И подчеркнем очень деликатный момент: азербайджанский поэт одобрял систему тюркской государственности и использовал любую возможность донести это отношение до читателя. Например, обратим внимание на мнение Низами о тюркском государстве и справедливости тюркских правителей в «Повести о старухе и султани Санджаре» в «Сокровищнице тайн»:

دولت ترکان که بلندی گرفت
مملکت از داد پسندی گرفت (گنجوی، 1960: 112)
Тюркское государство возвысилось потому,
Что в стране правила справедливость
(Гянджеви, 2014: 124)

Можно привести множество подобных примеров, и все это еще раз подтверждает, что труды Низами Гянджеви, будучи художественным выражением высокой мудрости и философских идей, высших человеческих и гуманистических ценностей, возвышающиеся над человеческим разумом и представляющие собой образцы искусства, одновременно являются ценным и надежным источником для изучения истории Азербайджана, жизни и деятельности государственных деятелей и истории нашей государственности.

С другой стороны, в работах Низами, в целом, нашли свое место ясные и обоснованные идеи о государстве, его управлении, правительстве и народе, внимании и заботе об армии, правилах справедливого обращения с народом и т.п. Как отметил академик Теймур Керимли: «Низами очень высоко ценил роль государства как политико-социального института и, в частности, придавал особое значение личным качествам его лидера» (Керимли, 2002: 24).

Нет необходимости подробно останавливаться на этой теме, поскольку ей специально было посвящено достаточно исследований (См: Расулзаде М. Азербайджанский поэт Низами. Баку, Изд-ство «Чыраг», 2008. 416 стр.; М.Мубариз. Великий демократ. // Низами. Третья книга. Баку, Азериздат, 1941. стр. 5-47; Керим-

ли Т. Низами и история. Баку, Наука, 2002. 243 стр.; Мамедов Г. Общественные и политические взгляды Низами Гянджеви. Баку, Азериздат, 1962. 64 стр. Бадалова Т. Художественное решение отношений государства, правителя и народа в поэме Низами Гянджеви «Сокровищница тайн». // Институт литературы им. Низами Гянджеви НАНА. Альманах Низами Гянджеви. № 1. Баку, «Издательство Зардаби», 2019. стр. 230-239 и др.). Поэтому при написании работы по истории сельджуков обращение Мухаммеда Равенди и к месневи Низами Гянджеви, подкрепление своих идей художественными примерами из произведений современного ему Мастера пера, чья творческая слава была широко известна на всем Востоке, кого с почтением встречали в государственных кругах, было вполне естественным и закономерным явлением, что еще раз подтверждается содержанием выбранных им бейтов. Кстати, отметим, что в главах «مدح انبیا و ستایش پیغمبر» («Восхваление пророков и приветствие пророка») и «هلاک کردن غزائے نیشابور» («Уничтожение Газван имамов Нишапура»), «سلطان سنجر بن ملکشاہ» («Султан Санджар бин Маликшах») «Рахат-ас Судур...» были использованы и касыды Хагани Ширвани, другого великого представителя азербайджанской литературы XII века.

Согласно средневековым правилам письма, перед тем как привести какой-либо стихотворный фрагмент, Равенди без упоминания имени автора и адреса произведения, включал отрывок, который считал подходящим, осуществляя этот переход лишь с помощью слова «شعر» («стих»). Среди множества причин этого явления, считавшегося вполне допустимым в средневековой письменности, особо отметим одну: эти произведения были очень популярны уже в период своего написания, и ценители науки и искусства, то есть те, кто интересовался поэзией и был грамотен, легко могли определить, из каких произведений взяты те или иные отрывки. Вспомним, что когда-то и сам Низами Гянджеви «включил» способом телмих в свою поэму «Хосров и Ширин» – сорок «тем» древнеиндийского памятника «Калила и Димна», при этом достаточно было, не раскрывая их содержания, лишь указать на вывод, следующий из рассказа, что было обусловлено повсеместной известностью этих историй.

Указания, данные в работе Равенди (в изданном варианте), о том, кому принадлежат и

из какого произведения взяты стихи, являются результатом напряженной работы Мухаммеда Икбала, потребовавшей большого терпения и исследований автора. Следовательно, как и в случае с другими поэтами, к произведениям которых он обращался, Мухаммед Равенди часто использовал месневи азербайджанского поэта, не упоминая его имени. Мухаммед Икбал, проделавший отличную текстологическую работу во время публикации «Рахат ас-Судур...», в «Предисловии» также написал свои замечания о работе Низами Гянджеви: «*Lines quoted from Khusraw Shirin of Nizami are not so numerous and are happily in continuous passages which can be easily traced in this book by looking up that name in the index of books*» (Икбал, 2007: XXVI) (Цитируемых из «Хосрова и Ширина» Низами строк не так много, и, к счастью, они даются непрерывными отрывками, которые также легко найти в книге, обратившись к данному в индексах этому названию). Таким образом, составитель, уточняя, из какого произведения взяты стихотворения, делал заметки в сносках, при необходимости писал пояснения, а также отмечал необходимую информацию в указателе имён, приведенном в конце книги.

В результате тщательного изучения «Рахат ас-судур...» выяснилось, что автор однажды упомянул здесь название «Искендернаме» Низами Гянджеви, включил в работу пять раз отдельные фрагменты из «Лейли и Меджнун» и двадцать пять раз из «Хосров и Ширин».

Интересно, что Равенди упоминает «Искендернаме» наряду с «Шахнаме», и в качестве «эталона» сравнения для демонстрации обширной, насыщенной и полной событий истории государства Сельджуков, не вмещающихся в книгах:

«...و تاریخ آن دولت و عجایبهای آن مملکت اگر نوشته شود ده شاه نامه و اسکندرنامه بیش بود از باز و شکار و رزم و بزم و فتح بلاد و شکست خصمان و صلت دوستان» (Раунди, 2007: 44).

«И история этого государства и чудеса этой страны, если она будет написана, будет десятью «Шахнаме» и «Искендернаме», полными соколов, охоты, войн, пиров, завоеваний стран, поражений врагов и щедрости друзей».

Все пять отрывков из «Лейли и Меджнун», приведенные в различных местах в «Рахат ас-Судур...» (Раунди, 2007: 234, 255, 390, 395, 464), даны из раздела «*ختم کتاب به نام شروانشاه*» («Завершение книги во имя Ширваншаха»). И это не случайно. Поскольку известно, что Низами рассказывал о той работе, которую необходимо проделать для увековечения

государства, о личных качествах правителя, а именно, не лениться в государственных делах, быть во всем расчетливым, быть верным своему слову, честно трудиться на благо страны и тому подобное, Мухаммед Равенди воспользовался наводящими на размышления мыслями поэта, цитируя каждый раз по 2-4 бейта из его произведений. Например:

کاریکه صلاح دولت تست

در جستن آن مکن عنان سست (Раунди, 2007: 234)

Если дело на благо твоего государства,

Не будь медлителен. (Гянджеви, 2017: 352)

Будет уместно подчеркнуть, что при сравнении разделов, приведенных в «Рахат ас-Судур...», с другими изданиями и переводными вариантами поэмы «Лейли и Меджнун», мы обнаружили некоторые различия, и, по нашему мнению, при создании новых научно-критических текстов произведений поэта можно воспользоваться и работой Равенди как более близкого к Низами по времени источника.

Естественно, с точки зрения предмета и объекта исследования большинство обращений Мухаммеда Равенди к творчеству Низами связано с «Хосров и Ширин». Принимая во внимание наличие самостоятельных исследований по вопросам, связанным с турецкими султанами и атабеками Азербайджана в эпосе Низами Гянджеви «Хосров и Ширин» (Расулзаде М. Азербайджанский поэт Низами. Баку, издательство «Лампа», 2008. 416 стр.; Юсифли Х. «За горизонтом научной и художественной мысли». // Низами Гянджеви. Хосров и Ширин. Перевод с персидского Х. Юсифли. Баку, «Адилбоглу», 2011. стр. 5-17; Бадалова Т. Азербайджанские Атабеки в произведении Низами Гянджеви. // Научные исследования в сфере гуманитарных наук: открытия XXI века. Материалы Международной научно-практической конференции. Пятигорский Государственный Университет. 18-19 мая 2017 г. стр. 10-19 и др.), не акцентируя внимание на этом вопросе, считаем более целесообразным перейти к анализу отрывков, взятых Равенди из «Хосров и Ширин».

Как уже упоминалось выше, в отдельных главах своей работы Равенди двадцать пять раз привел отрывки разного объема из месневи «Хосров и Ширин» Низами Гянджеви. При изучении цитат автора становится очевидным, что историк облагородил свою книгу на историческую тематику не только фрагментами из глав, непосредственно связанных с сельджук-

скими султанами и атабеками Азербайджана, но и общей сюжетной линией эпоса, которые он считал подходящими. Для получения общего представления об обращении Равенди к «Хосрову и Ширин» интересно также будет взглянуть на примеры и месторасположение некоторых из этих отрывков. Прежде всего, следует отметить, что эти цитаты иногда охватывают бейт, а иногда и целую главу, и во всех случаях дополняют идею автора. Возьмем, к примеру, первую цитату «Хосрова и Ширин». В главе «ابتدای کتاب راحة الصدور و ذکر عدل و ستایش» (Начало книги «Рахат ас-Судур...» и напоминание о справедливости и восхваление совести) автор дает целиком (даже с добавлением из предыдущей и последующей глав – 57 бейтов) именно фрагмент «سیاست کردن هرمز» («Наказание Ормузом Хосрова»). Перед тем как перейти к поэзии он говорит о гнете угнетателей и его страшных последствиях, приводит в пример Ормуза: «...در خبر اوّل گفت ظلم نباید کردن که روز قیامت عذاب ظالمان از همه مجرمان سخت تر بود... در جاهلیت عدل ورزیده اند و ظلم بر نگزیده اند و وخامت عاقبت آن بدینند چنانک شاه هرمز با پسر خویش پرویز چه خطاب فرمود، و چون پسر بحق خشنود بود نیایش» (Раунди, 2007: 81). (В первом сообщении сказал: не нужно быть жестоким, поскольку в день Страшного суда муки угнетателей будут сильнее, чем у всех виновных... Используя справедливость в невежестве и не выбрав угнетение, они увидели тяжесть его конца. Таким образом, Шах Ормуз так обратился к своему сыну Парвизу. И так юноша был справедливо доволен, и во сне он был вознагражден молитвой Нуширавана).

Результаты и обсуждения

В «Рахат ас-Судур...» были приведены главы из таких отрывков месневи Низами, как «در مدح آتابک محمد بن ایلدکز» («Восхваление атабека Мухаммада бин Эльдегиза»), «کیفیت رسیدن خسرو» («История появления Хосрова перед Махин Бану»), «شاپور از حال حکایت کردن» («Рассказ Шапура о состоянии Хосрова рядом с Ширин»), «پادشاهی نشستن شیرین» («Восшествие Ширин на трон вместо своей тети»), «صفت پادشاهی خسرو پرویز و داد و دی» («Царствование Хосрова Парвиза и его справедливость»), «رزم خسرو با بهرام» («Битва Хосрова с Бахрамом») и другие, которые, как видно, охватывают самые разные части произведения.

Есть необходимость более детально рассмотреть вопрос включения Равенди в свое произведение бейтов из месневи Низами Гянджеви «Сокровищница тайн». Здесь хотим отметить, что наш интерес к «Рахат ас-судур...» возник с небольшой заметки в монографии профессора Халила Гусейнова ««Сокровищница тайн» Низами». Рассказывая об истории исследования месневи, ученый пишет в сноске: «До Ибн Биби в «Любаб-уль-Альбаб» индийского комментатора Мухаммада Овфи упоминается только название «Сокровищница тайн». А в «Рахат ас-судур и аят ас-сурур» М. Равенди приведены несколько бейтов из поэмы» (Гусейнов, 1983: 7) и в качестве источника была указана 253-я страница опубликованного в 1921 году в Лондоне Мухаммедом Икбалом экземпляра. В результате очень кропотливого и внимательного изучения произведения Мухаммеда Равенди стало ясно, что имя Низами Гянджеви и название «Сокровищница тайн» упоминаются в книге лишь один раз, на 217-ой странице, в сноске *повторного* тегеранского издания книги. Как известно, эти примечания принадлежат не автору книги Мухаммеду Равенди, а составителю Мухаммеду Икбалу. В том же предложении примечание к изданию 1902 года «Краткой Сельджукнаме» подтверждает сказанное нами. Кроме того, в этой главе под названием «سلطان طغرل بن محمد ملکشاه» («Султан Тогрул бин Мухаммад Маликшах») на страницах, наиболее близких к упомянутой сноске (стр. 215 и 216), лишь в одном месте дано состоящее из шести бейтов стихотворение с рефреном «بخاوهذ ماند» («Останется»). Поскольку об авторе данного стихотворного фрагмента, оканчивающегося финальным бейтом, который гласит «بخاندان تو بسیار خاندان زنده ست، که تا قیاما این» («Твоя династия (государство) живет (сильнее) многих династий, / Следовательно, до Судного дня останется эта династия») нет никаких указаний, можно предположить, что оно принадлежит самому Мухаммеду Равенди. Тем более, что, как уже было сказано выше, автор также использовал в произведении собственные стихи.

А что касается примечания о Низами Гянджеви и «Сокровищнице тайн», в том месте, где Мухаммед Равенди повествует о Малике Фахраддине Бахрам Шахе, составитель Мухаммед Икбал, согласно указанному индексу, в сноске добавляет *взятую из «Краткой Сельджукнаме» (издание Хостман, 1902, стр. 21-22)*

информацию о том, что месневи «Сокровищница тайн» Низами Гянджеви посвящено именно этому Бахрам-шаху, и что поэту была отправлена награда.

Таким образом, Мухаммед Равенди пишет: "... یگانگی و نیک خواهی داماد تا جان سپاری امیر اسفهلار کبیر عالم عادل مویذ مظفر مقبل فخرالدین ناصر الاسلام ملک الامرا بهرامشاه غازی^(۲) در مصافگاه ابخازی ظاهر شد که جان (راوندی, 2007: 217). "فدا کرد و در اخلاص بندگان کوشید... (В абхазской битве стало ясно, что Бахрам-шах Гази² счастливая гордость религии, завоеватель ислама, правитель мира, в степени самопожертвования несравненный и добродушный эмир, старейшина мира, глава войска, справедливый, победоносный, пожертвовал своей жизнью и сражался как верный слуга).

Как видим, составитель слово غازی («кази») отметил индексом (۲) «2». А в сноске дал такое объяснение: " ملک فخرالدین بهرامشاه در روزگار غیاث الدین کیخسرو و رکن الدین سلیمان شاه صاحب ارزجان بوده است، وی داماد سلیمان شاه بود و در حدود سنه ۵۹۹ همراه او بغزو ابخاز رفت و با فوجی از حشم خویش بدست دشمن اسیر گشت، در مختصر سلجوقنامه (طبع هوتسما سنه ۱۹۰۲ ص ۲۱-۲۲) مسطور است که ملک فخرالدین بهرامشاه صاحب سیرت نیکو و علق همت و فرط مرحمت بود و در ایام پادشاهی او مملکت ارزجان در کمال خرسندگی بود و کتب مخزن الاسرار را نظامی گنجیه بنام او کرد و بخدتمش فرستاد پنج هزار دینار و (راوندی, 2007: 217). "پنج سراسر رهوار جایزه فرمود (Малик Фахраддин Бахрам был владельцем Эрзинджана во время правления шаха Гиясаддина Кейкубада и Сулеймана Шаха Рукнаддина. Он был зятем Шаха Сулеймана, и в 599 году он отправился с ним в Абхазию и был захвачен врагом из-за своей самоотверженности. В «Краткой Сельджукунаме» (1902-ой год, издательство Хостман, стр. 21-22) было

написано, что Малик Фахраддин Бахрам Шах был добродушным, смелым (благородным) и чрезвычайно великодушным человеком, и во время его правления Эрзинджан был полон мудрости, и книга Низами Гянджеви «Сокровищница тайн» была посвящена ему, и взамен этой услуги был дан приказ отправить поэту пять тысяч динаров и пять мулов).

Весьма вероятно, что исследователи, перепутав заметки Мухаммеда Икбала с включенными в собственный текст Мухаммедом Равенди отрывками, наряду с первыми историческими источниками, дающими сведения о «Сокровищнице тайн», указали и название памятника 13-го века «Рахат ас-Судур...».

Заключение

Таким образом, хотя историк XIII века Мухаммед Равенди не указал имена поэтов, включая и Низами Гянджеви, он воспользовался фрагментами из их произведений в своей знаменитой хронике истории империи Сельджуков «Рахат ас-Судур...». Для усиления воздействия своих идей, наряду с другими известными литературными и историческими деятелями Востока – Абулькасимом Фирдоуси, Хаджей Низамумульком и другими, он воспользовался и богатыми историческими, научными и философско-дидактическими мыслями месневи «Лейли и Меджнун» азербайджанского поэта XII века Низами Гянджеви, еще больше «Хосров и Ширин», ограничился лишь упоминанием названия «Искендернаме», а к «Сокровищнице тайн» и «Семи красавицам» не обращался.

Литература

- Осман Туран. История сельджуков и тюрко-исламская культура. – Второе издание. – Стамбул: издательство Туран, 1969. – 492 с.
- Бунятов Зия. Азербайджанское государство атабеков (1136-1225-ые гг.). – Баку, «Восток-Запад», 2007. – 312 с.
- Абдулькерим Озайдын. Равенди Мухаммед бин Али // Исламская энциклопедия. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ravendi-muhammed-b-ali>
- Мамедов Эльденіз. Сельджуки: Учебное пособие. – Баку, Мутарджим, 2015. – 204 с. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?zoom=0&bibid=447812&pno=3>
- Muhammad Iqbal. Preface. // The Rahat-us-sudur wa ayat-us-surur being a history of the Saljuqs by Muhammad ibn Ali ibn Sulayman ar-Rawandi. Edited with notes, glossary and indices by Muhammad Iqbal. Tehran, 2007. P. IX-XLII.
- Расулзаде Мамед Эмин. Азербайджанский поэт Низами. – Баку: издательство «Чыраг», 2008. – 416 с.
- نظامی گنجوی. مخزن الاسرار. متن علمی و انتقادی بسیعی و اهتمام عبدالکریم علی اوغلی علی زاده. ب. نشریات فرهنگستان علوم جمهوری آذربایجان. ۱۹۶۰.
- Низами Гянджеви. Сокровищница тайн. Филологический перевод проф. Рустама Алиева. – Баку: издательство «Ганун», 2014. – 327 с.
- Керимли Теймур. Низами и история. – Баку: издательство «Элм», 2002. – 243 с.
- محمد علي بن سليمان راوندی. راحت الصدور و آیت السرور: در تاریخ آل سلجوق. به سعی و تصحیح محمد اقبال. تهران، اساطیر، ۱۳۸۵.

Низами Гянджеви. Лейли и Меджнун / Филологический перевод Мубариза Ализаде. – Баку: издательство «Ганун», 2017. – 384 с.

Гусейнов Халил. «Сокровищница тайн» Низами. – Баку: издательство «Элм», 1983. – 132 с.

References

- Osman Turan. Istoriya seldjukov i turko-islamskaya kulura/ Vtoroye izdaniye. Stambul, Izdatelstvo Turan, 1969. 492 str.
- Bunyatov Ziya. Azerbaydjanskoye qosudarstvo atabekov (1136-1225-ye qq.) Baku, “Vostok-Zapad”, 2007, 312 str.
- Abdulkerim Ozaydin. Ravendi Muxammed bin Ali // İslamskaya ensiklopediya. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ravendi-muhammed-b-ali>
- Mamedov Eldeniz. Uçebnoye posobiye. Baku, Mutardjim, 2015. 204 str. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?zoom=0&bibid=447812&pno=3>
- Muhammad İqbal. Preface. // The Rahat-us-sudur wa ayat-us-surur being a history of the Saljuqs by Muhammad ibn Ali ibn Sulayman ar-Rawandi. Edited with notes, glossary and indices by Muhammad İqbal. Tehran, 2007. P. IX-XLII.
- Rasulzade Mamed Emin. Azüerbaydjanskiy poet Nizami. Baku, İzdatelstvo “Çıraq”, 2008, 416 str.
- نظامی گنجوی. مخزن الاسرار. متن علمی و انتقادی بسعی و اهتمام عبدالکریم علی اوغلی علی زاده. ب. نشریات فرهنگستان علوم جمهوری آذربایجان. ۱۹۶۰.
- Nizami Ganjevi. Sokrovishnitsa tayn. Filologicheskiy perevod prof. Rustama Aliyeva. Baku, İzdatelstvo “Qanun”, 2014. 327 str.
- Kerimli Teymur. Nizami i istoriya. Baku, İzdatelstvo “Elm”, 2002, 243 str.
- محمد علی بن سلیمان راوندی. راحت الصدور و آیت السرور: در تاریخ آل سلجوق. به سعی و تصحیح محمد اقبال. تهران، اساطیر، ۱۳۸۵.
- Nizami Ganjevi. Leyli i Medjnun. Filologicheskiy perevod Mubariza Alizade. Baku, İzdatelstvo “Qanun”, 2017, 384 str.
- Quseynov Xalil. “Sokrovishnitsa tayn” Nizami. Baku, izdatelstvo “Elm”, 1983. 132 str.

Э.М. Кагазбаева* , А.Е. Малимова

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және
әлем тілдері университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

*e-mail: Kagazbaeva.e@gmail.com

ҚЫТАЙ ХАЛЫҚ БАНКІНІҢ МОНЕТАРЛЫ СЯСАТЫНЫҢ ЕЛДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Бұл мақалада Қытайдың қазіргі заманғы монетарлық саясаты зерттеледі. ҚХР Орталық банкінің монетарлық саясатына және оның жекелеген құралдарының экономикалық өсуге әсеріне талдау жүргізілуде. Қазіргі уақытта Қытайдың Орталық банкі тәуелсіз монетарлық саясатын жүргізеді және оны жүзеге асыру үшін бірқатар классикалық және заманауи құралдарды қолданады. Бұл бүкіл Қытай экономикасының жағдайына оң әсерін тигізеді. Мақала авторлары монетарлық саясатын тиімді жүзеге асыру, тұрақты қаржы нарығы мен халықтың мемлекетке сенімі болған жағдайда ғана мүмкін деп тұжырымдайды.

Қытайдың монетарлық саясатының тікелей және жанама әдістері экономикалық өсуге ықпал етеді. Тікелей әдістер Қытай Халық Банкінің белгілі бір жобаларды тікелей қаржыландыруынан, сондай-ақ белгілі бір бағдарламалар мен жобаларды қаржыландыру үшін коммерциялық банктерге несие беруден тұрады. Жанама әдістер ұсынымдарды тұжырымдаудан, сондай-ақ қаражатты экономиканың басым салаларына қаржыландырумен және инвестициялаумен айналысатын қаржы институттары үшін жағдайлар жасаудан тұрады. Қытай монетарлық саясатын жүргізуде жалпы әлемдік үрдістерді көшіруге ұмтылмайды, ол экономиканың ағымдағы қажеттіліктеріне бағытталған ақша-несие саясатын жүргізеді. Қытайдың банк жүйесін дамытудың негізгі бағыттары Ұлттық валютаның нығаюына байланысты.

Авторлар Қытай Халық Банкінің мақсаттары мен құралдары экономикалық жағдайларға сәйкес түзетіледі деген қорытындыға келеді. Банк жүйесі арқылы Қытай экономиканың нақты секторын дамытады, экономикалық өсуді ынталандырады, ұлттық валютаны нығайту саясатын жүргізеді және инфляцияны экономикалық жүйенің тұрақты жұмыс істеуі үшін қажетті деңгейде ұстап тұрады. Зерттеудің құндылығы – авторлар жасаған қорытындылар, ақша-несие саясатының экономикалық өсуге үлкен әсер ететіндігі туралы ұғымды кеңейтіп, анықтайды.

Түйін сөздер: монетарлық саясат, экономикалық өсу, банк жүйесі, макроэкономикалық саясат, реформа, девальвация.

E.M. Kagazbaeva*, A.E. Malimova

Kazakh University of International Relations and
World languages named Ablai khan, Kazakhstan, Almaty,
*e-mail: Kagazbaeva.e@gmail.com

Impact of the monetary policy of the People's Bank of China on the country's economic development

This article analyzes the current monetary policy of China. The analysis of the monetary policy of the Central Bank of China and the impact of its individual instruments on economic growth will continue. Currently the Central Bank of China conducts an independent monetary policy and uses a number of classic and modern tools to implement it. This has a positive impact on the state of the entire Chinese economy. The author concludes that effective implementation of monetary policy is possible only if there is a stable functioning financial market and public confidence in the state.

Direct and indirect methods of China's monetary policy contribute to economic growth. Direct methods include direct financing of certain projects by the People's Bank of China, as well as providing loans to commercial banks to finance certain programs and projects. Indirect methods consist in formulating recommendations, as well as creating conditions for financial institutions involved in financing and investing in priority sectors of the economy. China does not seek to copy global trends in monetary policy, but rather pursues a monetary policy that is focused on the current needs of the economy.

The authors conclude that the goals and instruments of the People's Bank of China are adjusted in accordance with economic conditions. Through the banking system China develops the real sector of the economy, stimulates economic growth pursues a policy of strengthening the national currency and maintains inflation at the level necessary for the sustainable functioning of the economic system. The

value of the study is that the conclusions made by the authors expand and define the understanding that monetary policy has a great impact on economic growth.

Key words: monetary policy, economic growth, banking system, macroeconomic policy, reform, devaluation.

Э.М. Кагазбаева*, А.Е. Малимова

Казахский университет международных отношений и мировых языков

и/мени Абылай хана, Казахстан, г. Алматы,

*e-mail: Kagazbaeva.e@gmail.com

Влияние кредитно-денежной политики Народного Банка Китая на экономическое развитие страны

В данной статье анализируется современная монетарная политика Китая, рассмотрено ее влияние на экономический рост инновационных инструментов Народного банка Китая. В целях проведения независимой денежно-кредитной политики банком используются как традиционные, так и современные механизмы, что положительно влияет на развитие китайской экономики и способствует экономическому росту. Следует отметить, что население испытывает большое доверие к государству. В целом, эффективность монетарной политики, по мнению авторов, зависит прежде всего от стабильно функционирующего финансового рынка.

Экономическому росту Китая способствуют прямые и косвенные механизмы денежно-кредитной политики. В частности, непосредственное финансирование Народным банком Китая государственных и коммерческих проектов, а также предоставление кредитов банкам второго уровня для финансирования проектов и программ. Предоставление рекомендаций и создание условий финансовым институтам, занимающимся инвестированием средств в приоритетные экономические сферы, является косвенным методом Народного Банка Китая. Особенность Китая состоит в том, что она не стремится копировать западную модель денежно-кредитной политики. Напротив, ее монетарная политика ориентирована на решение текущих проблем и потребности китайской экономики.

В соответствии с экономическими условиями меняются механизмы и инструменты Народного банка Китая. Банковская система государства не только развивает реальный сектор экономики, способствует экономическому росту, проводит политику укрепления национальной валюты, регулирует инфляционные процессы, но также контролирует устойчивое функционирование экономической системы.

Таким образом, выводы исследования состоят в том, что на экономический рост влияет сбалансированная монетарная политика, проводимая Народным Банком Китая.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, экономический рост, банковская система, макроэкономическая политика, реформа, девальвация.

Кіріспе

XX және XXІ ғасырларда әлемдік шаруашылықтың дамуында Қытай ұстанымдарының айтарлықтай күшеюіне байланысты ірі өзгерістер айқын көрінді. Экономикалық реформаларды дәйекті және бірте-бірте жүзеге асыра отырып, мемлекет ауқымды ұлттық шаруашылықтың жаһандану процестеріне бейімделуін қоса алғанда, әртүрлі салаларда айқын табыстарға қол жеткізді. ҚХР тоқымадан бастап, күрделі жабдықтармен және ақпараттық технологиялармен аяқталатын, тауарлардың кең ауқымдағы маңызды өндірушісі мен экспорттаушысына айналды. Қытай экономикасының жалғасып келе жатқан жаңғыруы ғылыми қоғамдастықта үлкен қызығушылық тудырады.

Әлемдік экономиканың қазіргі даму кезеңінде мемлекеттердің монетарлы саясатын

талдау, ұлттық экономикаларды зерттеудегі маңызды аспект болып табылады. Қаржы дағдарысы жағдайында монетарлық саясаттың мемлекеттің экономикалық саясатының құрамдас бөлігі ретіндегі маңызы мен рөлі ұдайы өсуде. Сарапталған монетарлы саясат, елдің алдында тұрған саяси, әлеуметтік және экономикалық кешенді мәселелерді шешуге ықпал етеді.

Тақырыпты тандауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Мақаланы жазу барысында бірнеше мақсаттар мен міндеттер анықталды. Олар, Қытай экономикасын дамытудың монетарлық механизмінің ерекшеліктерін анықтап, Қытай Орталық Банкінің монетарлы саясатын және оның жеке құралдарының экономикалық өсуге әсері талданды. Қытай Халық Банкінің моне-

тарлы саясаты Орталық банктің функцияларын толығымен орындаған сәттен бастап елдің экономикалық дамуының жоғары қарқынын ұстап тұру мақсаттарына сәйкес келеді, бұл негізгі көрсеткіштерді талдау арқылы расталады. Қазіргі уақытта Қытайдың Орталық Банкі тәуелсіз монетарлық саясат жүргізіп, оны іске асыру үшін бірқатар классикалық және қазіргі заманғы құралдарды қолданады. Бұл бүкіл Қытай экономикасының жағдайына оң әсерін тигізеді. Қытай Халық Республикасының экономикасы соңғы онжылдықтардағы динамикасымен ерекшеленеді. Ел экономикасының табысты дамуында Қытай Халық банкінің монетарлық саясаты маңызды рөл атқарады. Қытайдағы экономикалық саясат тұтастай алғанда ішкі экономикалық процестерді ынталандыруға бағытталған. Қытай Орталық Банкінің мақсаттары мен құралдары экономикалық шарттарға сәйкес түзетіледі.

Қытайдың қазіргі заманғы монетарлық саясаты мақаламыздың зерттеу нысаны. Ал, зерттеу пәні ретінде – қазіргі даму кезеңіндегі Қытайдағы ақша-несиелік реттеудің теориялық, ұйымдық-құқықтық және экономикалық-саяси мәселелері.

Мемлекеттің монетарлы саясатымен зерттеу жұмыстарына, әлемнің бірқатар атақты ғалымдары қатысқан. Олардың ішінде: Д.М. Кейнс, И. Фишер, М. Фридман, П. Самуэльсон, Д. Патинкин, А.С. Пигу, К. Менгер және т.б. М. Фридман, К. Бруннер, К. Рогоф, Д. Хикс, Р. Холл, Дж. Стиглиц, П. Кругман, А. Гринспан, Б. Бернанке сияқты ғалымдардың еңбектері монетарлы саясатын зерттеудің теориялық негізі ретінде пайдаланылды. Қытай зерттеушілерінің арасында Д. Чжан мен В. Чэн жұмыстарын ерекше атау керек, олар өз зерттеулерінде Қытайдың монетарлық саясатын және ҚХР мен АҚШ арасындағы қарым-қатынастардың дамуын қарастырды (Cheng, 2012: 2350). К. Линь, Ц. Шэнь, Н. Го сынды Қытай зерттеушілерінің еңбектерінде, Қытай Орталық банкінің монетарлық саясатының өзгерістерін талдау қаралды (Shen, 2016: 95). Монетарлық саясаттың экономиканың нақты секторына әсері Чжен Қ., С. Ванг, Я. Сюй жұмыстарында қарастырылған (Zheng, 2018: 237). Ұлттық тауар өндірушілерді қолдау және олардың халықаралық тауар нарықтарында бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолымен экономикалық өсуді ынталандыру мақсатында валюта бағамын айла-шарғы жасау проблемасы қазіргі заманғы зерттеулердегі ең

өзекті мәселелердің бірі болып табылады (Chen, 2018: 217).

ҚХР монетарлық саясатын зерттеген отандық ғалымдардың еңбектері жоқтың қасы. ҚР Президенті жанындағы әлемдік экономика және саясат институтының «Современный Китай: экономика, демография и внешняя политика» ұжымдық басылымын айтуға болады. Аталмыш басылымда Қытайдың даму процесінің өзекті проблемаларына арналған. Басылымда демографиялық және көші-қон саясатының мәселелері, экономикалық дамудың негізгі үрдістері, сыртқы саясаттың негізгі мәселелері мен ұлтаралық қатынастар қарастырылған.

Қорыта келе, қазіргі уақытта қазақстандық шығыстану ғылымында Қытайдың монетарлық саясатын кешенді талдауға арналған еңбектер жоқ екенін атап өткен жөн.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негізі экономикалық өсу, циклдік макроэкономикалық даму және экономикалық дағдарыстар, экономиканы мемлекеттік реттеу, жаһандану және постиндустриалды қоғам саласындағы жетекші ғалымдардың теориялық дамуы мен тұжырымдамалары болды.

Бұл мақаланы зерттеу, жалпы бірқатар әдістерге негізделген, олардың ішінде зерттеудің философиялық әдістері: индукция және дедукция, талдау және синтездеу, диалектикалық әдіс. Сонымен қатар зерттеу жұмыстарын жүргізудің тарихи және жалпы ғылыми әдістері қолданылады: салыстырмалы талдау әдісі, статистикалық талдау әдісі, жүйелік талдау әдісі, компьютерлік талдау әдісі және экономикалық әдістер.

Зерттелетін сипаттамаларды талдау үшін монетарлық саясаттың негізгі құралдарының статистикасы, Халықаралық Валюта Қоры мен ҚХР Орталық банкінің талдамалық есептері, сондай-ақ, монетарлы саясаттың өзгеруі туралы ғылыми мақалалар қолданылады.

Нәтижелері және талқылама

Мақаланы жазу барысында мынадай нәтижелер мен талқылауларға сүйендік: Қытайдың Банк жүйесі, оның экономикасының жағдайын көрсетеді. 1994 жылы қаржы жүйесінің реформасы нәтижесінде Қытайда классикалық екі буынды банк жүйесі қалыптасты, оның ба-

сында 1948 ж. құрылған Қытай Халық Банкі (People's Bank of China) орын алады (People's... 2018: 108). Қытайдың банк жүйесіндегі жоғары басқару органы Мемлекеттік кеңес болды. Бірыңғай кредиттік жоспарды, несие беру көлемін, базалық пайыздық мөлшерлемелерді мемлекеттік мамандандырылған банктер үшін бекітті. Қытай Халық банкі Орталық банктің қызметін 1983 жылы қалдырды. Қытай Ұлттық Банкі мемлекеттік нысаны негізінде құрылды және мемлекеттік кеңеске бағынады.

Банктің қызметі 1995 жылғы 18 наурызда өткен VIII Бүкілқытайлық Халықтар Конгресінің 3-ші Пленумында қабылданған Қытай Халық Банкі туралы Заңмен реттеледі. ҚХБ ақша саясатын жүргізуде үкіметтен тәуелсіз орган болып жарияланды. 2003 жылғы 27 желтоқсанда ДСҰ-ға кіру заңнаманы халықаралық талаптарға сәйкес келтіруді талап етті. Бұл заңға Бүкілқытайлық Халық Өкілдері Жиналысының (БҚХӨЖ) 6-ншы пленумына өзгерістер енгізілді (Кузнецова, 2018: 67). Өзгерістер ҚҰБ монетарлық саясаты және бақылау функциясындағы рөлді күшейтті. Банк жүйесіндегі қызметті реттеу туралы комиссия құрылды. ҚҰБ комиссияға лицензиялау, инспекциялау және қашықтықтан қадағалау сынды банктік нысандарды берді (Зенкина, 2018: 78). БҚХӨ Ассамблеясының тұрақты комитетімен қабылданған түзетулерге сәйкес, 2003 жылы ҰБ жалпы қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету және елдің монетарлық саясатын жүргізу үшін қосымша өкілеттерге ие болды.

Қазіргі уақытта ҚҰБ ақша-кредит саясатын әзірлеу және іске асыру, қаржы тәуекелдерін болдырмау және азайту, қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету жөніндегі атқарушы биліктің уәкілетті органы болып табылады.

Қытайдың экономикалық дамуының жетінші бесжылдық жоспары Қытайдың банк жүйесін нарықтық негізде қайта құру – негізгі міндеттердің бірін анықтады. Құрылған акционерлік банктердің Мемлекеттік негізі болғандығын атап өткен жөн, себебі мемлекеттік кәсіпорындар акционерлендірілді. Банк жүйесін қайта құру оның қызметінің құқықтық негізін қалыптастырумен сүйемелденді. 1995 жылы «Қытай Халық Банкі туралы» және «коммерциялық банктер туралы» заңдар қабылданды. 1995 жылы ҚХБ туралы заң шыққаннан кейін елдің бас Банкі қайта құрылымдаудан өтті: оған коммерциялық операцияларды орындауға тыйым салынды.

Қазіргі жағдайда, ҚҰБ-ны басқаруды ҚХР Төрағасы тағайындайтын немесе қызметтен

босататын, менеджер мен оның орынбасарлары жүзеге асырады. Олардың кандидатураларын бүкілхалықтық конгресс немесе сессиялар арасында жұмыс істейтін тұрақты комиссия бекітеді. Қазіргі уақытта ҚҰБ екі негізгі функцияны жүзеге асырады: қаржы секторын реттеу және ақша-несие саясатын жүргізу. Бірқатар экономистер басқа әлемдік валюталарға қатысты қытай юанының айқын төмендетілген бағамын көрсетсе де, үлкен резервтер Қытай Ұлттық Банкінің баға белгілеу мүмкіндігі мен сауда артықшылығындағы мүмкіндіктерді береді. 2011 жылдан бастап ҚҰБ әлемдегі ең бай орталық банк болып табылады. 2011 жылдың аяғында ол шамамен 4,5 трлн долларға, 2012 жылдың соңында – 4,67 трлн долларға ие болды, 2013 жылдың соңында оның активтері 5 трлн долларға дейін өсті (People's... 2018: 109).

Қытайдың ауыл шаруашылық банкі (Agricultural Bank of China), банк секторының ірі коммерциялық негізін құрайды. Сауда-өнеркәсіп банкі (Industrial and Commercial Bank of China), коммуникация Банкі (Bank of Communications) мен Қытайдың құрылыс банкі (China Construction Bank) құрамына жатады.

Онан астам акционерлік банктер бар, олардың ішіндегі ең ірілері – China Everbright Bank және China CITIC Bank. Негізінен бұл банктер біртұтас негізде ашылған банктер, бірақ, әдетте, бұл банктердегі бақылау пакеті мемлекет органдары немесе мемлекеттік кәсіпорындар арқылы мемлекетке тиесілі. Әр қалада коммерциялық банктер де бар, олардың көлемі тек осы қаламен шектелген.

Қытайда банктік салымдарды сақтандыру жақында басталды: 2015 жылдың 1 мамырында. Үкімет ҚХР банк жүйесіндегі өтімділік жағдайының нашарлауына байланысты тиісті қаулы қабылдады деген болжам бар. Қытайлық депозиттерді сақтандыру жүйесінің бірқатар ерекшеліктері бар. Қытайлық компаниялар шетелдік инвестициялардың жаңа ережелерін енгізді (Бекарева 2019: 245). Депозиттерді сақтандыру қорын Қытай Халық банкі басқарады. Салым иелері үшін өтемақы төбесі – 500 мың юань. Депозиттер «халық ақшасымен» де, шетел валютасымен де сақтандырылады.

Жоғарыда айтылғандай, 2003 жылғы желтоқсанда ақша-несие саясатының функциясы күшейтілген Қытай Халық банкі туралы заңға тиісті өзгерістер енгізілді. Қытай юаны үшін ішінара айырбасталатын валюта мәртебесі алынды. Қорғаныс валютасын реттеу және валюталық бақылау кезеңдері 1-кестеде келтірілген.

1-кесте – Ақша-несие саясатының валюталық бақылаудың кезеңдері (автор құрастырған)

Кезең	Өткізілетін іс-шаралар	Нәтижелер
1979 ж.	Мемлекеттік кеңес бірінші валюталық реттеу және бақылау жөніндегі нормативтік актіні бекітті	Бұл құжат елде валюталық жинақтаудың негізін қалады
1980 ж.	Мемлекеттік кеңес валюта резервтерін толықтыру саясатын жүргізуде	Алтын-валюта резервтері толықтырылды. 100% шетел валютасындағы экспорттық кірістерді сату
1981-1986 жж.	Мемлекеттік кәсіпорындар артық экспорттық кірісті сатуға мүмкіндік берді	Ішкі валюта нарығы өз дамуын алды; шетел валютасын айырбастау орталығы құрылды
2006-2010 жж.	Қытай Банкі экспорттық валюталық түсімді міндетті түрде сату талаптарын жойды	Капитал экспортын бақылауды күшейтті
2011-2015 жж.	Қытайдың юань резервтік валюта жасауға ұмтылуы	2015 ж. Халықаралық валюта қоры юанға шектеулі айырбастау мен резервтік валюта мәртебесін беру туралы шешім қабылдады
2016-2019 жж.	Банк секторын бақылау күшейтілді	Қытайдың қаржы секторының ашықтығы деңгейінің артуы юанның жаһандық валюта ретінде қалыптасуына деген сенімділіктің нығаюына ықпал етті

Монетарлы саясат – бұл орталық банк тарапынан реттеу мен мемлекеттік бақылаудың сандық құралдарына негізделген экономиканы ақша ресурстарымен қамтамасыз ету саясаты (Кузнецова, 2018: 78).

Қорытындылай келе, Қытайда негізі Қытай Халық банкі болатын екі деңгейлі банк жүйесі жұмыс істейді деп айтуға болады. Қытайдың банк жүйесін дамытудың негізгі бағыттары юанның нығаюына байланысты. Қытай «мемлекеттік кәсіпорындарға берілген кредиттер бойынша нашар борыштар» проблемасын шешуді қамтамасыз ете отырып, ірі мемлекеттік мамандандырылған банктерді сақтап қалды. Сонымен бірге Қытайда жеке банктер жүйесі құрылуда. Коммерциялық банктердің капиталдандыруының жоғарылауы. Шетелдік банктердің қатысуы кеңейтілді, соңғысы Қытайда өкілдіктер, филиалдар, еншілес банктер түрінде жұмыс істей алады және Қытай банктерінде капиталы бар. Мемлекеттік даму банктері құрылды, олар экономиканың құрылымдық түзету бағдарламалары арқылы басым секторларды қаржыландырды. Қытайдың банк жүйесі халыққа, шағын және орта бизнеске несие беруді қамтамасыз ететін, шағын және орта банктермен кеңінен ұсынылған. Банктік қадағалау жүйесі Қытайдың банк жүйесін сақтауға мүмкіндік беретін арнайы комиссия түрінде институционалды түрде құрылымдалған.

Осы зерттеу аясында, біз Қытай Орталық банкінің экономикалық өсу деңгейіне және елдің сыртқы экономикалық қатынастарының көрсеткіштеріне, мысалы, сауда балансының жай-

күйіне және таза шетелдік инвестициялардың динамикасына әсер ету қабілетін бағалаймыз. Біздің ойымызша, нарықтары қалыптасатын елдердің қазіргі экономикасындағы қаржы арнасы сауда арнасына қарағанда аса маңызды рөл атқарады. Сондықтан елдің орталық банкі сауда және инвестициялық ағындарды қалай экономикалық тәсілдермен ынталандыра алатындығын анықтау, қазіргі шығыстану және экономикалық ғылымдар үшін маңызды болып табылады.

ҚХР-дың экономикасы мен банк жүйесінде жүргізіліп жатқан саясатты ағымдағы уақыттың қажеттіліктерімен және елдің жоғары басшылығының қондырғыларымен келісетін Қытай Халық банкі ерекше рөл атқарады. Күш-жігердің, соның ішінде елдің ақша-несие органдарының арқасында қытай экономикасы жаңа мәртебеге ие болды – интернационалды валютаға ие мемлекет.

Қытай Халық банкінің монетарлы саясатын талдай келе, зерттеушілер инфляция деңгейі орталық банк үшін монетарлық саясатының құралдары жүйесін құру үшін маңызды индикатор болып табылатындығын атап өтеді, ол оны инфляцияны мақсатты енгізген көптеген елдердің орталық банктерінің саясатына жақындатады (Sun 2015: 264).

Монетарлық саясаттың маңызды параметрі, әсіресе қалыптасып отырған нарықтары бар елдер үшін валюталық бағам қалады. Бірқатар елдердің құбылмалы айырбастау бағамының режиміне өтуіне қарамастан, олар ұлттық валютаның айырбастау бағамын ұстап тұру сая-

сатын жүргізуді жалғастыруда және мерзімді интервенциялардан бас тартпайды. Қытай экономиканың қазіргі қажеттіліктерін қанағаттандыратын айырбастау бағамының саясатын ұстанады және қажет болған жағдайда бір айырбастау бағамының режимінен екіншісіне ауысады.

Ұлттық өндірушілерді қолдау және олардың халықаралық тауар нарықтарындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы экономикалық өсуді ынталандыру мақсатында валюта бағамын айла-шарғы жасау мәселесі қазіргі заманғы зерттеулерде ең өзектісі болып табылады. Кейнсиандық теорияның постулаттарын және оның дамуын пайдаланатын жұмыстардың авторлары валюталық бағамның өзгеруінің елдің экономикалық дамуына әсері туралы әртүрлі тұжырымға келеді (Kerns, 2016).

Қытай Халық банкінің Монетарлық саясатын талдай отырып, бірінші кезекте экономиканың ағымдағы қажеттіліктеріне бағытталған іс-шараларды жүргізуді жариялайтынын атап өту қажет. Ол баға тұрақтылығын қолдауға, Ұлттық валюта бағамын бақылауға және экономикалық өсуді қамтамасыз етуге бағытталған (Селищев, 2018: 207).

Қытай Ұлттық Банкінің монетарлық саясатының құралдары әртүрлі. 1994 жылдан бастап ол ашық рынокта операцияларды, оларды қытай юанымен, шетел валютасымен, мемлекеттік бағалы қағаздармен, оның ішінде Қытай Ұлттық Банкінің вексельдерімен, сондай-ақ соңғы уақытта, қысқа мерзімді өтімді қаржы құралдарымен жүргізе отырып жүзеге асырады. Сонымен қатар, 1994 жылдан бастап орталық банк құрал ретінде коммерциялық банктердің өтімділігін басқару үшін резервтік талаптарды қолдана бастады. Қытайдың Орталық Банкі қаржы мекемелерінің кредиттері мен депозиттері бойынша әртүрлі базалық пайыздық мөлшерлемелерді, сондай-ақ 2004 жылдан бастап Қытайдың Мемлекеттік кеңесінің алдын ала келісімсіз өзгертуге құқылы есептік пайыздық мөлшерлемені белгілейді. Коммерциялық банктер үшін бағдар ретінде белгіленетін пайыздық мөлшерлемелер орындау үшін міндетті болып табылады, оны Қытайдың Ұлттық Банкі бақылайды (Селищев, 2018: 217). Банктік пайыздық ставкаларды ырықтандыру банк жүйесіне теріс әсер етуі мүмкін деп саналады. Сондай-ақ оны қолдау мақсатында Орталық банк «ашық терезе» саясаты сияқты құралды белсенді пайдаланады, бұл ұлттық реттеуіштің коммерциялық банктермен тығыз байланысын және нұсқаулар

мен нанымдардың көмегімен ағымдағы қызмет мәселелерін шешуді білдіреді.

Қытай экономикасының қазіргі заманғы тарихының 20 жылдық кезеңі үшін 6-кестеде, елдің экономикалық дамуының талданған жақтары және Қытай Ұлттық Банкі қолданатын монетарлық саясатының құралдары көрсетілген. Бұл кезең 1995 жылға дейін банк жүйесінің иерархиясында бірінші деңгейдегі қаржы институты ретінде қалыптасқан елдің орталық банкінің жетілген даму кезеңімен сипатталады және 1998 жылдан бастап құрылымдық өзгерістер нәтижесінде оның жаңа әкімшілік бөлімі құрылды.

2-кестенің негізінде көрсетілген Қытай Халық банкінің монетарлық саясатының барлық құралдары экономиканың ағымдағы жай-күйімен келісуге ұмтылады деген қорытынды жасауға болады. Бұл, мысалы, инфляция кезеңінде өсетін пайыздық мөлшерлемелер үшін және керісінше; Орталық банк артық өтімділікті байланыстыруға ұмтылатын коммерциялық банктерге қойылатын резервтік талаптар үшін; дағдарыс кезеңінде ұлттық валютаны қолдау үшін қолданылатын ішкі валюта нарығы режимінің жай-күйі үшін әділ. Сондай-ақ, Қытай Халық Банкі қысқа және ұзақ мерзімді кезеңдерде жұмыс істейтін жаңа құралдарды енгізе отырып, жаңа мүмкіндіктерді белсенді пайдаланады.

Ұлттық валютаның төмендетілмеуін сақтай отырып, Қытай Халық Банкі міндетті мөлшерлеме сияқты құралдарды белсенді қолданды. Ұлттық валютаның айырбас бағамы монетарлық саясаттың маңызды көрсеткіші еді, жоғарғы резервтеу мен әкімшілік бақылаудағы пайыздық мөлшерлемелер болатын. ҚҰБ валюта бағамын сыртқы және ішкі экономикалық жағдайларға байланысты белгілейді. 2015 жылғы 11 тамызда Қытай Халық Банкі валюта бағамына әсер ететін ішкі ғана емес (Селищев, 2018: 221), сонымен бірге сыртқы факторларды да ескере отырып, ұлттық валютаның айырбас бағамын анықтаудың жаңа тәртібін енгізді. Нәтижесінде 2017 жылға дейін Қытай юанының жедел девальвациясы болды.

ҚХБ жүргізетін саясаты экономикалық өсімді ынталандыруға бағытталған. Бұл зерттеуде ҚХР экономикалық дамуын көрсететін үш көрсеткішке назар аудардық: ішкі экономикалық өсудің индикаторы, ЖІӨ, сондай-ақ сыртқы экономикалық байланыстардың дамуын, сауда балансының жай-күйін және тікелей шетелдік инвестициялардың көлемін көрсететін көрсеткіштер.

2-кесте – ҚХР-дың монетарлық саясаты және экономикалық дамуы (Бекарева, 2019: 245)

Кезең	Экономика	Монетарлы саясаттың құралдары			
		Жылдық базалық пайыздық мөлшерлемелер	Ашық нарықтағы операциялар	Резервтік талаптар	Валюта бағамының режимі
1998-2002 жж.	Экономиканың өсуі, дефляция	Неснелер бойынша төмен пайыздық мөлшерлемелер (5.31% дейін), депозиттер бойынша (1.98%)	Қаржы министрлігінің мемлекеттік облигацияларымен операциялар, Қытай Халық банкінің вексельдерімен операциялар	Резервтік талаптардың төмендеуі (6% дейін)	Юанның АҚШ долларына байлануы
2003-2007 жж.	Экономиканың қарқынды өсуі, төмен инфляция	Кредиттер бойынша ставкаларды арттыру (7,49% дейін), депозиттер бойынша (4,14% дейін)%)	Қытай Халық банкінің вексельдерін шығару	Резервтік талаптарды арттыру (13,5%)	21 шілдеден көшу 2005 жылға дейін реттеледі өзгермелі айырбас бағамы
2008-2009 жж.	2009 жылы дефляцияға айналған экономиканың баяулауы	Қаржы институттарының несиелеу мөлшерлемесінің төмендеуі (4,68%-дан 3,33%-ға дейін), несиелер бойынша (5.31% дейін), депозиттер бойынша (2.25% дейін)	Қытай Халық банкінің вексельдерін шығару. 2008 жылғы шілдеде Ұлттық Банктің үш жылдық вексельдерін шығару тоқтатылды	Резервтік талаптардың өсуі (17,5%), содан кейін 2008 жылдың аяғында – олардың төмендеуі (14,5% дейін)	Ерекше Шара ретінде – 2008 жылдың ортасында АҚШ долларына байлану қайта енгізілді
2010 ж.	Экономикалық өсуді жеделдету, инфляция	Мөлшерлемелерді көтеру, содан кейін төмендету	Қытай Халық банкінің вексельдерін шығару. 2010 жылғы сәуірде Ұлттық Банктің үш жылдық вексельдерін шығаруды қайта бастау	Науқан 2010 ж. (18,5% дейін), содан кейін резерв талаптарының төмендеуі	2010 жылдың маусымынан бастап юанның АҚШ долларына байланыстырудан шығару, өзгермелі айырбас бағамының реттелу режимі
2011 ж.	Инфляцияның нығаюы, экономиканың баяулауы.	Мөлшерлеменің өсуі: несие мен депозиттер бойынша	Монетарлық құралдарды белсенді пайдалану	Дифференциалды резервтік талаптарды қолдану	Юанның тұрақтылығын күшейту, бірнеше валютамен оның саудасын ұйымдастыру.
2012-2015 жж.	Экономикалық өсімнің одан әрі баяулауы, инфляцияның төмендеуі	2013 жылы кредиттер мен депозиттер бойынша мөлшерлемелерді төмендету, 2015 және 2016 жылдары одан әрі төмендеуі (депозиттері бойынша 1,5%, несие бойынша 4,35 дейін %)	Қысқа мерзімді монетарлық құралдарды пайдалану	2014 жылы-ауылдық коммерциялық және кооперативтік банктер үшін; 2015 жылы – қалалық коммерциялық банктер үшін	Юань – доллар саудасы кезінде басқарылатын жүзу, валюталық бағам ауытқуының өзгермелі шекарасын 1%-ға дейін кеңейту, 2012 ж. юаньмен және басқа валюталармен тікелей сауданы қолдау
2016-2019 жж.	Жылына орташа 6,8 % тұрақты өсуі	Пайыздық мөлшерлемелерді біртіндеп төмендету.	2016 ж. күнделікті сауда-саттық	Банктердің барлық типтері үшін резервтік талаптарды пайдалануды жалғастыру; 2017 жылғы қыркүйекте резервтік талаптарды әлсірету бойынша қосымша шарттар туралы хабарландыру	Юань Халықаралық Валюта Қорының 2016 жылғы 1 қазаннан бастап есеп айырысу үшін себетке қосылуы басқарылатын жүзу режимі. Валюта бағамын анықтаудың жаңа тетігін енгізу

ҚХР экономикалық өсуі ондаған жылдар бойы жоғарғы деңгейде сақталды және әлемдік экономикалық дағдарыс кезінде төмендемеді. Баяулауын 2015-2017 жж. 7%-дан сәл аз болды. 90-жылдардың басындағы кезеңді, зерттеушілер ЖІӨ-нің өсу қарқыны қалалардың әл-ауқатының жоғарылауын көрсететін мемлекеттік капитализммен байланыстырады (China outlook ...).

Талданатын кезеңдегі Қытайдың ЖІӨ-нің жылдық өсу қарқыны 3-кестеде келтірілген. ЖІӨ қазіргі бағамен, 1996-1999 жж., ЖІӨ-нің жоғары, бірақ баяулау кезеңі деп сипаттауға болады, содан кейін 2000 жылдардың басында экономиканың қарқынды дамуы байқалды.

Экономистер өсімді Қытайдың 2001 жылы ДСҰ-ға кіруімен түсіндіреді. Осы негізде олардың экономикасы 2000 жылы күрт өзгерді – бұл экономиканың өсу қарқыны, ҚХР-дан тауарлар экспортының көлемі, сондай-ақ елге шетелдік капиталдың келуі (Жигулева, 2015: 19). Әлемдік экономикалық дағдарыс өз түзетулерін енгізді: 2008-2009 жылдары өсу қарқынының баяулауы байқалуда, бұл инфрақұрылымдық жобаларға кейіннен жаппай инвестициялармен реттелген болатын. 2012 жылдан бастап өсу қарқынының одан әрі баяулауы байқалады, алайда 2015 жылы Қытай үкіметі елде де, одан тыс жерлерде де жұмыс істейтін ұлттық компаниялардың дамуын ынталандыратын бірқатар бастамалармен ұсынылған болатын. Бұл «Бір белдеу – бір жол» және «Қытайда 2025 жасалған» сынды жобалар. Осыған байланысты алдағы уақытта Қытайдың ЖІӨ өсу қарқынының өзгеруі мүмкін. ҚХР сауда серіктестерімен сауда көлемі туралы соңғы қол жетімді статистикалық деректер 2-кестеде берілген.

Дамушы нарықтары бар елдердегі экономикалық дамуды талдай отырып, көптеген зерттеушілер инвестиция тартудың маңыздылығын атап өтті. Әсіресе, 2006-2015 жылдар аралығында Қытайға тартылған тікелей шетелдік инвестициялар орта есеппен жылына 8,03%-ға өсіп, 2015 жылы 126,3 млрд. АҚШ долл., осы кезеңде Қытайдан келген тікелей инвестициялар жылдамырақ өсіп, орташа алғанда жылына 23,5%-ды құрады және 2015 жылы 118,02 млрд. АҚШ долларына жетті (China outlook...). Тікелей шетелдік инвестициялардың құрылымы қызмет көрсету саласына байланысты салаларға инвестицияларды ұлғайту және өңдеуші секторға инвестицияларды азайту бағытында өзгеріп жатқандығын атап өткен жөн. Шетелдегі қытай бизнесінің инвестициялары әртүрлі салаларға бағытталды, бұл көрсеткіш өндірістік және

өндірістік емес салаларда да өсуде. Денсаулық сақтау және әлеуметтік сақтандыру көшбасшы болып табылады.

2017 жылы ҚХР-дың негізгі сауда серіктестерімен тауар айналымының төмендеуі байқалған алдыңғы екі жылдың динамикасын өзгертті. Көптеген елдер мен аймақтар үшін өткен үш айлық кезеңмен салыстырғанда пайыздық өсім екі таңбалы санмен көрсетіледі. Өсім тауарлардың экспорты мен импорты тарапынан байқалады. Қытай ДСҰ-ға кіргеннен кейін импорт құрылымының айтарлықтай өзгергенін атап өту қажет, 2009 жылға қарай минералды өнімдердің үлесі 2001 жылмен салыстырғанда импорттың жалпы көлемінде екі еседен артық өсті. Қытай өндірушілері экспортқа үлкен көлемде «жаңа және жоғары технологиялы тауарлар» ұсынады (Понкратова, 2015: 50).

2017 жылы ҚХР салынған инвестициялардың өсу қарқыны төмендеп, Қытай үкіметінің жағдайды өзгертуге бағытталған іс-әрекеттердің алаңдаушылығын тудырды. Мысалы, инвестициялық жобаларды дамытуды мемлекеттік қолдау, аймақтарда инвестициялау үшін ақпарат беру, конгрестер мен конференциялар өткізу сынды ынталандыру шараларын ұйымдастырды. Аталған шаралар нәтижесінде 2017 жылы шетелдік инвестициялардың өсуі 2016 жылғы нөлдік өсіммен салыстырғанда 4% құрады (China outlook.....). Бұл процестер ел аумағында инвестиция тарту жағдайының сақталғанын көрсетеді. Қытай бизнесімен ірі инвестицияларды қалыптастыру, оның елден тыс белсенді экспансиясы ішкі сұраныс пен үкіметтен қолдау көреді.

Осылайша, Қытай экономикасы үшін модельдің бағаларына сәйкес ұзақ мерзімді кезеңде ҚХР мен сауда серіктес – елдердегі пайыздық мөлшерлемелер ЖІӨ-нің өсуіне әсер етеді; елдегі және шетелдегі бағаларды есепке ала отырып, айырбастау бағамы тұтастай алғанда экономиканың дамуына елеулі әсер етеді. Нақты тиімді айырбас бағамының индикаторын экономикалық өсуді ынталандыру, сауда балансының жай-күйін және тікелей шетелдік инвестициялардың динамикасын бағалау үшін монетарлы саясатының параметрі ретінде пайдалануға болады.

Зерттеліп отырған кезеңдегі Қытайдың экономикалық дамуында бірнеше кезеңдерді бөліп көрсетуге болады: 1992-1999 жж. – барлық талданған көрсеткіштердің жоғары, бірақ төмендеу қарқыны; 2000-2007 жж. – тез өсу, оның ішінде ДСҰ-ға кіру уақыты; 2008-2009 жж. – дағдарыс

жылдары; және дағдарыстан кейінгі жаһандық тұрақсыздық кезеңі, ол Қытайда экономикалық дамудың индикаторларының төмендеуімен көрінеді, бұл экономикалық өсуді жақсартудың жаңа жолдарын іздеуге итермелейді.

Қорытынды және тұжырымдама

ҚХР экономикасы жоспарлы модельде (1949 жылдан 1977 жылға дейін) ең аз дәрежеде монетарлық интiрeктермен басқарылғаны анықталды, олар: тауарлар мен қызметтер квoтaлар, қорлар, директивaлар арқылы бөлінді. Қытайдың банк жүйесі жабық болды, бұл жоспарланған экономикаға сәйкес келді. Қытайда әкімшілік-әміршілдік жүйені құру кезіндегі макроэкономикалық орта (оның негізі мемлекеттік меншік, жоспарлау жүйесі және микроэкономикалық басқару институттары болды) валютаға, несиеге, шикізат пен тауарларға сұраныс пен ұсыныс теңгерімсіздігін күшейтуге ықпал етті. Ел экономикасы осы сын-қатерлерге жауап беру қажеттілігіне тап болды. Қытай басшылығының реформалар жүргізуі және «жаңғыртудың төрт бағдарламасын» қабылдауы шақыруға жауап болды, оның шеңберінде ішкі және сыртқы экономикалық саясатта түбегейлі қадамдар көзделген. Сондай-ақ қаржы жүйесіне реформа жүргізілді. Осы реформаның нәтижесінде монетарлық саясатты жүргізудегі Қытай Халық банкінің рөлі күшейтілді, ал банк жүйесінің өзі нарықтық негізге аударылды.

Әлем дағдарысынан кейінгі кезеңдегі (2008-2012 жж.) ҚХР макроэкономикалық саясатын, неокейсиандық типі ретінде айқындады. Бұл кезеңдегі ақша-несие саясаты қатаң түрде ішкі сұранысты кеңейту мен экономикалық өсуді ынталандыруға бағытталған болатын. Мемлекет өз тарапынан экономиканың нақты секторын дамыту үшін келесі қадамдарды жасады: біріншіден, дағдарысқа қарсы шараларды жүзеге асыру елдің банк секторына жүктелді. Екіншіден, қаржы секторына қатаң бақылау жүргізілді. Үшіншіден, шағын және орта бизнеске қол жетімді несие беру шаралары

қабылданды. Төртіншіден, несиелер мен депозиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелер төмендетілді. Бесіншіден, құрылыс индустриясын жандандыру үшін мемлекет ипотекалық несие алуға қойылатын талаптарды едәуір әлсіретті, сондай-ақ жылжымайтын мүлікпен жасалатын мәмілелерге салынатын салықты азайтты. Алтыншыдан, капиталдың экспортын және экономиканың нақты секторына инвестициялар тартуды бақылау күшейтілді.

Зерттелген кезеңдердің барлығы ҚХБ монетарлы саясатының ерекшелігімен сипатталды. Олар экономикалық өсуді ынталандыру мен экономиканың нақты және қаржылық секторларын қолдауға бағытталған. Қытай монетарлық саясатты жүргізуде жалпы әлемдік үрдістерді көшіруге ұмтылмайды, керісінше елдегі жағдайды бағалай отырып, ағымдағы қажеттіліктерге байланысты шешімдер қабылдайды. Ұлттық Банктің монетарлық саясатының негізгі параметрлерінің бірі ұлттық валютаның пайыздық ставкалары мен айырбас бағамы болып табылады. Бұдан басқа, біз ұлттық орталық банктің монетарлық саясатты жүзеге асыру кезінде елдің экономикалық даму көрсеткіштеріне әсерін күшейту туралы қорытынды жасадық.

Қытайдың монетарлық саясатының тікелей және жанама әдістері экономикалық өсуге ықпал етеді. Тікелей әдістер Қытай Халық Банкінің белгілі бір жобаларды тікелей қаржыландыруынан, сондай-ақ белгілі бір бағдарламалар мен жобаларды қаржыландыру үшін коммерциялық банктерге несие беруден тұрады. Жанама әдістер ұсынымдарды тұжырымдаудан, сондай-ақ қаражатты экономиканың басым салаларына қаржыландырумен және инвестициялаумен айналысатын қаржы институттары үшін жағдайлар жасаудан тұрады. Қытай монетарлық саясатты жүргізуде жалпы әлемдік үрдістерді көшіруге ұмтылмайды, ол экономиканың ағымдағы қажеттіліктеріне бағытталған ақша-несие саясатын жүргізеді. Қытайдың банк жүйесін дамытудың негізгі бағыттары Ұлттық валютаның нығаюына байланысты.

Әдебиеттер

Бекарева С.В., Мельтенисова Е.Н., Шиховцова Е.А., Сун Юйин (2019). Влияние монетарной политики Народного банка Китая на экономическое развитие страны // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. – Т. 35. – Вып. 2. – С. 223–250.

Cheng W., Zhang D.A. (2012). Monetary model of China-US trade relations. *Economic Modelling*, №29, pp. 233–238.

Chen H., Chow K., Tillmann P. (2018). The effectiveness of monetary policy in China: Evidence from a Qual VAR. *China Economic Review*, №43, pp. 216–231.

China outlook (2018). A new era, a new paradigm of globalization. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/cn/pdf/en/2018/03/china-outlook-2018.pdf> [viewed 19 January 2019]

China's Total Export & Import Values by Country/Region, March 2018 (in USD) (2018). General Administration of Customs People's Republic of China. < <http://english.customs.gov.cn/newsroom> > [viewed 19 January 2019]

Селищев А.С., Селищев Н.А., Селищев А.А. (2018). Финансовые рынки и институты Китая. – М.: ИНФРА-М. – 258 б.

Кузнецова В.В. (2018). Политика финансовой стабильности: международный опыт: монография. – М.: КУРС: ИНФРА-М. – 219 б.

Kerns J., Patel N. (2016). Does the financial channel of exchange rate offset the trade channel? *BIS Quarterly Review*, December. < http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1612i.pdf > [viewed 19 January 2019]

People's Bank of China: an overview of interbank market trading data and benchmark (2018) Market Overview, N 2, pp. 108–109.

Понкратова Л.А., Синь Ч. (2015). Внешняя торговля Китая: особенности динамики и оценка структурных сдвигов // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – № 2 (95). – С. 44–53.

Shen C. H., Lin K. L., Guo N. (2016). Hawk or dove: Switching regression model for the monetary policy reaction function in China // *Pacific-Basin Finance Journal*, №36, pp. 94–111.

Sun R. (2015). What measures Chinese monetary policy? *Journal of International Money and Finance*. № 59, pp. 263–268.

Zheng G., Wang S., Xu Y. (2018). Monetary stimulation, bank relationship and innovation: Evidence from China. *Journal of Banking and Finance*, № 89, pp. 237–248.

Зенкина Е.В. (2018). Международные валютно-финансовые отношения в постиндустриальном мире: монография. – М.: ИНФРА-М. – 169 б.

Жигулева В.В. (2015). Финансовая политика Китая после вступления в ВТО // Азия и Африка сегодня. – № 6. – С. 18–23.

References

Bekareva S.V., Meltenisova E.N., Shihovtsova E.A., Sun Yuyin (2019) Vliyaniye monetarnoy politiki Narodnogo banka Kitaya na ekonomicheskoe razvitiye strany // *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Ekonomika*. – Т. 35. – Вып. 2. – BB. 223–250.

Cheng W., Zhang D. A (2012). Monetary model of China-US trade relations. *Economic Modelling*, №29, pp. 233–238.

Chen H., Chow K., Tillmann P. (2018). The effectiveness of monetary policy in China: Evidence from a Qual VAR. *China Economic Review*, №43, pp. 216–231.

China outlook (2018). A new era, a new paradigm of globalization. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/cn/pdf/en/2018/03/china-outlook-2018.pdf> [viewed 19 January 2019]

China's Total Export & Import Values by Country/Region, March 2018 (in USD) (2018). General Administration of Customs People's Republic of China. < <http://english.customs.gov.cn/newsroom> > [viewed 19 January 2019]

Selischev A. S., Selischev N. A., Selischev A. A. (2018) Finansovyye rynki i institutyi Kitaya. – М.: INFRA-M. – 258 б.

Kuznetsova V.V. (2018) Politika finansovoy stabilnosti: mezhdunarodnyy opyt: monografiya. – М.: KURS: INFRA-M. – 219 б.

Kerns J., Patel N. (2016). Does the financial channel of exchange rate offset the trade channel? *BIS Quarterly Review*, December. < http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1612i.pdf > [viewed 19 January 2019]

People's Bank of China: an overview of interbank market trading data and benchmark (2018) Market Overview, N 2, pp. 108–109.

Ponkratova L. A., Sin Ch. (2015) Vneshnyaya trgovlya Kitaya: osobennosti dinamiki i otsenka strukturnykh sdvigoov // *Natsionalnyye interesy: priority i bezopasnost*. – # 2 (95). – BB. 44–53.

Shen C. H., Lin K. L., Guo N. (2016). Hawk or dove: Switching regression model for the monetary policy reaction function in China // *Pacific-Basin Finance Journal*, №36, pp. 94–111.

Sun R. (2015). What measures Chinese monetary policy? *Journal of International Money and Finance*. № 59, pp. 263–268.

Zheng G., Wang S., Xu Y. (2018). Monetary stimulation, bank relationship and innovation: Evidence from China. *Journal of Banking and Finance*, № 89, pp. 237–248.

Zenkina E.V. (2018) Mezhdunarodnyye valyutno-finansovyye otnosheniya v postindustrialnom mire: monografiya. – М.: INFRA-M. – 169 б.

Zhiguleva V. V. (2015) Finansovaya politika Kitaya posle vstupleniya v VTO // *Aziya i Afrika segodnya*. – # 6. – BB. 18–23.

Б.Қ. Рахымбай* , **Б.Қ. Ақын**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

*e-mail: baukarpet747@gmail.com

ТҮРКИЯНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН РЕФОРМАЛАУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Осы мақалада Түркияның соңғы 20 жыл ішіндегі мемлекеттік басқару мәселесінің кейбір теориялық тұжырымдамалық аспектілері қарастырылған. Оның ішінде мемлекеттік және әкімшілік басқаруды реформалауға қатысты алғышарттар зерттеліп, сондай-ақ, бұрынғы зерттеулерден түйінді ойлар талқыланып, салыстырылып, синтезделіп, жаңа тұжырымдар ұсынылған. Түркия үлгі болатындай мемлекетке айналып, көптеген салаларда жүргізілген түрлендірулермен алға шықты. Әр салада болатын трансформация процесі терең зерттеу объектісі болып саналады. Жаңа либералды үрдістермен мемлекеттің экономикалық тәртіптегі рөліне күмән туды және 1980 жылдардың басынан бастап басқару парадигмасында елеулі өзгерістер орын алды. Дәстүрлі мемлекеттік басқару өзінің теориялық және практикалық аспектілері бойынша беделін жоғалтты және оның орнына жаңа мемлекеттік басқару тәсілі келе бастады. Жаңа әкімшілік парадигма, мемлекеттің қоғамдағы рөлі үкімет, бюрократия, нарық пен азаматтар арасындағы қатынастарды қайта құруға бағытталған. Бұл зерттеуде экономикалық трансформация туралы да айтылады. Бұрын тек аймақтық және ұлттық ауқымда әрекет еткен ұйымдар жаһандануды ескере отырып, халықаралық дамуды назарда ұстады. Технологиялардың дамуы байланыс өрістерін кеңейтіп, экономикалық, саяси, әлеуметтік және мәдени өзара әрекеттесуді арттырды. Бұл процесс жеке және әлеуметтік салаларға әсер етіп қана қоймай, басқару мәдениетінің өзгеруіне түрткі болды. 2000 жылдары Түркия экономикасының ұзақ уақытқа созылған эволюциясы өткен кезеңмен салыстыра талданады, біз қазіргі жағдайды талдаумен қатар, болашаққа арналған болжамдар мен саяси ұсыныстар беруге тырыстық.

Түйін сөздер: Түркия, мемлекет, мемлекеттік басқару.

B.K. Rakhymbay*, B.K. Akyn

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

*e-mail: baukarpet747@gmail.com

Preconditions for reforming the system of public administration in Turkey

This article examines some of the theoretical and conceptual aspects of public administration in Turkey over the past 20 years. In particular, the prerequisites for reforming public and administrative management were investigated, as well as discussed, compared previous studies, and presented new concepts. Turkey has become a model country and has achieved success in many areas. The transformation process in each area is an in-depth study. New liberal trends are calling into question the role of the state in the economic order, and there have been significant changes in the governance paradigm since the early 1980th. Traditional public administration lost its prestige in terms of theoretical and practical aspects and was replaced by a new way of public administration. The new administrative paradigm – the role of the state in society is aimed at restructuring the relationship between government, bureaucracy, the market and citizens. This study also discusses economic transformation. Previously, organizations working only at the regional and national levels were oriented towards international development, taking into account globalization. Advances in technology have expanded areas of communication and increased economic, political, social and cultural interactions. This process affected not only the private and social spheres, but also led to a change in the management culture. The long-term evolution of the Turkish economy in the 2000 is analyzed in comparison with the past, we tried to analyze the current situation, as well as make forecasts and policy recommendations for the future.

Key words: Turkey, state, public administration.

Б.К. Рахымбай*, Б.К. Ақын

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,

*e-mail: baukarpet747@gmail.com

Предпосылки реформирования системы государственного управления Турции

В данной статье рассматриваются некоторые теоретические и концептуальные аспекты государственного управления Турции за последние 20 лет. В том числе, были исследованы предпосылки реформирования государственного и административного управления, а также были обсуждены, сопоставлены прежние исследования и представлены новые концепции. Турция стала образцовой страной и добилась успехов во многих областях. Процесс трансформации в каждой сфере является объектом углубленного изучения. Новые либеральные тенденции ставят под сомнение роль государства в экономическом порядке, и с начала 1980-х годов произошли значительные изменения в парадигме управления. Традиционное государственное управление потеряло свой престиж с точки зрения теоретических и практических аспектов и было заменено новым способом государственного управления. Новая административная парадигма – роль государства в обществе, она направлена на перестройку отношений между правительством, бюрократией, рынком и гражданами. В этом исследовании также обсуждаются экономические преобразования. Ранее организации, работающие только на региональном и национальном уровнях, ориентировались на международное развитие с учетом глобализации. Развитие технологий расширило области общения и повысило экономическое, политическое, социальное и культурное взаимодействие. Этот процесс затронул не только частную и социальную сферы, но и привел к изменению культуры управления. Долгосрочная эволюция турецкой экономики в 2000-х годах проанализирована в сравнении с прошлым, мы попытались проанализировать текущую ситуацию, а также сделать прогнозы и политические рекомендации на будущее.

Ключевые слова: Турция, государство, государственное управление.

Кіріспе

Мемлекеттік басқару түрлі теориялар мен практикалардың үйлесімі ретінде төрт түрлі теорияны әзірлеумен айналысады (Henry N., 1995: 21-22) сипаттамалы, нормативтік, болжамды және аспаптық (инструменталды). Нормативтік білім практика үшін қажетті бағыт пен ажырамас міндеттемелерді қамтамасыз етеді. Сәйкесінше, мемлекеттік басқару саласындағы кәсіби білім қосымшаларды, іс-әрекеттер мен өнімділікті қамтуы тиіс. АҚШ жағдайында, Қоғаммен байланыс және әкімшілік ету жөніндегі Ұлттық мектептер қауымдастығы (NASPAA) мемлекеттік басқару саласында оқытып-үйретуді саналы түрде әрекет етуі, теориялық түсінуі мен өзара үйренуі үшін теория мен практиканы біріктіру үшін мемлекеттік басқару саласында білім беру ұсыныстарын жасайды (Ventris C., 1991: 5-6). Практиктер мен ғалымдар мемлекеттік басқару теориясының дамуы мен эволюциясына өз үлестерін қосты. Жаңа түсіндіру теориялары мен практикаға арналған модельдер практикалық тәжірибе немесе сапалы зерттеуден туындайды.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу

Мемлекеттік басқару теориясы, әдістемесі мен оқыту болмысы мен олардың арасындағы

байланыс – алғашқы күннен бастап мемлекеттік басқарудың өзсанаы талқылайтын мәселелері. Теория мен әдістеменің дамуы теорияларды тексеру мен оларды сыни бағалауға арналған тиісті әдістеменің қажеттілігімен шектелмейді. Өткен ғасырдың 90 жылдары Хьюстон және Делеван (Perry J.L., Kraemer, K.L. 1986: 674) есімді ғалымдардың пікірі бойынша, пән ретінде маңызды әрі жиынтық білім көлемін алу үшін бізге зерттеу әдістемесі қажет және ол бізге тиісті түрде теорияларды тексеріп дамытуға мүмкіндік береді. Перри және Кремер (Jreisat J.E., 2005) болса, мемлекеттік басқару зерттеулерінде жиынтық теорияны әзірлеу үшін тиісті әдістемелік жетілуді қажет етеді. Мемлекеттік басқару зерттеулері мен теорияларының өміршеңдігіне баға беретін осы және басқа да зерттеулер негізінде АҚШ-та жарияланған диссертациялармен және мақалалармен шектеледі деп тұжырымдады. Олардың нәтижелерін топтастырып талқылаған жөн.

1990 жылдары, Вентрисстің мәлімдеуінше, америкалық мемлекеттік басқару басқа мәдениеттерден салыстырмалы түрде оқшауланған және жалпы халықаралық мәселелерді ескермеген. Жуырда, Джрейсаттың пікірі бойынша (Nohutcu A., 2003: 231) жақсы өзгерістер болғанымен, соңғы он жыл ішінде салыстырмалы мемлекеттік басқару «мемлекеттік басқарудың

негізгі саласымен сәтті ықпалдаса алмады». Біз халықаралық ұйымдардағы қамтылым мен қатысу біркелкі емес екендігін байқадық. Америка Құрама Штаттарындағы мемлекеттік басқару жөніндегі жарияланымдар мен жиындар еуропалық және шығысаязиялық ғалымдардың қатысу көрсеткіштерінің артқандығын аңғартып отыр.

Мақаланың мақсаты мен міндеттері

Біз Түркиядағы мемлекеттік басқару мәртебесін зерттеп, осы тақырыптағы ізденістерге толықтыруларды ұсынамыз. Іс жүзінде, АҚШ-та мемлекеттік басқару тарихы қарсылық білдіруге негіз болып, зерттеуімізде Перри және Кремер және Хьюстон мен Делеван ұсынған шектері қолданылды. Батыс пен Шығыс арасында, мұсылман және мұсылман емес әлемі арасында тұрған Түркия мемлекеттік басқару саласын дамытуды зерттеу үшін айтарлықтай мүмкіндіктер ұсынады. Сонымен бірге, оның көп әкімшілік дәстүрі Еуропада пайда болып, оның Византия, Балқан елдері мен КСРО-ғы түркі тілдес республикаларымен бұрыннан тарихи байланыстары бар.

Зерттеу әдістемесі

Мақаламызда біз зерттеуге қойылған мәселелерді, өзіндік моделімізді және статистикалық мәліметтер мен деректерді жинау әдістерін талқылаймыз. Жинастырылған мәліметтерде соңғы 20 жылдағы мақалаларды зерттеу үшін синтездеу және контент-анализ әдістерін қолдандық.

Нәтижелері мен талқылама

Мемлекеттік басқару теориясы қоғам алдында жалпыұлттық, аймақтық және жергілікті деңгейлерде туындайтын маңызды мәселелер бойынша мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық процестерді, шешімдерді қабылдау және жүзеге асыру механизмдерін ұйымдастыру және басқару қызметінің қағидаларын қамтиды. Бұл теория бірнеше гуманитарлық ғылым – әлеуметтану, саясаттану, экономикалық ілім сияқты ғылымдардың тоғысында пайда болды. Қоғамның жалпы мақсаттарына жету үшін мемлекеттік басқарудың оңтайлы ұйымдастыруын ғылыми негіздеу мемлекеттік басқару теориясының басты міндеттерінің

бірі болып саналады. Ол жанжал және консенсус, шешімдерді қабылдау процесі, басқаруды ұйымдастыру, мемлекеттік әкімшілік басқару, саяси болжау және т.б. сияқты әлеуметтік құбылыстардың мәнін ашатын көп идеялардан, тұжырымдамалар мен нұсқамалардан тұрады.

Батыс саяси ілімінде «public administration» термині мемлекеттік басқару теориясының негізгі ұғымдарының бірі ретінде қарастырылады. Мемлекеттік басқару теориясының жеке элементтері жаңа заманның ірі ойшылдарының еңбектерінде көрініс тапты. Олардың ішінде, Дж. Локкты, Ш. Монтескьені, Ж.-Ж. Руссоны, А. Фергюсонды және А. Смитті атап өтуге болады.

Азаматтық қоғамды әр түрлі түсіндіре отырып, олар азаматтық қоғамның мемлекет үстінен ұлықтығын мойындады. Бұл өз кезегінде мемлекеттің қоғам істерін басқару саласындағы өкілеттігін қысқартуды білдірді. Мұндай нұсқау классикалық либерализмде аяқталған мәнге ие болды. Классикалық либерализмде мемлекет қоғамдық тәртіп сақтау және қоғамдағы тұрақтылық мәселелерімен айналысты. Аталмыш тұжырымға сәйкес, XIX ғасырдың танымал экономистері Дж. Милль, Н. Сениор және басқалары мемлекет жеке секторға араласпауы тиіс деп айтты. Ал, Маркс болса, мемлекеттің өндіріс құралдарын бақылаудағы рөлін күшейтуді талап етті.

Әкімшілік ілім қазіргі мемлекеттік басқару теориясының түп-тамыры екенін атап өту қажет. Осы ілімнің жақтаушылары ұйымның құрылымы оның қызметіне қалай тиімді әсер етеді деген сұраққа жауап іздеді. Мұндай тәсілдеме алғаш рет Германия мен Францияның мемлекеттік басқару органдарында пайда болды. Г. Якобидің айтуы бойынша, тиімді ұйым туралы Германиядағы Фридрих II Әкімшілік университетінде мәлім болған. XIX ғасырдың басында мемлекет халыққа қызмет көрсететін ұйым болды деген тұжырым қалыптасты. 1808 жылы Ч. Боннин 708 тараудан тұратын Әкімшілік кодекс жариялап, мемлекеттік әкімшілік басқарудың 68 қағидасы оның негізін қалады.

Басқару құрылымының ерекшеліктері

1964 жылдан бастап Түркия Еуропалық Одақпен қауымдастық туралы келісіммен байланыс-ты және 1995 жылы кедендік одақ құрылды. Еуропалық кеңес 1999 жылдың желтоқсанында Түркияға үміткер мәртебесін

берді және 2005 жылдың 3 қазанында қосылу туралы келіссөздер басталды. Соңғы жылдардағы Түркия мен Еуропалық Одақ арасындағы қатынастардың әлсіреуіне қарамастан, Түркия әлі де аталмыш ұйымға үміткер ел және Еуропалық Одақтың стратегиялық серіктесі болып саналады. Қосылу туралы келіссөздер барысында Копенгаген өлшемдеріне сәйкес келу үшін, елдің Еуропалық Одаққа кіруге құқылы екендігін анықтайтын құжат, Түркия өзінің мемлекеттік басқару жүйесінде жаңару процесіне ұшырады. Бұл реформалардың мақсаты мемлекеттік басқару құрылымындағы мәселелерді ең тиімді және мемлекеттік басқаруға негізделген түсініктен гөрі адамдардың қажеттіліктеріне бағытталған басқаруды түсінудің қазіргі заманғы деңгейіне дейін көтеру болды. Түркияның бір орталықтан басқарылатын әкімшілік құрылымы көптеген проблемалар тудырды және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызмет салаларына қатысты көптеген жоспарларды талап етті әрі жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен орталық әкімшілік арасындағы билік қатынастарын теңестірді. Бұл тұрғыда Түркияның басқару жүйесіндегі кейбір олқылықтарға байланысты орталық әкімшілікке жергілікті мәселелерге қатысты тиімді шешімдер табу қиын болды. Осы себепті Түркияға тиімді демократия мен тиімді басқару үшін мемлекеттік басқару формасын реформалап, жергілікті әкімшіліктерге көбірек өкілеттік беру өте маңызды деп есептелді.

Түркияның әкімшілік құрылымын бір ортаға бағынған деп түсіндіруге болады. Бұл тұрғыда орталық әкімшілік шешімдер қабылдау процесінің орталық үкіметке және орталық қабылдаған шешімдерге тәуелділігін білдіреді. Түрік әкімшілігінің орталық құрылымы Осман империясынан Түрік республикасына мұра болып қалды. Осы мұралар мен Осман империясының орталықтандыру идеясы мен күшті орталық үкімет Түркия Республикасына қатты әсер етті.

Бұл мұраның басты ерекшелігі қоғам мен экономиканы басқаратын және орталықтың периферияға үстемдігі бар күшті орталықтандырылған үкімет болды. Сондықтан, Түркияның батыстық әкімшілік түсінігі жоғарыда аталған себепке байланысты дамымаған деп айтуға болады.

1982 жылғы Түркияның Конституциясындағы 123-бап бойынша орталықсыздандыру қағидаты жергілікті әкімшіліктерді ұйымдастыру мен жұмыс істеудің негізі ретінде, сондай-ақ, ор-

талық үкіметті ұйымдастыруға қатысты орталықтандыру принципі енгізілген мемлекеттік басқару жүйесі мен автономды жергілікті әкімшіліктер деп қарастырылған.

123-бапта мемлекеттік басқарудың бүкіл ұлттық басқару органының, соның ішінде провинциялық және жергілікті органдардың тұтастығын сақтау үшін біртұтастық пен үйлесімділікте жұмыс істеуі керек делінген. Жоғары орталықтандырылған үкімет пен автономды жергілікті әкімшіліктер арасындағы тепе-теңдікті құру идеясы түрік мемлекеттік басқару жүйесінде екі жақты ұстанымды тудырады. Саясаткерлердің жергілікті өзін-өзі басқаруды күшейтуге талпыныстары болғанымен, түрік мемлекеттік басқаруы әлі де орталықтандырылған күйде тұр. Осы екіжақтылықтың арқасында бізге мемлекеттік басқарудың түрік құрылымын екі бөлімнен талдау жеңіл болады; орталық деңгейде әкімшілік басқару, ал жергілікті деңгейде басқару.

Орталық деңгейдегі басқару үш биліктен тұрады, олар биліктің үш тармағын білдіреді, олар заң шығарушы, атқарушы және сот билігі. Алайда, түрік мемлекеттік басқаруы Президенттік, Министрлер Кеңесі, министрлер мен консультативтік агенттіктерді қамтитын атқарушы биліктің ықпалымен тығыз байланыста. Президент мемлекет басшысы болып есептеледі және оны парламент 7 жыл мерзімге бір рет ғана сайлайды. Алайда 2007 жылғы конституциялық түзетулерден кейін президент енді 5 жылдық мерзімге тікелей халықтық сайлау арқылы сайланады. Бұған қосымша, конституциялық түзетулермен 2017 жылы парламенттік жүйеден түрік саяси құрылымында қандай да бір жартылай президенттік жүйеге ауысу болды.

Министрлер Кеңесі, атқарушы биліктің саяси қанатын білдіреді және ол үкімет пен мемлекеттік басқарудың жалпы саясатын анықтайды және жүзеге асырады. Әрбір министрлік Анкарада орналасқанына қарамастан, олардың провинциялардағы бөлімшелері олардың атынан мемлекеттік басқарудың жергілікті деңгейін құратын иерархиялық ұйымдық құрылымда қызмет етеді.

Әкімшілік мақсаттар үшін Түркия географиялық жағдайы, экономикалық жағдайы және мемлекеттік қызмет көрсету талаптары бойынша 81 провинцияға (Ил) бөлінеді. Провинциялар орталық мемлекеттік қызмет үшін негізгі әкімшілік бірліктер болып саналады және оларды провинциялардың губернаторлары басқарады (Вали). Дегенмен, әр министрліктің

өзінің облыстық немесе аймақтық ұйымының провинциялық және / немесе аймақтық басшысы болады. Провинция губернаторы сонымен қатар әр министрліктің «алғашқы ұйымдарын» қадағалауға өкілетті және жауапты.

Провинциялар әрі қарай губернатор (Каймакам) басқаратын аудандарға (Илче) бөлінеді.

Бұл провинция әкімдерінің рөлін шешуші етеді, өйткені ол жергілікті әкімшіліктердегі орталық үкіметтің қызметін бақылау мен үйлестіру міндетіне ие.

Алайда, жергілікті басқару деңгейінде тек орталық әкімшілік филиалдары ғана емес, сонымен қатар автономды жергілікті әкімшіліктер, сонымен қатар университеттер, түрік радио және теледидар корпорациясы (ТРТ) және мемлекеттік экономикалық кәсіпорындар сияқты функционалды автономды жергілікті органдар бар. Автономды жергілікті әкімшіліктер муниципалитеттерден тұрады, олар метрополия муниципалитеттеріне (Бүйікшехир Беледиясы), аудандық муниципалитеттерге (Беледие), арнайы провинциялық муниципалитеттерге (İl Özel İdaresi) және ауылдарға (Көй) жатқызылуы мүмкін. Бұл муниципалитеттердің рөлі – жергілікті қауымдастықтардың ерекше қажеттіліктері үшін мемлекеттік қызметтерді олардың жартылай автономды бюджеттерінің кірістерімен және өздерінің заңды тұлғаларымен қамтамасыз ету.

Жергілікті әкімшілік олар дербес орталықтандырылмаған бірліктер болып көрінгенімен, олар қамқорлық күшімен жүзеге асырылатын орталық үкіметтің қатаң бақылауында. «Әкімшілік тұтастықты» қорғау үшін орталық үкімет иерархиялық аудитті қолданады, бұл бір заңды тұлғаның (мемлекеттің) құрамындағы бөлімшелер немесе адамдар арасындағы жоғары бағынышты қатынасқа негізделген бақылауды білдіреді. Мысалы, әкім мен аудан әкімдерінің арасындағы қатынастар мемлекеттік заңды тұлғаға қатысты иерархиялық болып есептеледі. Губернатор аудан әкімдерінің қатарында болуына байланысты аудан әкімінің ісі мен шешімдеріне араласуы мүмкін. Ішкі істер министрі губернаторға осындай құқықтарға ие. Бұл дегеніміз, жергілікті өзін-өзі басқару әкімшілік бақылау арқылы орталық үкіметтің қатаң бақылауында. Орталық әкімдік жергілікті өзін-өзі басқару органдарына берген биліктің заң ережелері мен жалпы мүдделерге, мемлекеттің бірлігі мен тұтастығына қайшы әрекет етуіне жол бермеу және мемлекеттік қызметтердегі үйлесімділікті қамтамасыз ету мақсатында жер-

гілікті өзін-өзі басқару органдарын бақылауда ұстайды.

Әкімшілік басқарудың алғышарттары

Терең күйзелістің экономикалық және саяси аспектілері қажет болғаннан бастап, 1990 жылдары Түркия қатты күйзеліске ұшырады. 1999-2001 жылдар аралығында зілзала апаты, коалиция дағдарысы, президент пен премьер-министрдің дау-дамайының салдарынан болған әлеуметтік аласапыран және 2001 жылғы ең үлкен экономикалық дағдарыстардың бірін басынан кешіруге мәжбүр болды.

Барлық салаларда, әсіресе банктік және қаржылық секторларда маңызды бастамалар мен ережелер экономика саласындағы қайта құру кезеңіне ену арқылы жасалды. АҚ партиясының алғашқы үкімет кезеңінде бүкіл әлемге үлгі болатын тұрақты өсу мен даму моделі ұсынылды.

Дағдарыстан кейінгі кезеңде көптеген салаларда, әсіресе көлік, құрылыс және инфрақұрылым қызметтерінде маңызды жобаларды енгізу және маңызды құрылымдық реформалар жүргізу арқылы елді әр салада нығайтуға бағытталған бастамалар жалғасын тапты.

Түркия үлгі болатындай мемлекетке айналып, көптеген салаларда жүргізілген түрлендірулермен алға шықты. Әр салада болатын трансформация процесі терең зерттеу объектісі болып саналады. Бұл зерттеуде экономикалық трансформация туралы да айтылады. 2000 жылдары Түркия экономикасының ұзақ уақытқа созылған эволюциясы өткен кезеңмен салыстыра талданады, біз қазіргі жағдайды талдаумен қатар, болашаққа арналған болжамдар мен саяси ұсыныстар беруге тырыстық.

Өмірдің сөзсіз фактісі болып табылатын құбылыстар жеке де, институционалдық деңгейде де әртүрлі өзгерістерге әкеледі. Экономикалық жағдайлар, әлеуметтік институттар, саяси механизмдер мен институционалдық орта өзгерген сайын, ұйымдық құрылымдар мен басқару менталитеті де өзгереді. Өзгерістер динамикасының төмен импульсіне байланысты жеке адамдарға, қоғамдарға және институттарға әсері баяу болған қарқын өнеркәсіптік төңкерістен кейін үдей түсіп, 1990 жылдарға қарай ақпараттық технологиялардың дамуымен маңыздылығын арттыра түсті. Осы кезеңнен кейін жаһандану мен бәсекелестікті арттыру, халықаралық және аймақтық интеграцияның маңыздылығын арттыру және ақпараттың маңыздылығын арттыру сияқты көптеген фак-

торлар басқару стилінде де, институционалдық құрылымдарда да маңызды өзгерістерге әкелді.

XXI ғасырдағы өзгерістердің күшеюі және жеделдеуі қоршаған ортамен үнемі өзара әрекеттесетін, қоршаған ортаның кірістерін алу арқылы нәтижелер жасайтын динамикалық және ашық жүйелер болып табылатын ұйымдарды қоршаған ортаның өзгерістеріне ілесу арқылы өзінің тіршілігін сақтау және ұйымдастырушылық өзгеруі мен дамуын жүзеге асыру үшін тиісті әдістер мен стратегияларды іздеуге мәжбүр етті. Бұл ұйымдар ешқашан назардан тыс қала алмайтын нысанға айналды.

Бұрын тек аймақтық және ұлттық ауқымда әрекет еткен ұйымдар жаһандануды ескере отырып, халықаралық дамуды назарда ұстады. Технологиялардың дамуы байланыс өрістерін кеңейтіп, экономикалық, саяси, әлеуметтік және мәдени өзара әрекеттесуді арттырды. Бұл процесс жеке және әлеуметтік салаларға әсер етіп қана қоймай, басқару мәдениетінің өзгеруіне түрткі болды. Дәстүрлі басқару тәсілдері баяу және күрделі қатысудан және икемділіктен алыс әрі олардың ортақ болуына байланысты. Олар артып келе жатқан әр түрлі әлеуметтік қажеттіліктерді, саяси, экономикалық және әкімшілік салалардағы дамуды, қалыптасқан саяси, әлеуметтік және экономикалық институттарды, процестерді, механизмдер мен қатынастарды қанағаттандыру үшін жеткіліксіз. Ол өзінің құрылымын күн тәртібіне шығарды (Kahraman Y., Vurgun L., Öztop S. 2012: 17-28).

Бүгінгі таңда осы өзгерістің қажеттілігінен, оған қалай қол жеткізуге болатындығынан, басқаша айтқанда өзгеру процесін қалай басқаруға болатынынан маңыздырақ. Капиталдың мықты құрылымынан басқа, басқарушылық жауапкершілікті көтеретін, көлденең ұйымдастырушылық құрылымға ие, тез шешім қабылдай алатын, ашық түрде есеп беретін, болашаққа бағдарланған, этикалық құндылықтарға назар аударатын қатысушылық және қазіргі заманғы құрылымның болуы маңызды еді.

Менеджменттің жаңа тәсілдері дәстүрлі құрылымдардан асып түсетін және шешім қабылдау процестерінің субъектісі ретінде менеджмент әсер ететін барлық сегменттерді қамтитын қатысушылық және ашық басқару құрылымына бейім. Өкілеттілік пен жауапкершілікті жоғарылату, бюрократиялық деңгейлерді төмендету, бірлескен және командаға негізделген басқару әдісін дамыту, жалпы шығындарды азайту, процестерді жеңілдету, құндылық тудырмайтын әрекеттерді болдырмау,

жүйелер мен процестерді қайта құру және жеделдету, қажетсіз жұмысты қысқарту, әкімшілік және технологиялық зерттемелерге бейімделу – заманауи басқару моделіне көшудің қажетті қадамдарының бірі (Erogul C., 2002: 112).

Осыдан туындаған трансформация процесі қоғамдық ұйымдарды дәстүрлі мемлекеттік басқарудың баяу, күрделі және дәстүрлі құрылымынан арылуға және азаматтарға ең үнемді және қысқа мерзімде жоғары сапалы қызмет көрсетуге мәжбүр етті. Адамзаттың ұзақ тарихында белгілі бір кезеңде пайда болған мемлекет қандай да бір жағдайларға қатысты формасы мен қызметінде, қоршаған орта мен жағдайдың өзгеруіне байланысты қайтадан өзгеріске ұшырайды. Себебі, ешбір мемлекет қоғамның жалпы мүддесі үшін өз міндеттерін орындамаса, өмір сүре алмайды. Қоғамдық өмір салаларындағыдай саяси белсенділік ешқашан тоқтамайды, байланыстырушы күші аз жаңа құрылымдар үнемі құрылып, өзгертіліп, бұзылып, орнына жаңа құрылымдар келеді (Gündoğan E., 2007: 171).

Әлеуметтік саладағы өзгерістер мемлекеттің функциялары шеңбері мен мазмұны бойынша өзгеруін талап етеді. Мемлекеттік басқарудың өзгеруіне әкелетін негізгі факторлар экономикалық теорияның өзгеруі, басқару теориясының өзгеруі, жеке сектордың бәсекелестік құрылымындағы өзгерістер және азаматтық қоғамдағы өзгерістер болып есептеледі. Бұл фактілер мемлекеттік басқарудың рөлі, қызметі, институционалдық құрылымдары мен әдістерін талқылауға әкелді.

Тарихи тұрғыдан 20 ғасырда мемлекеттік басқаруға терең әсер еткен өзгерістер; 1950 жылдан кейін талқылана бастаған 1950-1970 жылдар арасындағы қоғамдық таңдау теориясы; 1973-1989 жылдар аралығында әл-ауқат мемлекетінің сынына сәйкес, бұл мемлекеттің дағдарысы мен жекешелендірулер болған кезең (Жаңа мемлекеттік басқару кезеңі) экономикалық дағдарыстардың әсерімен (Жаңа мемлекеттік менеджмент кезеңі) және 1990 жылдан кейінгі жаңа мемлекеттік менеджмент пен басқару туралы пікірталастар кезеңі ретінде жіктеледі (Dinçer Ö., Yılmaz C., 2003).

Талқылау мен тұжырымдама

Қоғамдық ұйымдардың басты мақсаты – қоғамға ең жақсы қызмет көрсетуді тиімді жолмен ұсынатын стратегиялар мен әдістерді әзірлеу және белгіленген мақсаттар мен міндеттерге

жету. Информатика, коммуникация, экономика және технологиялар саласындағы қарқынды өзгерістерді ұсынудың ең тиімді әдістеріне әсер етеді. XX ғасырдың соңғы ширегіне дейін үстемдік құрған мемлекеттік басқаруды түсіну барысында мемлекет өзіне көп міндеттер мен жауапкершіліктер жүктеді, қызмет көрсету кезінде тиімділік пен өнімділікті ескермеді, кадрларды көбірек жұмыспен қамтыды, мемлекеттік шығыстар үлкен өсім туғызды, ал қоғамдық тапшылық көптеген экономикалық және әлеуметтік мұқтаждықтарды айқындады. Осыныңсалдарыдағдарысқаәкепсоқты(Eryılmaz B., 2013: 132). Қоғамдық функциялардың құрылымдық өсуі мен әртараптандырылуы нәтижесінде құжат айналымы және мемлекеттік қаржылық ауыртпалық күшейіп, ымырасыздық пен үйлестіру кемшіліктері пайда болды.

Басқару құрылымы мен түсінігіне түбегейлі әсер ететін немесе ынталандыратын өзгеру факторлары төрт негізгі тақырып бойынша жинақталған. Олар: экономикалық теорияның өзгеруі, басқару теориясының өзгеруі, жеке сектордың бәсекеге қабілетті құрылымы мен прогресі, азаматтық қоғамның дамуы және әлеуметтік сұраныс пен өзгеріске деген сұранысы (Dinçer, Ö., Yılmaz S., 2003:21). Экономикалық теорияда, әсіресе 1970 жылдардан бастап, кейнсиандық көзқарас пен әл-ауқаттың классикалық түсінігі едәуір бұзылды. Қазіргі капиталистік мемлекет бір жағынан капиталды жинақтау процесінің жұмысына қажетті жағдайларды қамтамасыз етуге, екінші жағынан әлеуметтік шиеленісті азайтуға және жүйенің заңдылығын пікірталастардан алшақтатуға мәжбүр болды. Мемлекеттік шығыстардың әлеуметтік саясатқа және қайта бөлу механизмдеріне байланысты өсу қарқыны ұлттық өндірістің өсу қарқынынан әлдеқайда жоғары тұрды. Нәтижесінде ресурстарды көбірек пайдалану үрдістері әлеуметтік мемлекеттің дағдарысын тудырды.

Жаңа либералды үрдістермен мемлекеттің экономикалық тәртіптегі рөліне күмән туды және 1980 жылдардың басынан бастап басқару парадигмасында (көзқарас стилі, перспектива) елеулі өзгерістер орын алды. Дәстүрлі мемлекеттік басқару өзінің теориялық және практикалық аспектілері бойынша беделін жоғалтты және оның орнына жаңа мемлекеттік басқару тәсілі келе бастады. Жаңа әкімшілік парадигма, мемлекеттің қоғамдағы рөлі үкімет, бюрократия, нарық пен азаматтар арасындағы

қатынастарды қайта құруға бағытталған. Мақсат – мемлекетті өзінің маңызды классикалық функцияларына тарту арқылы мемлекеттің тиімділігін арттыру, азаматтардың мемлекетке және мемлекеттік басқаруға қарсы позициясын және олардың басқаруға қатысу мүмкіндіктерін жақсарту (Eryılmaz B., 2013: 43-44).

Бұл кезеңде классикалық Вебер бюрократия тәсілімен құрылған басқару теориялары жеткіліксіз болды, жеке бастама, қатысу, топтық жұмыс, корпоративті оқыту, стратегия құру және үздіксіз даму сияқты элементтер маңызды еді.

Технология мен ұйымдастырушылық техниканы дамыту нәтижесінде өнімділігі арттыратын жеке сектор көптеген елдерде капитал қозғалысы ырықтандырылған жағдайда дамудың динамикасына айналды. Көлік және коммуникациялық технологиялар жетістіктерімен қамтамасыз етілген орталық бүкіл әлемде жұмыс істей бастады. Әлемдік экономикадағы мұндай серпілістер, сонымен қатар, нарыққа қарсы әлсіз және тиімсіз жағдайға түспеу үшін мемлекеттерді қайта құруға мәжбүр ететін динамиканы тудырды. Мемлекеттік бюджет секторын өзгертуге мәжбүр ететін негізгі себептер бюджеттік тәртіпті, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың өзгеруін, сұраныстың артуын және мемлекеттік қызметтердегі тиімділіктің жоғарылауын қамтамасыз ету қажеттілігі деп саналды.

Сонымен қатар, Дүниежүзілік банк пен Халықаралық валюта қоры (ХВҚ) сияқты халықаралық ұйымдар да елдердің мемлекеттік басқару органдарында тиімді жұмыс істейді. Әлемдік капиталистік экономиканың пайда болуымен халықаралық капиталдың ұлттық мемлекетке деген құрылымдық гегемониясы күшейе түсті. Мемлекет халықаралық қарызға және жергілікті инвестицияларға қатысты халықаралық капиталға жүгінуге мәжбүр болғандықтан, ол халықаралық компаниялар таңдаған саясатты қабылдауға мәжбүр еді. Халықаралық ұйымдардың басшылығынан шығару және жекешелендіру саясатымен мемлекеттің құзыреті де, меншігі де, жұмыс күші де азаяды; дәстүрлі министрлік типтегі ұйымдардың орнына «қызметтерді орналастыру қызметін басқару ұйымдары» деп аталатын Энергетика жоғарғы кеңесі және Бәсекелестік кеңесі сияқты жоғарғы кеңестермен алмастырылады (Güler B., 2005: 22).

Халықаралық ұйымдардың әсерінен басқа, жаһандану кезінде қоғамның сұранысына

сезімтал, қатысуға мән беретін, оның мақсаттары мен басымдықтарын білетін, есеп беретін, ашық, шағын, бірақ тиімді мемлекеттік басқаруды түсіну басымдыққа ие бола бастады. Мемлекет өзінің заңды іс-әрекетін ұжымдық ерік-жігермен және басқару институттарымен әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандырудан көре алады.

Экономикасы қарқынды дамыған мықты мемлекеттер ұлттық экономикалық және өнеркәсіптік даму тұрғысынан жаһандық өзгерістер үдерістерінде маңызды рөл атқарады және дамушы елдерге үлгі көрсетеді. Нарықтағы өзгеріске және үнемі өзгеріп отыратын бәсекелік жағдайларға бейімделе алу үшін негізгі үйлестіру қабілетінің қандай да бір түрі қажет. Қарқынды индустриясы бар қуатты мемлекеттерде мемлекеттік-жекеменшік сектор үйлестіруінің кең таралуы бұл елдерді өзгеріске тез ұшыратады. АҚШ, Ұлыбритания, Канада, Ирландия және Жаңа Зеландия сияқты елдер қайта құру процесінде жетекші рөл атқарды.

Қоғамдық реформаларда байқалған ұқсас үрдістердің арасында; өкілеттіктерді беру, икемділікті қамтамасыз ету, тиімділікті, бақылауды және есеп беруді, бәсекелестік пен таңдау еркіндігін қамтамасыз ету, азаматтарға бағытталған, кадрлық менеджментті дамыту, ақпараттық технологиялардан пайда табу, нормативтік құқықтық актілерді жетілдіру, менеджменттің орталықтан басқару қабілетін арттыру.

Жаһандану, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы, постмодернизмнің және бюрократиялық кезеңнен кейінгі мемлекеттік басқару түсінігінің дамуы, ұлттық

табыстың артуы және ұлттық табыстың жеке табысқа көрінуі, білім деңгейінің жоғарылауы, Еуропалық Одақпен интеграция және мемлекеттік басқарудың Еуропамен үйлесуі сияқты факторлар өзгеру динамикасының қатарына жатқызуға болады.

Қорытынды

Түркиядағы реформалардың әсері, әсіресе 2000 жылдардағы әлемдік өзгерістердің динамикасында көрінеді. Осы кезеңде дәстүрлі басқару тәсілінен бас тарту арқылы тиімділік, ашықтық, есеп беру, нәтижелілік менеджменті, локализация, азаматтардың қанағаттануы және нәтижеге бағдарлану қағидаттарына ерекше мән беру керек.

Бұл зерттеуде 2002 жылдан бастап Түркияның мемлекеттік басқару жүйесіндегі қаржылық менеджмент, жергілікті басқару, этика, аудит және есеп беру, орталық үкімет және мемлекеттік басқарудың кадрлық реформалары сараптама тақырыбы ретінде анықталды. Осы шеңберде қабылданған заңдардың барлығы дерлік тиімділік және айқындылық қағидаттарына назар аударатындығы байқалады, ал қаржылық менеджмент саласындағы заңдарда ашықтық, есеп беру, тиімділікті басқару, өкілеттілік пен жауапкершілік сияқты қағидалар алдыңғы қатарда тұр. 2002 жылдан кейінгі АҚ партия кезеңінде жүзеге асырылған қаржы менеджменті, жергілікті басқару, орталық үкімет, аудит және адами ресурстарды басқару реформаларында анағұрлым тиімді, көпшілікке қолайлы, икемді, демократияға бейім және аз шығындармен жұмыс істейтін мемлекеттік басқаруға бағытталған.

Әдебиеттер

- Атамчук Г.В. Теория государственного управления [Мемлекеттік басқару теориясы]. – М., 1997.
- Вентрис С. Contemporary issues in American public administration education: The search for an educational focus. *Public Administration Review*, 51 [Америкалық мемлекеттік басқару саласындағы қазіргі заман мәселелері. Мемлекеттік басқаруға шолу, 51]. – Вашингтон, 1991.
- Генри Н. Public administration and public affairs [Мемлекеттік басқару және қоғамдық істер]. – Нью-Джерси, 1995.
- Гүлер Б. Айман, Devlette Reform Yazıları, Dünyada ve Türkiye’de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi – İdari Liberalizasyona [Мемлекеттік реформалар күнделігі. Әлемдегі және Түркиядағы экономикалық либерализациядан саяси-басқару либерализациясына дейін]. – Анкара, 2005.
- Гүндөған Е. Katılımcı Demokrasi Bağlamında Yönetişim ve Bağcılar Belediyesi Örneği [Демократиялық басқару қатысушылары және Бағджылар муниципалитеті мысалында]. – Стамбул, 2007.
- Дауранов И.И. Организация государственного управления [Мемлекеттік басқаруды ұйымдастыру]: монография. – Алматы, 1997.
- Джейсат Дж. Е. Comparative administration is back in prudently [Салыстырмалы мемлекеттік басқарудың ақырындап қайта оралуы]. Мемлекеттік басқаруға шолу, 65. – Вашингтон, 2005.

- Динчер Ө., Иылмаз Дж. *Değişimin Yönetimi için Yönetimde Değişim, Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma* [Мемлекеттік басқаруда өзгеріс жасау үшін мемлекеттік басқарудағы өзгерістер. Қайта құру]. – Анкара, 2003.
- Ергүл Дж. *Devlet Nedir* [Мемлекет деген не]. – Анкара, 2002.
- Ериылмаз Б. *Kamu Yönetimi* [Мемлекеттік басқару]. – Коджаели, 2013.
- Қахраман Я., Вургун Л., Өзтоп С. *Yönetişim Anlayışı ve Değerlerin Yönetim Kültürüne Etkileri. Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi* [Басқару түсінігі және құндылықтардың басқару мәдениетіне әсері. Басқару мен менеджменттегі мемлекеттік басқарудың осі]. Редакторы: Ф.Невал Генч. – Бурса, 2012.
- Мамыров Н.К. *Государственное регулирование экономики в условиях Казахстана (теория, опыт, проблемы)* [Қазақстандағы экономиканы мемлекеттік реттеу (теория, тәжірибе, мәселелер)]. – Алматы, 1998.
- Нохутчы А. *Etkin Devlet* [Белсенді мемлекет]. – Муғла, 2003.
- Оспанов К. *Основы права* [Құқық негіздері]. – Алматы, 2006.
- Перри Дж.Л., Крамер К.Л. *Research methodology in Public Administration Review. 1975–1984.* [Мемлекеттік басқаруды шолудағы зерттеу әдістемесі. 1975-1984 жж.]. Мемлекеттік басқаруға шолу. – Вашингтон, 1986.

References

- Atamchuk G.V. (1997) *Teoria gosudarstvennogo upravleniya* [Government Theory]. Moscow.
- Henry, N. (1995) *Public administration and public affairs*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Ventriss, C. (1991) *Contemporary issues in American public administration education: The search for an educational focus*. *Public Administration Review*, 51, 4–14.
- Perry, J. L., & Kraemer, K. L. (1986) *Research methodology in Public Administration Review. 1975–1984*. *Public Administration Review*, 46, 215–226.
- Jreisat, J. E. (2005) *Comparative administration is back in prudently*. *Public Administration Review*, 65, 231–242.
- Nohutchu A. (2003) *Etkin Devlet* [Active State]. Mugla.
- Ospanov K. (2006) *Osnovy prava* [Law Basics]. Almaty.
- Kahraman Y., Vurgun L. & Öztop S. (2012) *Yönetişim Anlayışı ve Değerlerin Yönetim Kültürüne Etkileri* [Governance Understanding and Effects of Value on Management Culture], *Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi* [Public Administration in the Axis of Governance and Management]. Editor: F. Neval Gench, Bursa.
- Mamyrov N.K. (1998) *Gosudarstvennoe regulirovanie ekonomiki v usloviah Kazakhstana (teoria, opyt, problemy)* [State Regulation on the Economy in Kazakhstan(theory, experience, problems)]. Almaty.
- Erogul C. (2002) *Devlet Nedir* [What is the State]. Ankara.
- Gundogan E. (2007) *Katılımcı Demokrasi Bağlamında Yönetişim ve Bağcılar Belediyesi Örneği*[Governance in the Context of Participatory Democracy and the Case of Bağcılar Municipality]. Marmara University.
- Dauranov I.I. (1997) *Organizatsia gosudarstvennogo upravleniya*[Organization of Public Administration]. Almaty.
- Dincher O. & Yilmaz C. (2003) *Değişimin Yönetimi için Yönetimde Değişim, Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma*[Change in Management for the Management of Change, Restructuring in Public Administration]. Ankara.
- Eryilmaz B. (2013) *Kamu Yönetimi*[Public Administration]. Kocaeli.
- Guler B. Ayman (2005) *Devlette Reform Yazıları, Dünyada ve Türkiye’de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi -İdari Liberalizasyona* [State Reform Writing, Political Economic Liberalization in the World and in Turkey the Administrative Liberization]. Ankara.

2-бөлім
ФИЛОЛОГИЯ

Section 2
PHILOLOGY

Раздел 2
ФИЛОЛОГИЯ

МРНТИ 16.41.41

<https://doi.org/10.26577/JOS.2020.v95.i4.06>**Р.К. Гельдыев*, Г.А. Гундогдыева**

Институт языка, литературы и национальных рукописей
им. Махтумкули АН Туркменистана, Туркменистан, г. Ашхабад
*e-mail: manuscript.tm@gmail.com

ТУРКМЕНСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ЧЕРТЫ ХАРАКТЕРА ЧЕЛОВЕКА, И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

Фразеологизмы любого языка являются средоточием культуры народа, концентрацией мудрости и опыта, выраженных красочным, художественным языком. Они сохраняют свою выразительность и актуальность на протяжении многих лет, иногда целых столетий. Они могут соединять языки разных народов между собой, проявляя порой удивительное сходство как по форме, так и по содержанию. Необходимость изучения учеными эквивалентных фразеологических единиц параллельно в разных языках обуславливается тем, что фразеологизмы часто вызывают трудности при переводе. Цель настоящей статьи – продемонстрировать конкретные образцы феномена культурных контактов туркменского и персидского народов в ходе их исторического развития. Автор стремится доказать, что лексика этих двух контактирующих народов значительно обогатилась посредством устных и письменных заимствований в результате естественного расширения и активизации взаимосвязей. Методом сопоставительного лингвистического и семантического анализа доказывается, что в туркменском и персидском языках степень межъязыковой фразеологической эквивалентности довольно высока. При этом фразеологические элементы могут создавать полную и неполную эквивалентность. Причину сходства фразеологизмов автор объясняет внеязыковыми факторами, и прежде всего многовековыми политическими, экономическими и культурными связями между народами.

Ключевые слова: фразеологизм, язык, контакт, туркменский язык, персидский язык.

R.K. Geldyev*, G.A. Gundogdyeva

Institute of Language, Literature and National Manuscripts named after Makhtumkuli
of the Academy of Sciences of Turkmenistan, Turkmenistan, Ashgabat
*e-mail: manuscript.tm@gmail.com

Turkmen phraseological units expressing human character traits and their equivalents in Persian language

Phraseologisms of any language are the focus of the culture of the people, the concentration of wisdom and experience, expressed in a colorful, artistic language. They retain their expressiveness and relevance for many years, sometimes for centuries. They can connect the languages of different nations with each other, showing sometimes-surprising similarities both in form and in content. The need for scientists to study equivalent phraseological units in parallel in different languages is due to the fact that phraseological units often cause difficulties in translation. The purpose of this article is to demonstrate specific examples of the phenomenon of cultural contacts between the Turkmen and Persian peoples in the course of their historical development. The author seeks to prove that the vocabulary of these two contacting peoples has been significantly enriched through oral and written borrowings as a result of natural expansion and activation of relationships. Using the method of comparative linguistic and semantic analysis, it is proved that in the Turkmen and Persian languages the degree of interlingual phraseological equivalence is quite high. In this case, phraseological elements can create complete and incomplete equivalence. The author explains the reason for the similarity of phraseological units by extra-linguistic factors, and above all by centuries-old political, economic and cultural ties between peoples.

Key words: phraseological unit, language, contact, Turkmen language, Persian.

Р.К. Гельдыев*, Г.А. Гундогдыева

Түрікменстан Ғылым академиясының Махтумкули атындағы Тіл, әдебиет
және ұлттық қолжазбалар институты, Түрікменстан, Ашхабад қ.,
*e-mail: manuscript.tm@gmail.com

Парсы тілінде адамның мінез ерекшеліктерін және олардың баламаларын білдіретін түркімен фразеологиялық бірліктері

Кез келген тілдегі фразеологизмдер түрлі-түсті, көркем тілмен өрнектелген халықтың мәдениеті, даналығы мен тәжірибесінің шоғырлануы болып табылады. Олар экспрессивтілігі мен өзектілігін көптеген жылдар бойы, кейде ғасырлар бойы сақтайды. Олар әртүрлі халықтардың тілдерін бір-бірімен байланыстыра алады, кейде формасы жағынан да, мазмұны жағынан да таңқаларлық ұқсастықтар көрсетеді. Ғалымдардың эквивалентті фразеологиялық бірліктерді әр түрлі тілдерде параллель зерттеу қажеттілігі фразеологиялық бірліктердің аудармада жиі қиындықтар тудыратындығымен байланысты. Бұл мақаланың мақсаты – түркімендер мен парсы халықтарының тарихи даму барысында мәдени байланыстар құбылысының нақты мысалдарын көрсету.

Авторлар осы екі байланыстағы халықтың сөздік қорының табиғи кеңеюі мен қатынастардың жандануы нәтижесінде ауызша және жазбаша қарыз алу арқылы едәуір байығанын дәлелдеуге тырысады. Салыстырмалы лингвистикалық және семантикалық талдау әдісі түркімен және парсы тілдерінде тілдер арасындағы фразеологиялық эквиваленттілік дәрежесі айтарлықтай жоғары екендігін дәлелдейді. Бұл жағдайда фразеологиялық элементтер толық және толық емес эквиваленттілік құра алады. Авторлар фразеологиялық бірліктердің ұқсастығының себебін тілден тыс факторлармен, ең алдымен халықтар арасындағы ғасырлар бойғы саяси, экономикалық және мәдени байланыстармен түсіндіреді.

Түйін сөздер: фразеологиялық бірлік, тіл, байланыс, түркімен тілі, парсы тілі.

Введение

В развитии науки и образования большая роль отводится межгосударственным отношениям. В этой связи в годы независимости уделяется особое значение развитию и укреплению дружеских отношений между соседними государствами, в частности, с Исламской Республикой Иран. Изучение истории, культуры и языка наших народов позволяет увидеть немало общих черт между их языком, бытом, культурой и литературным наследием. Значительный интерес в этом плане представляет изучение фразеологизмов.

Иранский учёный Хадеми Могаддам в своей работе “Сопоставительный анализ персидских фразеологизмов с компонентом чёрного и белого цветов и их русских эквивалентов” отмечает: “Фразеологизмы могут наилучшим образом показывать взаимосвязь между языком, мыслью и культурой. Поэтому фразеологизмы можно считать образными выражениями, связывающими язык и культуру. Таким образом, язык и культура являются неразделимыми” (Хадеми Могаддам М. Резаи, М., 2018:114).

Фразеологизмы вносят значительный вклад в обогащение словарного состава языка. Как пишет в своей работе “Лексика русских пословиц XVII века” исследователь В.П. Фелицына: “На

протяжении истории языка происходит изменение словарного состава языка, обусловленное социально-историческими причинами. Однако словарный состав языка изменяется не как надстройка, не путем отмены старого и постройки нового, а путём пополнения существующего словаря новыми словами, возникшими в связи с развитием культуры, науки и т.п. При этом, несмотря на то, что из словарного состава языка выпадает обычно некоторое количество устаревших слов, к нему прибавляется гораздо большее количество новых. Что же касается основного словарного фонда, то он в основном сохраняется и используется, как основа словарного состава языка” (Фелицына В.П., 1952:13). В многочисленных произведениях поэтов, писателей, сочинениях мыслителей как прошлых столетий, так и наших современников можно видеть широкое употребление ими устойчивых выражений, крылатых слов, пословиц и поговорок.

«Исследователи древней истории пишут, что в старинных памятниках, подобно «Ведам», «Авесте» фразеологические единицы встречаются в изобилии» (Шокиров Т.С., Кенджаева М.С., 2015). С течением времени некоторые из них становятся пассивными или же активными. Возможно, потому, что раньше некоторые из них воспринимались иначе и имели иное, чем ныне значение. Фразеологические обороты

делают разговорный язык и литературную речь более яркой и образной. Чем образнее речь, тем она сильнее воздействует на того, к кому обращена. Существуют фразеологические сочетания, непосредственно присущие одному конкретному языку. Вместе с тем, в ходе исторического развития и естественного расширения и активизации взаимосвязей лексика контактирующих народов стала значительно обогащаться посредством устных и письменных заимствований. Заимствования происходили в связи с расширением культурного обмена и торговых связей с другими народами, в особенности с проживающими по соседству.

Обоснование выбора, цели и задач статьи

Туркменский и персидский языки очень богаты меткими и образными устойчивыми словосочетаниями. Переходя из поколения в поколение, они не теряют своей ценности. Некоторые сочетания имеют единичное употребление и остаются достоянием индивидуального творчества того или иного поэта, писателя или учёного. Их называют «крылатыми выражениями». И наоборот, существуют такие выражения, которые, постоянно используя в повседневной жизни и закрепляясь за конкретным случаем (событием), превращаются в устойчивые выражения. Основанием для проведения данного исследования послужил тот факт, что изучение фразеологизмов даёт нам немало ценной информации о культуре, духовных ценностях, нравственных установках, традициях и обычаях, социальных приоритетах народов. Сравнивая фразеологические выражения туркменских и персидских языков, можно наглядно увидеть сходство и различие между восприятием мира того или иного народа, особенности, характерные только для определенной нации.

Следует отметить, что фразеологизмы туркменского языка и их персидские эквиваленты до нынешнего времени не становились предметом научного исследования. Говоря об эквивалентных туркменских и персидских устойчивых выражениях, можно сказать, что они основаны на одинаковом осмыслении народами – носителями языков, в основном психического и физического состояния человека, восприятия окружающего мира и т.д. Необходимость изучения учеными эквивалентных фразеологических единиц параллельно в разных языках обуславливается тем, что фразеологизмы часто

вызывают трудности при переводе. Цель настоящей статьи – продемонстрировать конкретные образцы феномена культурных контактов туркменского и персидского народов в ходе их исторического развития. Автор стремится доказать, что лексика этих двух контактирующих народов значительно обогатилась посредством устных и письменных заимствований в результате естественного расширения и активизации взаимосвязей.

Методология научного исследования

При написании статьи использовались такие общенаучные методы, как анализ, ранжирование, кодирование и категоризация. Материалы, связанные с темой исследования, были собраны и обработаны как отечественными, так и зарубежными авторами, проведен их структурный анализ. При рассмотрении социолингвистической реальности использовались методы логического и историко-сравнительного анализа. Методом сопоставительного лингвистического и семантического анализа доказывается, что в туркменском и персидском языках степень межъязыковой фразеологической эквивалентности довольно высока.

Результаты и обсуждение

Остановимся на сопоставлении фразеологических единиц туркменского и персидского языков, связанных с чертами характера человека. В ходе изучения фразеологизмов и работы со словарями выделены следующие типы оборотов, характеризующиеся разной степенью сходства:

- 1) полные фразеологические эквиваленты;
- 2) неполные или же частичные фразеологические эквиваленты.

К *первой группе* относятся туркменские фразеологические обороты, которые имеют практически полное тождество в строении и семантике, в рассматриваемых языках. Например:

Туркменский фразеологизм “*agtaran-tapar*” (Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi :36) имеет полный эквивалент в персидском языке جوینده یابنده است (джуйянде йабанде аст; букв.: “ищущий найдёт”) (Amangeldiyewa K.M., 2010). Это сочетание в сопоставляемых языках по строению и семантике не различается. И в туркменском, и персидском языках его используют, когда говорят о старательном человеке, который, серьёзно взявшись за дело, доводит его до конца.

Туркменский фразеологический оборот “*agzyndan süýt usy gitmedik*” (С.Алтаевин, Г.Ачылова, 1976:13) тождественен персидскому фразеологизму *دهانش بوی شیر میدهد* (дәханеш буйе шир мидәхәд) или *لبش بوی شیر میدهد* (ләбеш буйе шир мидәхәд; букв.: “от его губ исходит запах молока”) (Gurbanow O., 2015:20). Он употребляется когда речь идёт о юном, неопытном, не видевшем в жизни трудностей человеке.

Фразеологизм “*bir gözde garamak*” (С. Алтаевин, Г. Ачылова, 1976:56) в туркменском языке означает быть справедливым, относиться ко всем одинаково, в персидском языке имеет полный эквивалент *به یک چشم نگاه کردن* (бе йек чешм негах кәрдән) или *به یک چشم نگرستن* (бе йек чешм негәристән; букв. “смотреть в один глаз”) (Ю.А.Рубинчика, 2008:469).

В туркменском языке “*Guş kelle*” (Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi, 2016:489) означает легкомысленного, глупого, с плохой памятью человека. В персидском языке оно полностью совпадает с фразеологизмом *کله گنجشکی* (кәл(л)егонджешки; букв.: “воробьиная голова”) (Ю.А.Рубинчика, 2008:344).

Фразеологизм “*Goýun derisine giren möjek*” (С. Алтаевин, Г. Ачылова, 1976) в туркменском языке означает лицемерного, двуличного человека. В персидском языке этому фразеологизму полностью соответствует эквивалент *گرگ در لباس میش* (горг дәр лебас-е миш; букв.: “волк в овечьей одежде”) (Ю.А. Рубинчика, 2008:392).

Рассмотрим фразеологизмы, относящиеся ко второй группе, т.е. неполные или частичные эквиваленты. К этой группе относятся фразеологизмы:

а) имеющие одинаковое значение в сопоставляемых языках, но отличающиеся компонентами, структурой или сочетаемостью слов (фразеологизмы-синонимы).

Например, туркменский фразеологизм “*Jan diýip, janyň alar*” (А.Кулиев, 1963:173) имеет частичный эквивалент в персидском языке *جوفرووش گندم نما* (джоуфоруш гәндом нәма; букв.: “продаёт ячмень, а показывает пшеницу”) (Ю.А. Рубинчика, 2008:469). Это устойчивое словосочетание в двух языках употребляется когда говорится о лицемерном человеке с обманчивой внешностью.

Устойчивое выражение “*Tumşugyň ýokary (göge, asmana) tutmak*” (С. Алтаевин, Г. Ачылова, 1976), означающее высокомерного, горделивого человека, совпадает по значению с персидскими фразеологизмами *سایه اش بالا رفته* (сайе-әш

бала рәфте; букв.: “его тень поднимается”) или *سایه اش سنگین شده* (сайе-әш сәнгин шодә; букв.: “его тень стала тяжелее”) (Ю.А. Рубинчика, 2008: 469).

Фразеологизм “*At oýnatmak*”, который в туркменском языке употребляют, когда говорят о лживом, обманчивом, строящем козни человеке, в персидском языке звучит так *غربه رقصانی کردن* (горбэрагсани кәрдән; букв.: “исполнять танец кошки”) и имеет тот же смысл.

Или же туркменский фразеологизм “*Eli aşuk*”, которому тождественен персидский эквивалент *سفید دست* (сефид дәст; букв.: “белая рука”) употребляется, когда говорят о щедром человеке;

б) имеющие частичное совпадение значения (совпадение только в одном из значений), но с полностью совпадающими компонентами.

В качестве примера можно привести следующие сочетания: “*Ýedi derýanyň suwuny içen*”. В туркменском языке этот фразеологизм имеет два значения: 1) говорится об опытном, пережившем и немало испытывавшем в жизни человеке; 2) когда говорится о наглom, ловком человеке. В персидском языке существует фразеологизм, который по смыслу больше совпадает со вторым значением *آب را زیر هفت طبقه زمین میبیند* (аб ра зир-е хәфт тәбәге-йе зәмин мибинәд; букв.: “видит воду под семи слоями земли”). Но это фразеологическое устойчивое выражение в персидском языке также может употребляться в таких значениях, как “очень умный, разумный”, “обманщик, хитрец”, “смелый” (Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi, 2016:9).

Фразеологизму “*Aýagy (eli) ýeňil*” соответствует персидский эквивалент *پا سبک* (пасәбок; букв.: “лёгкая нога”). Они сходны, когда употребляются в значении “человек, приносящий счастье, удачу”. Но в персидском языке это словосочетание может употребляться также в значении “легкомысленный”;

в) полностью совпадающие по структурным особенностям, внутренней форме, компонентному составу, но расходящиеся по значению (фразеологизмы-омонимы).

Например, устойчивое выражение “*Özüni tutmak (almak)*” (С. Алтаевин, Г. Ачылова, 1976), которое в туркменском языке употребляется в нескольких значениях: 1) быть здоровым, крепким, хорошеть внешне, 2) жить в достатке, 3) зеленеть, произрастать, 4) не раскиснуть, не растеряться в персидском языке употребляется в значении “важничать”, хотя по компонентному составу оно полностью совпадает с туркменским

خود را گرفتار (ход ра гярәфтән; букв.: “взять себя”) (Ю.А. Рубинчика, 2008).

Другой пример: в туркменском языке выражение “*Gara ýapmak*”, или “*Garalyk ýapmak*”, означает “опозорить, очернить кого-либо”. А полностью совпадающий по внутренней форме персидский фразеологизм *سیاه کردن* (сийах кәр-дән; букв.: “делать чёрным”) имеет совершенно иное значение, т.е. “обманывать” или “испортить жизнь кому-либо”. (Хадеми Могаддам М. Резаи М., 2018).

Заклучение

Из выше приведенных примеров можно наглядно увидеть, что в обоих языках для выражения определённых значений часто исполь-

зуются идентичные фразеологические единицы, придающие речи особую выразительность. Большинство из фразеологических оборотов, имеющих собственную историю, свой длительный путь развития, чрезвычайно употребительны и актуальны и в наши дни.

Таким образом, необходимость изучения эквивалентных фразеологических единиц в двух языках обуславливается тем, что фразеологизмы часто вызывают трудности при переводе как с туркменского на персидский, так и наоборот. В туркменском и персидском языках степень межъязыковой фразеологической эквивалентности довольно высока, причиной являются неязыковые факторы, а прежде всего многовековые политические, экономические и культурные контакты между народами.

Литература

- Мудрость двух народов. Краткий фразеологический словарь русского и туркменского языков / Состав. А. Кулиев и др. – Ашхабад: Изд.: АН ТССР, 1963. – 224 с.
- Персидско-русский словарь / под ред. Ю.А. Рубинчика. – 4-е изд. – Тегеран: Гуттенберг, 2008. – Т. I. – 784 с.
- Персидско-русский словарь, под ред. Ю.А.Рубинчика. – 4-е изд. – Тегеран: Гуттенберг, 2008. – Т. II. – 848 с.
- Фелицына В.П. Лексика русских пословиц XVII века: Автореф. диссерт. на соиск. уч. степени канд.филол.наук. – Л., 1952. – 16 с.
- Хадеми Могаддам М. Резаи М. Сопоставительный анализ персидских фразеологизмов с компонентом чёрного и белого цветов и их русских эквивалентов // Филологические науки в МГИМО. – М., 2018. – № 16. – С. 114-119.
- http://filnauki.mgimo.ru/sites/default/files/015_hademimogaddam_rezaim/pdf.
- Шокиров Т.С., Кенджаева М.С. Фразеологические единицы в восточных словарях // Фундаментальные исследования. – Таджикистан, 2015, № 2-14, <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=37717>.
- Туркмен дилинин фразеологик созлуги / С. Алтаевин, Г. Ачылованын ве С. Гужуковын редакциясы билен. – Ашгабат: Ылым, 1976. – 400 с.
- Amangeldiyewa K.M. Pars dilinde söz düzümleri. Okuw gollanmasy. – Aşgabat, 2010.
- Gurbanow O. Türkmen we pars dillerindäki meňzeşlikler. Kand.diss.awtoreferaty. – Aşgabat: Ylym, 2015. – 36 s.
- Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi. – Aşgabat: TDNG, 2016, I t. – 648 s.
- Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi. – Aşgabat: TDNG, 2016, II t. – 600 s.
- على اكبر دهخدا. امثال و حكم. جلد 1، تهران، 1370

References

- A. Kuliev, (1963) The wisdom of two peoples. A short phraseological dictionary of the Russian and Turkmen languages. Composition. et al., Publisher: AN TSSR. - Ashgabat, - 224 p.
- Yu.A. Rubinchik, (2008) Persian-Russian Dictionary, - 4th ed. -Tehran: Gutenberg,- T. I. - 784 p.
- Yu.A. Rubinchik, (2008) Persian-Russian Dictionary. - 4th ed. - Tehran: Gutenberg, - T. II. - 848 p.
- Felitsyna V.P. (1952) Vocabulary of Russian proverbs of the 17th century. Author's abstract. dissertation for the degree of Candidate of Philology. - L., - 16 p.
- Khademi Mogaddam M. Rezai M. (2018) Comparative analysis of Persian phraseological units with a component of black and white colors and their Russian equivalents // Philological sciences at MGIMO. - M., - No. 16. - P.114-119.
- http://filnauki.mgimo.ru/sites/default/files/015_hademimogaddam_rezaim/pdf.
- Shokirov T.S., Kendzhaeva M.S. (2015) Phraseological units in oriental dictionaries // Fundamental research. - Tajikistan, No. 2-14, <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=37717>.
- S. Altayevin, G. Achylovanyin ve S. Guzhukovyn, (1976) Turkmen Dilinin phraseologik sozlugi. editions of Bilen. - Ashgabat: Ylym, - 400 p.
- Amangeldiyewa K.M. (2010) Pars dilinde söz düzümleri. Okuw gollanmasy. -Aşgabat.
- Gurbanow O., (2015) Türkmen we pars dillerindäki meňzeşlikler. Kand.diss.awtoreferaty. – Aşgabat: Ylym. - 36 s.
- Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi. - Aşgabat: TDNG, 2016, I t. - 648 s.
- Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi. - Aşgabat: TDNG, 2016, II t. - 600 s.
- 1370، تهران، 1 جلد. حکم و امثال. دهخدا اکبر علی

А.К. Анипина* , Ф. Оразақынқызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

*e-mail: aliyaanipina80@gmail.com

ҚЫТАЙ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ

Әр халықтың әлемдегі мәдени көрінісі ерекше және өмір сүру жағдайлары, тарихы, әлеуметтік құрылымы, дәстүрлері, өмір салты сияқты факторлармен анықталады. Әлемнің мәдени көрінісі өзінің барлық көзқарастарымен лингвистикалық құралдармен дәлелденеді, соның арқасында әлемнің лингвистикалық бейнесі туралы сөйлесуге болады және ойлау деңгейінде қалыптасқан және мәдениеттануға негізделген тұжырымдамаларды салыстыруға және өзара салғастыруға болады. Мақал-мәтел халықтың ерекше тілдік формасы болғандықтан, лексикология грамматиканы зерттеу нысаны болып табылады. Сөйлемнің құрылымы жағынан, қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің көбісі ұзын және қысқа болып келеді, жинақы, қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдерде жәй сөйлемнен және күрделі сөйлемнен келетін мақал-мәтелдер бар, эллиптикалық сөйлемдер де кездеседі. Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің сөйлем құрылымы және грамматикалық құрылымы жағынан ұқсастықтары және айырмашылықтары кездеседі. Екі тілдегі мақал-мәтелдерді грамматика жағынан салыстырсақ, екі тілдегі мақал-мәтелдердің ерекшеліктеріндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көруге болады. Берілген мақалада генеологиялық тілдер тобы жағынан екі түрлі қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің грамматикалық құрылымы жағынан ұқсастықтары мен айырмашылықтары қарастырылған. Екі тілдің мәдениет пен тіл тұрғысынан өзара байланысын көрсету негізінде әлемдік тілдік бейне арқылы көрінетін ұлттық дүниетанымды терең түсінуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: мақал, мәтел, фразеологизм, паремия, дағдылы сөздер, фраза, идиома, тұрақты тіркес.

A.K. Anipina*, F. Orazakynkyzy

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

*e-mail: aliyaanipina80@gmail.com

Grammatical structures of proverbs and sayings in Chinese and Kazakh languages

The cultural image of each nation in the world is unique and is determined by such factors as living conditions, history, social structure, traditions, way of life. The cultural view of the world is confirmed by all his views by linguistic means, so that we can talk about the linguistic picture of the world and compare and contrast concepts formed at the level of thinking and based on cultural research. Proverbs and sayings are a special linguistic form, therefore lexicology is the object of grammar research. Chinese proverbs as a constant unit of the language have some features that distinguish them from the Kazakh proverbs and sayings. This article reveals the general and specific in the grammatical structure of proverbs and sayings based on the material of the Kazakh, Chinese languages and their theoretical understanding in the aspect of the problem of the relationship between language and culture, which will contribute to a deeper understanding of the national perception of the world reflected in the linguistic picture of the world.

Key words: proverb, saying, phraseological unit, paremia, set expressions, idiom, phrase.

А.К. Анипина*, Ф. Оразақынқызы

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,

*e-mail: aliyaanipina80@gmail.com

Грамматическая структура пословиц и поговорок в китайском и казахском языках

Культурный образ каждой нации в мире уникален и определяется такими факторами, как условия жизни, история, социальная структура, традиции, образ жизни. Культурный взгляд на мир подтверждается всеми его лингвистическими средствами, так что мы можем говорить

о языковой картине мира и сравнивать и противопоставлять концепции, сформированные на уровне мышления и основанные на культурных исследованиях. Пословицы и поговорки являются особой языковой формой, поэтому лексикология является объектом исследования грамматики. Китайские пословицы как постоянная единица языка имеют некоторые особенности, которые отличают их от казахской поговорки. Китайские и казахские пословицы и поговорки по структуре предложения бывают короткими и длинными, компактными, а также имеют простые и сложные и эллиптические формы. Пословицы и поговорки этих двух стран по структуре предложения и грамматическим структурам имеют взаимные сходства и различия. Данная статья выявляет общее и специфическое в грамматической структуре пословиц и поговорок на материале казахского, китайского языков и теоретического осмысления их в аспекте проблемы взаимосвязи языка и культуры, что будет способствовать более глубокому пониманию национального мировосприятия, отраженного в языковой картине мира.

Ключевые слова: пословица, поговорка, фразеологизм, поговорка, устойчивые выражения, идиома, фраза.

Кіріспе

Кез келген ұлттың тарихынан сыр шертер мол мұра – сол ұлтта қолданатын мақал-мәтелдері арқылы көрініс табады. Мақал-мәтелдер – халықтың өміріндегі әрқилы кезеңдерді, қарым-қатынас мен қоғамдық жағдайларды бейнелеп сипаттайтын, адам көңіліндегі ойды шебер де ұғымды жеткізетін, қысқа да нұсқа тұжырымдар жасайтын, мән-мазмұнға бай сөздік құрам болып табылатыны сөзсіз. Кез келген халық өзінің өмір шындығын, ойына түйгенін, көңіл-күйін мақал-мәтел арқылы өзінің кейінгі ұрпағына үлгі-өнеге етіп қалдырған. Ғ. Жандыбаев «Сөз мәйегі» атты еңбегінде: «Мақал-мәтелдер – тағылым, тәрбие, даналық мектебі, сондай-ақ сонау ерте замандарда туған мақалдар барлық ұрпақтармен бірге жасасып, күні бүгінге дейін біздің де құлағымызға жағымды, санамызға сіңімді, тілімізге жатық қалпын сақтап келеді. Осылай бола да бермек. Бұл мақал-мәтелдердің ескіrmес, көнермес асылдығын көрсететін қасиеті», – деп тілдік қорды байытатын ел мұрасының мәнді, айшықты, зор талғаммен ерекшеленіп алынған сөз тізбегі екендігіне, олардың ерекше қасиетіне мән береді (Ө. Тұрманжанов, 2007:115).

Тақырыпты тандауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Зерттеуіміздің негізгі мақсаты – генеологиялық тілдер тобы жағынан екі түрлі қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің грамматикалық құрылымы жағынан ұқсас жақтары мен айырмашылықтарын табу. Ол үшін екі тілдің мәдениеті мен тілінің өзара байланысын көрсету үшін әлемдік тілдік бейне арқылы көрінетін ұлттық дүниетанымды терең түсіну керек. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- қытай және қазақ мақал-мәтелдерін зерттеудің теориялық негіздерін зерделеу;
- қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрылымдық-грамматикалық ерекшеліктерін анықтайтын тілдік және мәдени құбылыстарды талдау;
- теориялық тұрғыдан негізделген критерийлерді басшылыққа ала отырып, кейінгі талдау үшін қытай және қазақ тілдерінің ММ сөздіктерінен мақал-мәтелдерді тандап алу;
- ММ-нің екі тілдегі бейнесінің және лексикалық-грамматикалық көрініс табуының өзіндік ерекшелігін анықтау.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеу барысындағы қойылған міндеттерді орындау үшін келесі әдістер қолданылды: сипаттау әдісі; салыстырмалы-салғастырмалы әдіс; семантикалық талдау әдісі (сөздіктерге сәйкес); байқау әдісі; компоненттерді талдау әдісі; лингвомәдени талдау әдісі, бағалау сипаттама тәсілі.

Зерттеуде негізгі қолданылған материал ретінде Ө. Тұрманжановтың «Қазақтың мақалдары мен мәтелдері» жинағы мен қытай тіліндегі Мейлэтхан (美拉提汗) құрастырған қытай және қазақ мақал-мәтелдерінің сөздігін ерекше атауға болады. Сонымен қатар қытай және қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерді зерттеумен айналысып келе жатқан Чэн Шисуньнің «Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдерді салыстырмалы зерттеу» (汉哈谚语对比研究) еңбегі пайдаланылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің тілдері әртүрлі, сөйлем құрылымы жағынан ұқсас, мақал-мәтелдер екі жақта да бір

сөйлемнен, екі сөйлемнен, үш, төрт және күрделі сөйлемнен тұрады. Екі сөйлемді мақал-мәтелдер саны көп, сондай мақал-мәтелдің қолданылуы да көп (成世勋, 2016).

Бір сөйлемді мақал-мәтелдер: бір сөйлеммен жасалған мақал-мәтелдер құрылымы жағынан тұрақты, кейбір мақал-мәтелдер бір сөйлемнен тұрса да терең философиялық мағына береді, ойы қорытылған. Бір сөйлемді мақал-мәтелдерде екі жағдай орын алады:

1) метафораның объектісі мен субъектісі қатар пайда болады, қытай мақал-мәтелдеріндегі метафораның субъектісі мен объектісін байланыстыратын салыстырмалы сөздер «是», «似», «如» және т.б. Бірақ қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерде метафораның субъектісі мен объектісін байланыстыратын салыстырмалы сөздер қолданылмайды;

2) қытай тіліндегі мақал-мәтелдерде метафораның субъектісі мен объектісін байланыстыратын салыстырмалы сөздер қысқартылып қолданылады, бұл құбылыс классикалық метафораланған мақал-мәтелдерге тән.

Мысалы, қытай тіліндегі мақал-мәтелдерде:

- 救兵如救火.
- 托人如托山.
- 瑞雪兆丰年. (美拉提汉, 1986).

Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерде:

- Аққа зауал жоқ.
- Ат иесі алдына мінеді.
- Жетім бала кекшіл. (Ө. Тұрманжанов, 2007)

Екі сөйлемді формадағы мақал-мәтелдерге тоқталатын болсақ:

Екі сөйлемді формадағы мақал-мәтелдерде синтаксистік формалары бірдей болады, сөйлемнің әр бөлігі пропорционалды болып келгендіктен оларды симметриялы мақал-мәтелдер деп атайды. Бұндай мақал-мәтелдерде ритм мен құрылым бір-біріне үйлеседі, айтуға және есте сақтауға оңай, адамға бірден түсінікті, қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдерде кең қолданылады, сондықтан осы формадағы мақал-мәтелдердің саны басқа формалардан көп, қолдану аясы да кең.

Мысалы:

- 己所不欲, 勿施于人. (假设)

Жақсылық қылсаң өзіңе,

Жамандық қылсаң өзіңе,

Аспанға қарай оқ атсаң

Қайтып тиер көзіңе. (гипотеза)

- 播种什么, 收获什么. (条件) Не ексең соны орасың (жағдай)

- 宁为玉碎, 不为瓦全. (取舍) Басқа елде сұлтан болғаниша, өз еліңде ұлтан бол (таңдау)

- 看菜吃饭, 量体裁衣. (对仗) Белгілі бір жағдайға сәйкес әрекет ету керек, объективті шындыққа сәйкес шаралар қолдану керек. (антитеза) (美拉提汉, 1986).

Қазақ тілінде:

- Жаман көлдің суы ащысы, жаман адамның тілі ащысы. (аллитерация)

- Жаман дос ашындырады, жақсы дос ашылдырады. (ырғақ)

- Күйеу жүз жылдық, құда мың жылдық.

- Қол – бастың гүлі, аяқ – бастың аты. (Ө.Тұрманжанов, 2007)

Екі сөйлемді мақал-мәтелдердің қытай және қазақ тілдеріндегі ұқсастықтары мен айырмашылықтары бар. Қытай тіліндегі мақал-мәтелдер күрделі сөйлеммен беріледі, байланысқан сөздер жасырылған; ал қазақ тілінде екі сөйлемді мақал-мәтелдер ырғақ әдісімен жасалады, сөйлем соңы рифммен келетіні көбірек.

Үш сөйлемді мақал-мәтелдерге тоқталатын болсақ:

Үш сөйлемнен тұратын мақал-мәтелдер үш сөйлемнен құралады. Қытай және қазақ тілдерінде үш сөйлемнен келетін мақал-мәтел саны аз, әдетте лексикалық қайталау орын алады; қытай және қазақ тілдерінде үш сөйлемді мақал-мәтелдер екі сөйлемді мақал-мәтел секілді аллитерация, ырғақ және рифм қолданылады (成世勋, 2016).

Мысалы:

- 一个和尚挑水吃, 两个和尚抬水吃, 三个和尚没水吃. (押尾韵) Қойшы көп болса, қой арам өледі.

- 捉奸见双, 捉贼见赃, 杀人见伤.

Кінәламай тұрып шындықты білу керек

- 公修公德, 婆修婆得, 不修不得. (美拉提汉, 1986).

Қазақ тілінде:

- Кедеймін деп қысылма, өнерің болса қолыңда,

өнерлінің ырысы жарқырап жатар жолында.

- Жақсы әйел, жарының жақсысын асырар, жаманын жасырар.

- Қонағыңа құр сөзді қойып ас тарт, ауқатың болса, қой сойып бас тарт. (Ө.Тұрманжанов, 2007)

Төрт сөйлемді мақал-мәтелдерге келсек:

Осы формадағы мақал-мәтелдер қытай және қазақ тілдерінде көбірек кездеседі.

Қытай тілінде:

- 有儿就有女, 有女就有儿; 媳妇就是女, 女婿就是儿. (押腹韵)

- 早移晚不移, 涝移旱不移; 大移小不移, 壮移瘦不移.

– 喜有喜报，恶有恶报；不是不报，时辰未到。(美拉提汉，1986).

Қазақ тілінде:

- Қауым қара жерді жамандама, қайтып сонда барасың,

қауым елді жамандама, қаһарына қаларсың.

- Ұлым жақсы болсын десең, ұлы жақсымен ауылдас бол;

қызым жақсы болсын десең, қызы жақсымен ауылдас бол.

- Жақсыға берсең асыңды, жақсы сыйлар басыңды;

жаманға берсең асыңды, итке тастар басыңды. (Ө. Тұрманжанов, 2007)

Бірнеше сөйлемді мақал-мәтелдер:

Бұл формадағы мақал-мәтелдер құрамы бірнеше сөйлемнен тұрады, қытай және қазақ тілдерінде бұндай мақал-мәтелдер өте аз, олардың көбі белгілі бір ырғақпен келеді, қолданыс аясы кең емес.

Мысалы:

– 糖瓜祭灶，新年来到，姑娘要花，小子要炮，老头儿要一顶新毡帽。

– 柏树肥，杉树凉，黄土坡上种松，背风地点栽槐杨，

扼木栽在河边上，柳树喜欢在水旁。(美拉提汉，1986).

Қазақ тіліндегі мақал-мәтел:

- Анық масақ қуанар қойдан туған егізге, анық шаруа арығын айналдырар семізге,

- Өнерлі болып ұл өсіп, қылықты болып қыз өсіп, атаңды жаман дегізбе.

- Ағасы бардың жағасы бар – жақсы болса жағасы бар,

Жаман болса, інісіне жабар жаласы бар,

Інісі бардың тынысы бар – жақсы болса, тынысы бар,

Жаман болса, ағасына артар жұмысы бар.

(Ө. Тұрманжанов, 2007)

Қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдердің сөйлем құрылымы ұқсас болып келеді, екі халықта да бір сөйлемді, екі сөйлемді..... көп сөйлемді мақал-мәтелдер кездеседі. Солардың ішінде екі сөйлемді мақал-мәтелдер мөлшері. Көп сөйлемді мақал-мәтелдер ұзын болғанымен, есте сақтауға оңай, айтуға қолайлы.

Екі тілдегі мақал-мәтелдердің сөйлем құрылымы көбінесе ұзынды-қысқалы байланыспен, бірыңғайлығымен, ырғақтық-әуендік құрылымының реттілігімен, айтылған ойдың анықтығымен беріледі. Екі тілдегі мақал-мәтелдер негізінен ашық рай әдісі, сұрау әдісі мен бұйрық рай әдісі ыңғайындағы мақал-мәтелдер,

сонымен қатар жәй сөйлемді, қысқарған формадағы, күрделі сөйлемді, ықшамды формадағы сөйлемдер. Бұл екі тілдегі мақал-мәтелдердің қасиеттері, қызметі жағынан бір сөйлем болып келеді, бірақ олар жәй сөйлем емес, сөйлемнің формасы толығымен ауызша немесе жазбаша формада пайда болған. Сондықтан, мақал-мәтелдің бейнелеу формасында ерекшелігі бар. Silverman Weinreich (1978:72) айтуынша: «Мақал-мәтелдің ең маңызды жағы – оның грамматикалық бастауышы абстрактілі, қарапайым, негізгі баяндауыш қазіргі уақытты көрсетеді, өткен уақытты көрсетпейді, болашақты білдіретін баяндауыш өте аз кездеседі». Осыдан мақал-мәтелдің грамматикадағы ерекшелігі – жалпылығында. Төменде қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдерінің грамматикалық құрылымын сөйлем түрлері мен формалары жағынан қарастырамыз.

Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің сөйлем құрылысы жағынан айырмашылықтары болғандықтан, хабарлы сөйлем, сұраулы сөйлем, бұйрықты сөйлем жағынан бөліп қарастырамыз.

Хабарлы сөйлем:

Хабарлы сөйлем формасындағы мақал-мәтелдер баяндау немесе айтылған фактіні баяндау тоны бар мақал-мәтелдер, бірақ адамдардың әдетте айтатын хабарлы сөйлемінен айырмашылығы бар. Қытай тіліндегі хабарлы сөйлемді мақал-мәтелдерде «了», «的», «呢», «罢了», «嘛», «啊» секілді демеулік шылаулар қолданылмайды. Қазақ тіліндегі хабарлы сөйлемді мақал-мәтелдерде жұрнақ өзгерісі болады (成世勋. 2016).

Қытай тілінде:

– 蚊虫飞过都有影。

– 癞蛤蟆想吃天鹅肉。

– 冬雪是麦被，春雪是麦害。

– 强将手下无弱兵。(美拉提汉. 1986).

Қазақ тілінде:

- Адам жүрген жер гүлстан.

- Бір қылыштың жүзінде мың адамның басы бар.

- Қарғаның көзін қарға шоқымас,

Қазының көзін хан шоқымас. (Ө. Тұрманжанов, 2007)

Сұраулы сөйлеммен жасалған мақал-мәтелдер:

Бұл типке сұраулы тонмен сұрақ қойылған мақал-мәтелдер жатады. Сұраулы сөйлем арқылы жасалған мақал-мәтелдер әдеттегі сұраулы сөйлемнен ерекшеленеді, оның мақсаты сұрау емес, шындықты баяндау. Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдер сөздіктері бойынша

қытай тілінде қазіргі таңда сұраулы сөйлеммен жасалған мақал-мәтел жоқ екені анықталды, ал қазақ тілінде кездеседі, біраз мөлшері аз. Қазақ тіліндегі сұраулы сөйлеммен жасалған мақал-мәтелдер ішінде біразы қайыра сұрау формасымен жасалған. Қайыра сұрау – жауап беруді қажет етпейтін форма, себебі жауабы сұрақтың ішінде беріледі. Қайыра сұраулы сөйлем формасымен жасалған мақал-мәтелдер сұраулы тоннан басқа, көңілі толмау, тойтарыс беру, ренжу, мақтау секілді сөз сынайымен беріледі. Қайыра сұраулы сөйлем формасындағы мақал-мәтелдер тілдің құдіреттілігін арттыруда және күшті тілдік әсерлерді көрсетуде өте маңызды рөл атқарады. Оның ерекшелігі – болымды мағынадағы сөйлем болымсыз пікір иеленеді, болымсыз формадағы сөйлемде болымды пікір болады, иа – жоқ формада қолданылады (成世勋, 2016).

Дұрыс-бұрыс сұрақ формасындағы мақал-мәтелдер

Оның құрылысы хабарлы сөйлемге ұқсас, тек сұрақ қою интонациясы болады немесе демеулік шылау қолданылады, қазақ тілінде сұраулы көмекші сөздер қолданылады.

Мысалы:

- Байды бай қылған ет пен май емес пе?
Кедейді кедей қылған бек пен бай емес пе?
- Өз қадірін білмеген кісі қадірін біле ме?
Өзін білгір санаған өзгені көзге іле ме?
- Өзіңе өзің сенбесең,
Жеңіске қолың жете ме?
Өзімдікі жоқ десең,
Өзгеге сөзің өте ме? (Ө. Тұрманжанов, 2007)

1. Таңдау сөйлемді формадағы мақал-мәтелдер

Қайталау формасын көрсететін екі немесе екіден де көп жағдай орын алады, мақал-мәтелдің негізгі мазмұнын көрсету үшін риторикалық тон қолданылады. Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерде таңдау сұраулы сөйлеммен келетін мақал-мәтелдер саны аз.

Мысалы:

- Жерден жердің несі кем?
Егін шықса, гүл өссе?
Ерден ердің несі кем?
Уәдесін уәде етсе?
Аттан аттың несі артық?
Жүрісі мен күші артық.
Ертен ердің несі артық?
Ерлігі мен ісі артық. (Ө. Тұрманжанов, 2007)

2. Арнайы сұрақ формасындағы мақал-мәтелдер

Сұрау есімдіктер қолдану арқылы (кім, қайдан, несі) сұраулы сөйлем жасалады, бұл

тек сөйлемнің толық сұраулы сөйлем екенін көрсетеді, ал жәй сөйлемде риторикалық сұрақпен беріледі. Қазақ тіліндегі сұраулы сөйлем формасындағы мақал-мәтелдер көптеп кездеседі.

Мысалы:

Кім

- Ағайын-туған кімде жоқ?

Сыйласпасаң ол да жат.

- Киіз кімдікі болса, білек соныкі.

- Кімнің ақ, кімнің қара екенін суға түскенде көреміз.

Кімнің кінәлі, кімнің кінәсіз екенін сынға түскенде көреміз.

Қайдан

- Қыс киерін жаз киіп, жарлы қайдан байысын?

Қысы-жазы жұмыс қып, мая қайдан қайысын?

- Ағайынды жамандап, туғанды қайдан табасың?

Арғымақты жамандап, тұлпарды қайдан табасың?

Не, несі

- Кісі болар баланың кісіменен ісі бар,

Кісі болмас баланың кісіменен несі бар?

- Етігің тар болса, дүниенің кеңдігінен не пайда?

Әйелің сайпау болса, дүниенің тыныштығынан не пайда?

- Аз да бітер, көп те бітер, татулыққа не жетер? (Ө. Тұрманжанов, 2007)

3. Бұйрықты сөйлем формасымен жасалған мақал-мәтелдер

Өтіну, бұйрық беру, ақыл айту, ойын білдіру мазмұндағы мақал-мәтелдерді бұйрықты сөйлем формасымен жасалған мақал-мәтелдер деп айтады. Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерде ақыл айту және ескерту мағынасындағы түрлері ең маңызды орын алады. Сондықтан, бұйрықты сөйлем формасымен жасалған мақал-мәтелдер жиі қолданылады. Қытай тіліндегі мақал-мәтелдерде бұйрықты сөйлем формасымен жасалған мақал-мәтелдерден басқаша, сөйлемде жоғары-төмен тон қолданылады, сөйлем соңында леп белгісі мен «吧», «阿» секілді демеулік шылаулар қолданылады. Қазақтың бұйрықты сөйлем формасымен жасалған мақал-мәтелдерінде бұйрықты сөйлем формасы әдетте етістіктің бұйрықты формасы арқылы жасалады, сонымен қатар жіктеу формасы өзгереді, екінші жақ немесе үшінші жақ атынан бұйыру көп кездеседі (成世勋, 2016).

Мысалы:

- 饭莫过饱, 饭后莫跑。

- 大蒜是个宝，常吃身体好。
- 乐观使人长寿。
- 要想身体好，常洗冷水澡。
- 若要身体好，天天要做操。(美拉提汉, 1986).

Қазақ тіліндегі бұйрықты сөйлем формасымен жасалған мақал-мәтелдер қытай тіліндегіден айырмашылығы – жіктеу формасында, негізінен екі формасы қолданылады, екінші және үшінші жақтан айтылады. Екінші жақтан айтылатын мысалда болымды немесе болымсыз түрі қамтылады. Қазақ тілінде көбінесе құрметпен атау формасы қолданылмайды.

- Алдансаң ақыл табасың,
- Аңды көрінбесең аласың,
- Ерінбесең аласың,
- Тау-тасты кезсең аласың,
- Мал-жаннан безсең аласың.

- Тізеден сүрінсең де, тілден сүрінбе.
(Ө. Тұрманжанов, 2007)

Қазақ тілінде үшінші жақтан бұйрық беру формасындағы мақал-мәтелдер де болымды-болымсыз түрді иеленеді.

Мысалы:

- Алдымен ел татсын,
- Онан соң ер татсын.
- Жолдасын тастаған жолда қалар.
- Өсекшінің жауы қасында.

Жыланның уы басында. (Ө. Тұрманжанов, 2007)

Қорытынды

Берілген мақалада қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдердің грамматикалық құрылымы қарастырылды.

Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің сөйлем құрылымы жағынан ұқсас және айырмашылықтар бар екенін байқадық:

- мақал-мәтелдер екі жақта да бір сөйлемнен, екі сөйлемнен, үш, төрт және күрделі сөйлемнен тұрады. Екі сөйлемді мақал-мәтелдер саны көп, сондай мақал-мәтелдің қолданылуы да көп.

- екі сөйлемді формадағы мақал-мәтелдерде синтаксистік формалары бірдей, ритм мен құрылым бір-біріне үйлескен, айтуға және есте сақтауға оңай, адамға бірден түсінікті, қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдерде кең қолданылады, сондықтан осы формадағы мақал-мәтелдердің саны басқа формалардан көп, қолдану аясы да кең.

- екі сөйлемді мақал-мәтелдердің қытай және қазақ тілдеріндегі ұқсастықтары мен айырмашылықтары бар. Қытай тіліндегі мақал-мәтелдер күрделі сөйлеммен беріледі, байланысқан сөздер жасырылған; ал қазақ тілінде екі сөйлемді мақал-мәтелдер ырғақ әдісімен жасалады, сөйлем соңы рифммен келетіні көбірек.

- хабарлы сөйлем формасындағы мақал-мәтелдерде баяндау тоны болады, бірақ адамдардың әдетте айтатын хабарлы сөйлемнен ерекшеленеді. Қытай тіліндегі хабарлы сөйлемді мақал-мәтелдерде «了», «的», «呢», «罢了», «嘛», «啊» секілді демеулік шылаулар қолданылмайды. Қазақ тіліндегі хабарлы сөйлемді мақал-мәтелдерде жұрнақ өзгерісі болады.

- сұраулы сөйлем арқылы жасалған мақал-мәтелдердің мақсаты шындықты баяндау.

- қазақ тіліндегі бұйрықты сөйлем формасымен жасалған мақал-мәтелдер қытай тілінен айырмашылығы – жіктеу формасында, негізінен екі формасы қолданылады, екінші және үшінші жақтан айтылады. Екінші жақтан айтылатын мысалда болымды немесе болымсыз түрі қамтылады. Қазақ тілінде көбінесе құрметпен атау формасы қолданылмайды.

Әдебиеттер

- Тұрманжанов Ө. (2007). Қазақтың мақалдары мен мәтелдері. – Алматы: «Білім».
- Вайцехович И.В. (2007). Практическая фразеология современного китайского языка. – М.: АСТ: Восток-Запад.
- 成世勋. (2016). 汉哈谚语对比研究. –北京: 知识产权出版社.
- 戴昭名. (2003). 文化语言学导论. 北京: 语文出版社.
- 杰弗里·里奇. (1987). 语义学. 上海: 上海外语教育出版社.
- 戴庆厦. (1993). 语言和民族. 北京: 中央民族学院出版社.
- 成世勋. (2009). 汉哈言语文化内涵对比研究. 民族教育研究.
- 许余龙. (2002). 对比语言学. 上海: 上海外语教育出版社.
- 成世勋. (2000). 试析哈萨克谚语的修辞特点. 伊犁师范学院学报.
- 美拉提汉, (1986). 金炳吉吉. 汉哈谚语词典. 乌鲁木齐: 新疆人民出版社.
- 黄伯荣 廖序东. (2006). 现代汉语. 北京: 高等教育出版社.
- 陈望道. (2006). 修辞学发凡. 上海: 上海教育出版社.
- 张绍麒. (2004). 汉外语言对比研究. 上海: 上海辞书出版社.

- 王希杰。(2004). 汉语修辞学。北京：商务印书馆。
黄中祥。(2005). 哈萨克词汇与文化。北京：中国社会科学出版社。
张勇。(2005). 哈萨克谚语研究。新疆大学。
冯胜利。(1997). 汉语的韵律，词法与句法。北京：北京大学出版社。

References

- Ö.Turmanjanov. (2007). «Qazaq maqalaları men mätelderi» [Kazakh proverbs and sayings]. Almatı, «Bilim».
- Vaycexovič Ĭ.V. (2007 j.) Praktičeskaya frazeologiya sovremennogo kitayskogo yazıka [Practical phraseology of the common Chinese language]. M.: AST: Vostok-Zapad.
- Chéng shì xūn.(2016). Hàn hā yànyǔ duībǐ yánjiū [A comparative study of Chinese and Kazakh proverbs]. -Běijīng: Zhīshì chānquán chūbǎn shè.
- Dài zhāo míng.(2003). Wénhuà yǔyán xué dǎolùn [Introduction to Cultural Linguistics]. Běijīng: Yǔwén chūbǎn shè.
- Jié fū lǐ•lǐ qí.(1987). Yǔyì xué [Semantics]. Shànghǎi: Shànghǎi wàiyǔ jiàoyù chūbǎn shè.
- Dàiqínghà.(1993). Yǔyán hé mínzú [Language and ethnicity]. Běijīng: Zhōngyāng mínzú xuéyuàn chūbǎn shè.
- Chéng shì xūn.(2009). Hàn hā yányǔ wénhuà nèihán duībǐ yánjiū [A comparative study of the cultural connotation of Chinese and Kazakh language]. Mínzú jiàoyù yánjiū.
- Xūyúlóng.(2002). Duībǐ yǔyán xué [Comparative Linguistics]. Shànghǎi: Shànghǎi wàiyǔ jiàoyù chūbǎn shè.
- Chéng shì xūn.(2000). Shì xī hāsàkè yànyǔ de xiūcí tèdiǎn [Try to analyze the rhetorical characteristics of Kazakh proverbs]. Yīlí shīfàn xuéyuàn xuébào.
- Měi lā tí hàn,(1986). Jīnbǐngjí jí. Hàn hā yànyǔ cídiǎn [Chinese-Kazakh proverb dictionary]. Wūlǔmùqí: Xīnjiāng rénmin chūbǎn shè.
- Huángbóróng, Liàoxùdōng. (2006). Xiàndài hànyǔ [Modern Chinese]. Běijīng: Gāoděng jiàoyù chūbǎn shè.
- Chénwàngdào.(2006). Xiūcí xué fā fān [Fan of Rhetoric]. Shànghǎi: Shànghǎi jiàoyù chūbǎn shè. Zhāngshàoqí.(2004). Hàn wài yǔyán duībǐ yánjiū [A comparative study of Chinese and foreign languages]. Shànghǎi: Shànghǎi cǐshū chūbǎn shè.
- Wángxījié.(2004). Hànyǔ xiūcí xué [Chinese Rhetoric]. Běijīng: Shāngwù yìn shūguǎn.
- Huángzhōngxiáng.(2005). Hāsàkè cíhuì yǔ wénhuà [Kazakh vocabulary and culture]. Běijīng: Zhōngguó shèhuì kēxué chūbǎn shè.
- Zhāng yǒng.(2005). Hāsàkè yànyǔ yánjiū [Research on Kazakh proverbs]. Xīnjiāng dàxué.
- Féng shènglì.(1997). Hànyǔ de yǔnlǜ, cífǎ yǔ jǔfǎ [Chinese prosody, morphology and syntax]. Běijīng: Běijīng dàxué chūbǎn shè.

IRSTI 16.31.41

<https://doi.org/10.26577/JOS.2020.v95.i4.08>**Zh. Toktarova***

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

*e-mail: toktarova.zhansaya@kaznu.kz

DEVELOPMENT OF KOREAN-RUSSIAN INTERPRETING TEXTBOOK: MOBILE APPLICATION

The purpose of this paper is to describe the results of a study on the need to create educational material for interpreting from Korean into Russian, as well as a mobile application for Android devices, which was created by the author. To do this, the author conducts a survey among 3–4 year students of the specialty “Translation and Interpreting (Korean language)” of Kazakh National University named after al-Farabi and Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylai Khan. Based on a literature review and a survey, the main chapters of the application textbook and practical exercises were defined. The practical exercises in the application are aimed at developing the competence of interpreting among student, such as language competency (in two languages), intercultural competency, research competency, technological competency, thematic competency, transfer competency, service provision competency, and ethical competency. This application can be used by students both for self-study and as additional material in practical classes of interpreting. This research is significant in that it was the first to develop an application for learning interpreting from Korean, which takes into account the needs of students and motivates Russian-speaking students.

Key words: interpreting, Korean, interpreting competencies, mobile app, exercises.

Ж. Токтарова*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

*e-mail: toktarova.zhansaya@kaznu.kz

Корей-орыс аудармасына арналған оқулық әзірлеу: мобильді қосымша

Бұл жұмыста корей тілінен орыс тіліне аудару үшін оқу материалын, сондай-ақ автор жасаған Android құрылғыларына арналған мобильді қосымшаны құру қажеттілігін зерттеу нәтижелері сипатталған. Ол үшін автор Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті және Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті «Аударма ісі (корей тілі)» мамандығының 3–4 курс студенттері арасында сауалнама жүргізді. Ғылыми зерттеу тақырыбы бойынша әдебиеттермен танысып шолу жасау мен өткізілген сауалнама негізінде қолданбалы оқулық-мобильді қосымшаның негізгі тараулары мен практикалық жаттығулар тұжырымдалды. Мобильді қосымшадағы практикалық тапсырмалар лингвистикалық құзыреттілік (екі тілде), мәдениетаралық құзыреттілік, ғылыми құзыреттілік, техникалық құзыреттілік, тақырыптық құзыреттілік, трансфер құзыреттілік, қызмет көрсету құзыреттілігі және этикалық құзыреттілік деген сияқты студенттердің ауызша аударма құзыреттілігін дамытуға бағытталған. Бұл қосымшаны студенттер жеке өздігінен оқу үшін де, корей тілінен орыс тіліне практикалық ауызша аударма сабақтарында қосымша материал ретінде де қолдана алады. Бұл зерттеу студенттердің қажеттіліктерін ескеретін және орыс тіліне аударма жасайтын студенттерді ынталандыратын корей тілінен аударма үйренуге арналған қосымшаны бірінші болып жасағанымен маңызды.

Түйін сөздер: ауызша аударма, корей тілі, ауызша аударма құзыреттілігі, мобильді қосымша, жаттығулар.

Ж. Токтарова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,

*e-mail: toktarova.zhansaya@kaznu.kz

Разработка учебника корейско-русского перевода: мобильное приложение

В данной работе описываются результаты исследования необходимости разработки учебного материала для устного перевода с корейского языка на русский, а также мобильное приложение для Android устройств, которое было создано автором. Для этого автор проводит опрос среди

студентов 3-4 курсов специальности «Переводческое дело (корейский язык)» Казахского национального университета им. аль-Фараби и Казахского университета международных отношений и мировых языков им. Абылай хана. На основе обзора существующей литературы по теме исследования и проведенного опроса были сформулированы основные главы учебника-мобильного приложения и предложены практические упражнения. Практические задания в приложении направлены на формирование компетенций устного перевода у учащихся, таких как языковая компетенция (на двух языках), межкультурная компетенция, исследовательская компетенция, техническая компетенция, тематическая компетенция, трансфер компетенция, компетенция в сфере предоставления услуг и этическая компетенция. Данное приложение может быть использовано индивидуально учащимися как для самообучения, так и как дополнительный материал на практических занятиях устного перевода с корейского языка на русский. Это исследование значимо тем, что впервые было разработано мобильное приложение для изучения устного перевода с корейского языка, которое учитывает пожелания студентов и мотивирует русскоязычных учащихся.

Ключевые слова: устный перевод, корейский язык, компетенции устного перевода, мобильное приложение, упражнения.

Introduction

The ability to listen, speak well is required especially in interpreting activities. In order to develop textbooks that conform to these professional characteristics, the form of smartphone applications will be used to produce them.

Application-type textbooks first have the advantage of being able to present real voice or video in a video in a realistic way. Thus, it is possible to provide learners with practical activities to practice interpreting and advance their abilities to the next level. In addition, the advantage of not having time and space constraints on learning and the ability to present activities that cannot be implemented in printed textbooks are also characteristics of application textbooks. Also, foreign language mastery requires frequent informal practice (Kukulska-Hulme, 2012, p.2). Steel (2012) claims that in non-language-immersive environments it is important to try to maintain a more continuous connection with the target language by locating time and opportunities for self-regulation and practice (Steel, 2012, p.876). It is expected that the application-typed textbook will become a learning platform, providing learners with more diverse content than the printed versions of textbook. Even in classroom situations, the application can be used in a good direction and can be used as a way of expanding background knowledge to some extent by allowing learners to learn topic-related vocabulary beforehand and prepare for interpreting class.

Justify the choice of topic and goals and objectives

The goal is to provide a variety of vocabulary learning activities that cannot be used in interpreting

textbooks provided through printed versions, and to develop learner-centered application textbooks that fully reflect learners' needs and induce self-directed learning, with the aim of ultimately improving learners' subject knowledge and interpreting skills through basic interpreting training conducted through actual audio-visual materials.

With Korean companies investing heavily in Russian-speaking countries, experts in Korean-Russian/Kazakh language translation have become very necessary. As Kazakh university students are increasingly interested in Korea, the number of students who want to major in translation is increasing, but Kazakhstan has yet to develop textbooks for Korean-Kazakh/Russian translation, and there are limited number of textbooks for self-study.

Research Methodology

A Google-form online survey was conducted on 3rd-year university students majoring in interpreting and translation at Kazakh National University and Kazakh University of International Relations and World Languages in Kazakhstan to analyze their needs for interpreting and translation textbooks. As a result of the learner's needs analysis, practice exercises and interpreting and translation training methods are the most important. See Figure 1 for detailed information. Based on the obtained results from the survey an application was designed by the author.

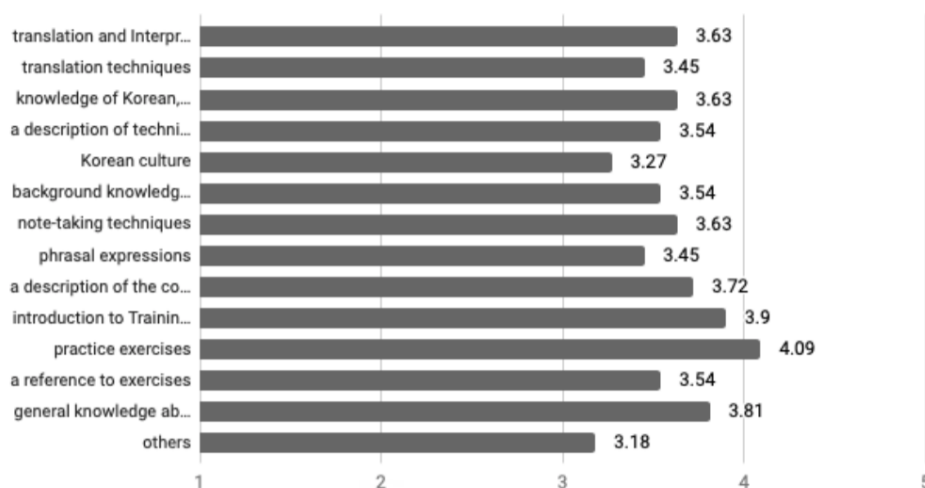
Literature Review and Theoretical Background

Interpreting

Koller(1995) defines interpreting as “the result of a text processing activity, by means of which

a source language text is transposed into a target-language text. Between the resultant text in L2 (the target-language text) and the source text in L1 (the source language text) there exists a relationship, which can be designated as a translational, or equivalence relation” (Koller, 1995, p. 196). The types of interpreting include simultaneous interpreting, consecutive interpreting, relay interpreting, whispering interpreting, and escort interpreting, if classified according to the way the translations are made. Among them, simultaneous interpreting is mainly the translation method used in meetings. Pochhacker (2016) divided the types of simultaneous interpreting into signing, whispering, whispering with portable equipment, booth interpreting, and sight interpreting (Pochhacker, 2016, p. 20). Booth inter-

preting requires interpreters to listen to the speaker’s words through earphones in the booth and interpret the speech in a language that listeners can understand at the same time. In the booth interpreting, two interpreters are generally in a group to alternately translate for 15 to 20 minutes at a booth. Concentration is very important in simultaneous interpreting, so if you continue to interpret for 15-20 minutes, you may feel tired and the quality of the translation may decrease. So there’s a short break time, taking turns interpreting. In the case of simultaneous interpreting, an interpreter should listen to only the first few words and plan how to interpret, select a strategy, and at the same time create a target interpreting. Therefore, simultaneous interpreting requires professional interpreting training and education.

Note. Created by an author based on data obtained by survey

Figure 1 – Learner’s needs for Interpreting and Translation Textbook

Seleskovitch and Lederer (1984) argue that the proper interpreting process is not a straightforward transcoding process from Language 1 to Language 2 as it appears, but a process of making sense of the source language (SL) from the speaker and then making sense in the target language (TL) to the listener. That means the interpreter needs to do intra-linguistic translation or make sense by integrating the incoming new linguistic messages with his/her extralinguistic prior knowledge (Seleskovitch & Lederer, 1984, p. 185). National Standard Guide for Community Interpreting Services (NAATI, 2016) defined following knowledge, skills and attributes needed for interpreters, as Language Competency (in two languages), Intercultural Compe-

tency, Research Competency, Technological Competency, Thematic Competency, Transfer Competency, Service Provision Competency, and Ethical Competency (NAATI, 2016, p.8). Albl-Mikasa (2012) defined interpreting skills as pre-process skills (high-level command of working languages, low-key computer-assisted terminology management, a generalist’s informed semi-knowledge, streamlined assignment preparation), peri-process skills (teamwork and a cooperative attitude, unimposing extrovertedness, professionalism between instinct and a sense of realism, pressure resistance and frustration tolerance), in-process skills (comprehension skills – below-expert scanning, identifying, and matching, contextualization, English as

a lingua franca (ELF) compensation; transfer skills – simultaneity, capacity relief measures; production skills – synchronicity and décalage modulation, reduction, balancing act between high fidelity and audience design, ELF accommodation, performance, presentation, prosody), post-process skills (terminology wrap-up, quality control), and para-process skills (business know-how, customer relations, and professional standards, lifelong learning predilection, meta-reflection) (Albl-Mikasa, 2012, p. 63). Gile (2005) argued that interpreters should have the following abilities, such as mastery of the passive language(s), mastery of the active language(s), cognitive skills (Gile, 2005, pp. 134-135). In order to perform an ideal interpreting, it is necessary not only to constantly strive to improve the level of one's native language/foreign language, but also to cultivate other abilities.

Training Using Applications

The popularity of smart phones has been rapidly changing learning, communicating, especially in the new normal when Kazakhstan universities are adjusting to online learning. Klopfer, Squire, and Jenkins (2002) define five unique educational properties of mobile devices as following: portability, social interactivity, context sensitivity, connectivity (Klopfer, Squire, & Jenkins, 2002, p.1), which can explain that learning Korean-Russian translations through applications provides learners with more useful learning opportunities. Yoo Haejun et al. (2017) viewed the application as a computer program designed for a particular class of work in a broad sense and defined it as an operating system program that users directly use in a narrow sense. Among them, smartphone applications are said to run on smartphones and install and delete them on the user's own free will, meaning that applications run on computers and smartphone applications are similar concepts (Yoo Haejun et al., 2017, p. 418). The application is also called an "app" and can be downloaded from Apple's App Store or Google Play Store. Godwin-Jones (2011) claims that as mobile devices become even more powerful and versatile, we are likely to see more users make them their primary, perhaps their sole computing devices (Godwin-Jones, 2011, p.8). Hwan and Kim (2005) saw self-directed learning as a feature of e-learning utilization in that learners conduct their own learning on their own web (Hwan & Kim, p.76). Based on Thornbury and Kiraly, as a theory of learning, constructivism views learning as a process in which learners construct knowledge through active en-

gagement rather than passive reception. Learners filter and organize their experience to match their existing knowledge of the world. When their existing knowledge mismatches their new experience, they restructure their knowledge to accommodate the new information. According to them, different individuals construct different realities using different learning strategies. Based on this, constructivists support learner-centered instruction and experiential learning in which learners discover how things work by themselves (Thornbury, 2006, p. 50; Kiraly, 2000, p. 4). This can be interpreted by connecting to the case of a smartphone, which also has the advantage of being portable, so if learners want to learn, they can study without distinguishing between time and place, and they can practice learning according to their own level (Klopfer, E., Squire, K., & Jenkins, H., (2002, p.1). Empirical studies showed that the use of mobile devices and applications as learning tools for foreign language is efficient for learners. Azar and Nasiri (2014) found that mobile learning improved students listening comprehension (Azar & Nasiri, p.1836). Based on the preceding studies, it can be expected that learners will be able to learn with interest not only in Korea but also in Russian-speaking countries if Korean-Russian interpreting textbooks or supplementary materials through the application are designed.

Results and Discussion

Structure of teaching materials

This application textbook consists of nine units. The composition table of the textbooks is as follows (see Table 1).

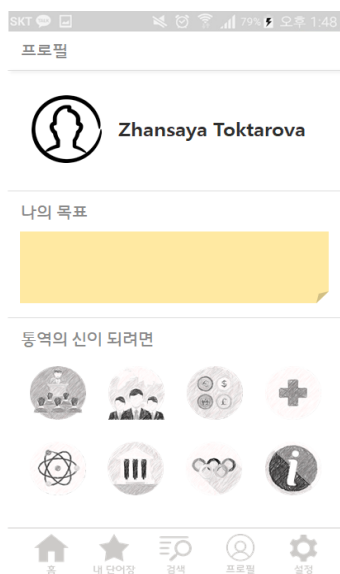
The application developed is a Korean-Russian interpreting textbook that can be used in Android application environments. After the first screen of the application, there is a page that explains how to use it in detail. The profile function is designed to motivate learning by allowing you to set your own goals and visually identify the units you have already learned as shown in Figure 2.

As shown in Figure 3, the textbook consists of a total of nine topics: conference, business, political diplomacy, economy, medicine, science, culture, sports and tourism. The selection of the unit theme was based on the analysis of the contents covered by the actual translation materials. In addition, the results of the survey on the needs of those who needed interpreting training were also used to select the subject of the unit.

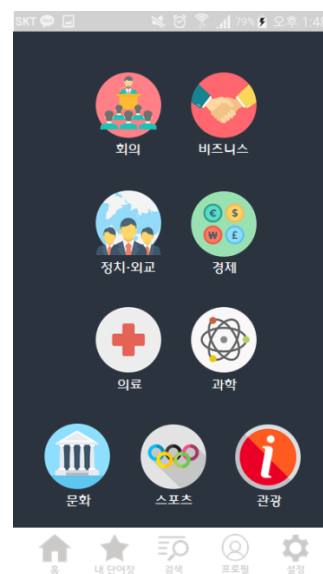
Table 1 – Textbook Composition

Unit	Topic	Contents	Functions
1	Conference	Meeting Conference Academic conference	Know Conference concepts Use meeting-related vocabulary Understand meeting progress expressions Interpret Korean-Russian conference
2	Business	About the tender process. Meeting between investment companies and clients Company introduction	Know Business concepts Use business-related vocabulary Interpret the presentation of the company introduction
3	Political diplomacy	About the status of the Korean Peninsula South Korea-Kazakhstan Summit Establishing diplomatic relations between Korea and Kazakhstan	Know Political Diplomacy concepts Use political diplomacy- related vocabulary Interpret Summit
4	Economy	IMF, Korea Economic Growth Rate Korea's First Bitcoin Astana Economic Forum	Know Economic concepts Use economy-related vocabulary Interpreting the Economic Forum
5	Medicine	News: Revision of the Medical Law Surgery process Medical tourism in Korea	Know Medical concepts Use medicine-related vocabulary Understand the course of surgery Interpreting Korean Medical Tourism
6	Science	Development of AI Space flight training Agricultural Technology Innovation	Know Scientific concepts Use science-related vocabulary Interpret science events
7	Culture	Cultural heritage survey Recovery of Cultural Heritage Interview with Russian Archaeologists	Know Cultural concepts Using culture-related vocabulary Explain cultural assets Interpret expert interviews
8	Sports	Interpreting the Olympic team Press conference for friendly matches Winter Universiade	Know Sports concepts Understand sports-related vocabulary Interpret team press conference
9	Tourism	Airport Railroad Museum tour Introduction to Kazakhstan Tourism Areas	Know Tourism Concepts Use tourism-related vocabulary Explain the process of tourism Interpret Tourists

Note. Created by an author

Note. Created by an author

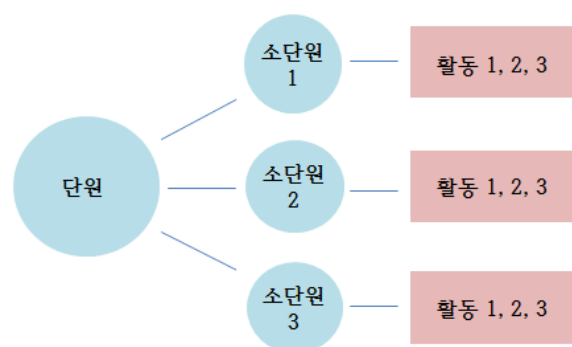
Figure 2 – Profile

Note. Created by an author

Figure 3 – Contents

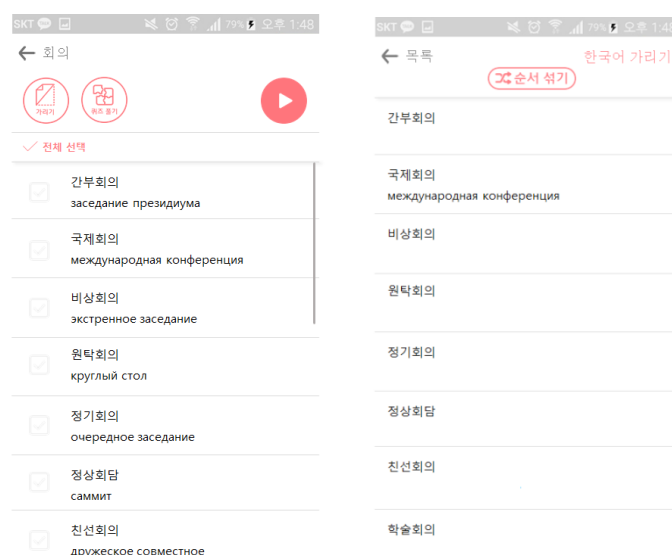
Each of the nine units consists of three small units, each of which learns vocabulary related to a topic and practices full-fledged interpreting through audio or video. The first two of the small units were provided with Korean-language audio or video related to the unit, and the third one was inserted in the learner's native language, Russian. The composition of the textbook is illustrated in Figure 4 shown below.

The vocabulary list shown above belongs to the conference unit among the topic-related vocabulary at the beginning of each unit as shown in Figure 5. In this part, the main purpose is to broaden the knowledge of the unit and look at the background vocabulary before starting a full-fledged interpreting practice.

Note. Created by an author

Figure 4 – Structure of the textbook

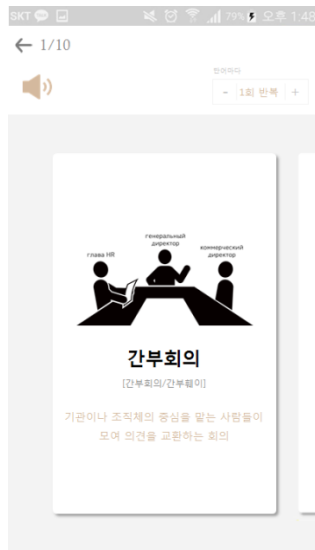
Note. Created by an author

Figure 5 – Topic-related vocabulary

The topic-related vocabulary learning activities will be conducted through the process of covering the meaning of the selected ten Korean-Russian words, covering the meaning of the Russian language, and checking the slide cards that explain the illustrations and meanings, and then solving quizzes to check whether the words are acquired or not. The illustrations used in vocabulary cards were produced by textbook developers, and depending on the vocabulary, they are sometimes too abstract to present meaning only by

pictures, so we provide a dictionary explanation in Korean and provide a Russian response in the back page (see Figure 6).

These are the details of this activity. First, provide topic-related vocabulary and a short description of the subject to help learners understand the topic-related concepts. We then present vocabulary, illustrations, pronunciation, definition and translations one by one so that topic-related vocabulary can be acquired without burden, and quizzes are given to help with vocabulary learning.

Note. Created by an author

Figure 6 – Vocabulary cards

The following vocabulary practice exercises are developed.

1 Repeating a sentence – short-term memory ability to remember starting words until they are interpreted is very important, so this exercise also includes practice of listening to and repeating long sentences.

2 Sequencing- it is very efficient to learn the vocabulary and expressions in sequence, such as conference sequencing.

3 Choosing – it is very important for interpreters to speak the corresponding vocabulary quickly because they have to listen and continue to speak freely when interpreting.

4 Filling in the blanks- the ability to predict when interpreting is very important. For Russian and Korean languages with different sentence order, chances are high that the interpreter will fail to interpret if he/she tries to listen to the whole Korean sentence.

5 Classifying – Classifying vocabulary into large chunks helps to learn and acquire vocabulary interestingly and without burden.

The three activities, which are organized for each small unit, are provided in various forms so that learners can experience various types of interpreting. This part includes basic interpreting training exercises for interpreting as well as vocabulary learning.

1 Shadowing – Students' mother tongue can be improved by starting with the practice of repeating the speeches in mother tongue. Practice of repeating Korean speeches also helps to improve students' Korean language.

2 Whispering – There may be situations in which interpreters need to whisper the interpreting. Then the interpreter must control his voice well.

3 Counting – The ability of interpreters to listen and accept foreign languages without tension is important, so training in counting numbers is necessary. This exercise is efficient for split-attention training. It is very important for an interpreter to listen and translate at the same time, so it is very important to practice paying attention.

4 Summarizing – Interpreters need to have the ability to understand and communicate the key points, so training practice is included.

5 Repeating while recording – Interpreter should be able to speak with a sound in good vocalization and correct accent. That's why learners will be given many opportunities to record, listen and check their voices.

The above information confirms that this application translation textbook includes both interpreting training and Korean vocabulary learning at the same time. To motivate students to see their progress self-evaluation test is also included.

Conclusion

This application provides vocabulary activities like a game to enable natural vocabulary acquisition. In addition, paper textbooks require you to look at the last page of the book to see the answers, but using the application, it is very easy to check the answers. Videos, script check, vocabulary activities, and correct answers are performed on one page, so other unnecessary processes can be omitted from the learning process. These are the strengths of application-based translation textbooks.

It is expected that the application will become a learning platform, providing learners with more diverse and less burdensome content than the main textbook. Even in school classroom situations, the application can be used in a good direction and can be used as a way of expanding background knowledge to some extent by allowing learners to learn topic-related vocabulary in advance and practice exercises helpful for interpreting before the actual class. In addition, even in real classroom situations, learners can use the application in a way that shows their learning performance to the teacher by conducting the learning of this application unit as an individual or team study.

Learning through the application allows learners to acquire non-verbal knowledge of the topic provided in the application, as well as knowledge of the translation itself, and interpreting concepts. Also,

learners naturally use the strategies used in translation while practicing various kinds of interpreting. For example, prediction, omission, addition, etc. Through the recording and listening activities, learners can check which words or expressions were omitted or analyze their own translations.

Based on one's own experience in translation practice, one can also see strategies that are often used in Korean-Russian interpreting. The more learners practice, the more skills and confidence they develop. This also leads to positive effects on learners' minds.

This study has the following limitations. First, the websites used for illustration production can

be used free of charge, but each designer has different copyrights making it difficult to use when developing this application. Second, there are some practice activities that were not included in the basic training of interpreting. For example, note-taking, which is often used for consecutive interpreting. Third, due to contextual limitations, application developers are only required to provide vocabulary activity types in the same few types, which unfortunately do not vary. However, this application is meaningful in that it attempted and developed an interpreting study application for the first time that interests and motivates Russian speaking learners.

References

- Albl-Mikasa, M. (2012). The importance of being not too earnest: A process- and experience-based model of interpreter competence. In M. Albl-Mikasa, B. Ahrens, & C. Sasse (Eds.), *Dolmetschqualität in Praxis, Lehre Und Forschung: Festschrift Für Sylvia Kalina* (pp. 59-92). Gunter Narr.
- Azar, A. S., & Nasiri, H. (2014). Learners' attitudes toward the effectiveness of mobile assisted language learning (MALL) in L2 listening comprehension. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 98, 1836-1843. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.03.613>
- Gile, D. (2005). Teaching conference interpreting. In M. Tennant (Ed.), *Training for the New Millennium* (pp. 127-151). John Benjamins.
- Godwin-Jones, R. (2011). Emerging technologies: Mobile apps for language learning, *Language Learning & Technology*, 15(2), 2-11. Retrieved from https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/44244/1/15_02_emerging.pdf
- Hwan J., & Kim D. (2005). An empirical study on the critical factors for successful m-Learning implementation. *Journal of Information Technology Applications & Management*, 12(3), 57-80. <https://www.dbpia.co.kr/Journal/articleDetail?nodeId=NO DE00680005>
- Kiraly, D. (2000). *A Social Constructivist Approach to Translator Education: Empowerment from Theory to Practice*. St. Jerome.
- Klopfer, E., Squire, K., & Jenkins, H., (2002). Environmental detectives: PDAs as a window into a virtual simulated world. *International Workshop on Wireless and Mobile Technologies in Education*, Växjö, Sweden.
- Koller, W. (1995). The concept of equivalence and the object of translation studies, *Target*, 7(2), 191-222.
- Kukulka-Hulme, A. (2012). Language learning defined by time and place: A framework for next generation designs. In: D-V. E. Javier (Ed.), *Left to My Own Devices: Learner Autonomy and Mobile Assisted Language Learning. Innovation and Leadership in English Language Teaching*, 6, (pp. 1-13). Emerald Group Publishing Limited. doi: 10.1108/S2041-272X(2012)0000006004
- NAATI. (2016). *Interpreter certification: Knowledge, skills and attributes. Review process and outcomes*. Australia.
- Pochhacker, F. (2016). *Introducing interpreting studies* (2nd ed.). Routledge.
- Seleskovitch, D. & Lederer M. (1984). *Interpréter pour traduire*. Didier Erudition.
- Steel, C. H. (2012). Fitting learning into life: Language students' perspectives on benefits of using mobile apps. In M. Brown, M. Hartnett, and T. Stewart (Eds.), *Asilite 2012: Future challenges, sustainable futures* (pp.875- 880). New Zealand: Massey University.
- Thornbury, S. (2006). *An A-Z of ELT: A Dictionary of Terms and Concepts Used in English Language Teaching*. Macmillan.
- Yoo H., Son B., Yang S., Choi H., & Lee J. (2017). Application Configuration Plan for Korean Language Education for Foreigners. *The Journal of Yeongju Language & Literature*, 35, 417-445. Retrieved from <http://kiss.kstudy.com/thesis/thesis-view.asp?key=3501534>

МРНТИ 16.41.41

<https://doi.org/10.26577/JOS.2020.v95.i4.09>**О.С. Сапашев** Стамбульский университет, Турция, г. Стамбул,
e-mail: sapashevo@gmail.com

ПРИНЦИПЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ КАРТИНЫ МИРА У НАРОДОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Видение мира тюркских народов представляет собой совокупность представлений о мире и определяет способ осмысления действительности. Каждый естественный язык отражает определенный способ восприятия и организации (концептуализации) мира. Выраженные в нем ценности образуют некую единую систему взглядов, своеобразную коллективную философию, которая обязательна для всех носителей языка. Специфический для языка способ концептуализации реальности частично универсален, частично специфичен для этносов, народов или нации, поэтому носители разных языков могут видеть мир немного по-разному, через призму своего языка и культуры.

В этой статье сосредоточимся на общетюркском взгляде на мир в частности и на мировоззрении народов Центральной Азии в целом. Все современные принципы видения мира народов Центральной Азии исходят из общей архаичной картины мира и являются основой современных культурных и религиозных представлений. Изначально она была «наивной» в том смысле, что во многих существенных отношениях отличалась от «научной» картины. Более того, такое наивное понимание мира и идеи отнюдь не примитивно: во многих случаях они не менее сложны и интересны, чем научные. Например, представления о внутреннем мире человека, отражающие опыт самоанализа нескольких поколений на протяжении многих тысячелетий, до сих пор служат культурным маркером среди их современных потомков.

Ключевые слова: Центральная Азия, тюркское мировоззрение, национальная специфика, картина мира.

O. Sapashev

Istanbul University, Turkey, Istanbul,
e-mail: sapashevo@gmail.com

General principles of presenting a picture of the world in the peoples of Central Asia

The vision of the world of Turkic peoples, historically formed in the everyday consciousness of this linguistic collective of the large macro-system of Turkic languages and reflected in them is a combination of ideas about the world and determines the way of conceptualizing reality. Each natural language reflects a certain way of perceiving and organizing (conceptualizing) the world. The values expressed in it form a certain unified system of views, a kind of collective philosophy, which is formed as mandatory for all native speakers. The language-specific way of conceptualizing reality is partly universal, partly nationally specific, so speakers of different languages can see the world a little differently, through the prism of their languages.

In this article, we focus on the General Turkic view of the world in particular and the world view of the Central Asian peoples in general. All modern principles of the vision of the world of Central Asian peoples originates from the general archaic picture of the world and is the basis of modern cultural and religious ideas. Initially, it was “naive” in the sense that in many significant respects it differs from the “scientific” picture. Moreover, such a naive understanding of the world and ideas are by no means primitive: in many cases they are no less complex and interesting than scientific ones. For example, ideas about the inner world of man, which reflect the experience of introspection of dozens of generations over many millennia, still serves as a cultural marker among their modern descendants.

Key words: Central Asian, Turkic worldview, Nationally specific, Picture of the World.

О.С. Сапашев*

Стамбул университетінің қазіргі түркі тілдері кафедрасы, Түркия, Стамбул қ.,

*e-mail: sapashevo@gmail.com

Орталық Азия халықтарындағы әлем бейнесін танудың ортақ принциптері

Түркі тілдерінің әдеттегі санасында тарихи қалыптасқан және оларда көрінетін әлемнің көрінісі – әлем туралы идеялардың жиынтығы болып табылады және болмысты тұжырымдау жолын анықтауға көмектеседі. Әрбір табиғи тіл әлемді қабылдау мен ұйымдастырудың (тұжырымдаудың) белгілі бір тәсілінен хабар береді. Онда көрсетілген құндылықтар белгілі біртұтас көзқарастар жүйесін, қалыптасатын ұжымдық философияның өзіндік түрін құрастырады. Шындықты тұжырымдаудың тілге тән тәсілі жартылай әмбебап, жартылай ұлттық сипатта, сондықтан әр түрлі тілде сөйлеушілер әлемді өз тілдерінің призмасынан сәл өзгеше көре алады.

Бұл мақалада жалпы түркілік көзқарасқа және Орталық Азия халықтарының дүниетанымына тоқталамыз. Орталық Азия халықтарының дүниетанымының барлық заманауи принциптері әлемнің жалпы архаикалық көрінісі мен бейнесінен бастау алады және қазіргі мәдени және діни идеялардың негізі болып табылады. Бастапқыда көптеген ғылыми сипаттамалар бойынша бұл құбылыс «ғылыми» көріністен өзінің «қарапайымдылығымен» ерекшеленетін еді. Алайда, әлем мен оның жүйесін осындай қарапайым жолмен түсіну қалыпты жағдай, тіпті көп жағдайда олар ғылыми түсініктерден әлдеқайда күрделі және қызықты болып келеді. Мысалы, мыңдаған жылдар бойына ондаған ұрпақты интроспекциялау тәжірибесін бейнелейтін адамның ішкі әлемі туралы идеялар олардың қазіргі ұрпақтарының арасында мәдени белгі ретінде әлі де қызмет етіп келе жатқанын жоққа шығара алмаймыз.

Түйін сөздер: Орталық Азия, түркі дүниетанымы, ұлттық ерекшелік, әлем бейнесі.

Введение

Принципы, цели задачи и подходы исследования.

Представления о мире, или, как мы называем в научной литературе, картина мира, за последние пятьдесят лет уже достаточно изучены с лингвистической точки зрения. Также существуют философская, мифологическая, религиозная, этническая, географическая картины мира. Принципы изучения и методы исследования данной проблематики по отдельным ареалам науки сформированы, хотя продолжают еще дополняться.

Представления о мире отдельного человека являются уменьшенной матрицей мировидения целого его этноса. Но при этом стоит отметить, что представления о мире не ограничиваются только определенным этносом, так как он связан с другими народами, соседствующими в определенном географическом ареале. Это исторически сложившееся в традиционном сознании данного коллектива мышление отражает их общее представление о мире, а также определяет способ концептуализации их окружающей действительности.

По мнению Шпенглера, культура является внешним проявлением внутреннего строя души народа, ее создавшего и в ней живущего, она есть стремление коллективной души народа

к самовыражению. В концепции философа культура – это символически выраженная смысловая целостность (система), в которой естественно (и многообразными способами) реализует себя соответствующая душа. Он видит культуру как символическое тело, жизненное воплощение этой души (Дьякова 2015: 16).

Тойнби не признает шпенглеровскую идею обособленности и замкнутости культур. Каждая локальная культура у него выступает как одна из множества ступеней на пути реализации человеком своего божественного предназначения. Но исторический путь человека не есть нечто изначально предначертанное ему извне, и Тойнби стремится раскрыть возможность альтернатив в развитии культуры (Дьякова 2015: 21).

По итогам множества мнений и исследований о картине мира тюрков можем заключить, что тюркское представление о мире в первую очередь тесно связано с мифическим представлением о мире древних иранцев. Конечно, в тюркских концептах много образов и делателей перетерпели изменения, трансформировались на более привычные детали анимизма или шаманизма, например как образ симруга перешел в образ ворона у тюрков. То есть каждая группа картины мира отражает определенный способ восприятия и организации (концептуализации) мира. С помощью связующих звеньев выра-

жаемые в нем значения складываются в итоге в некую единую систему взглядов, своего рода коллективную философию, которая служит в качестве традиционной всем носителям определенной этнической культуры.

На этапе мифологии происходит накопление прикладной информации о природе и способах использования ее сил и тел. На этапе натурфилософии к практике преобразования природы добавляется теоретическое осмысление причин, способов и особенностей трансформации природы, появляются первые концепции рационального объяснения явлений природы. В течение религиозного этапа естествознание вновь сосредотачивается на накоплении фактов, поскольку в качестве единственной причины изменения природы религия выводит Бога. В течение четвертого этапа факты, методики и теории объединяются в естествознание как целостную науку о природе, происходит череда научных революций, радикально меняющих практику общественного развития. Таким образом, человечество в настоящее время имеет, по крайней мере, четыре системы организации знаний об окружающей среде: мифологическую, философскую, религиозную и научную картины мира (Сахибуллин: 2001.11-12).

Фундаментальные исследования картины мира в рамках философии освещаются в работах О. Шпенглера, М. Хайдеггера, концепция «жизненного мира» развивается в философии Э. Гуссерля, Э. Кассирера, Х. Ортега-и-Гассета, М. Шелера, перекликается с идеями М. Хайдеггера и дополняет содержание понятия «картина мира» (Середкина 2014:26).

Согласно М. Планку, понятие картины мира стали употреблять, боясь иллюзии отождествления теоретического объекта и реальности (Планк 1966:49).

Именно в процессе сложения мировидения концептуализация окружающей действительности или мифического представления образуются общечеловеческие универсалии. А в связующих деталях как дополнение маркируются этнические и народные особенности культуры. Такие представления со временем становятся основой идеологического материала определенной нации, через призму своих языков приобретают национальный оттенок. Так формируется менталитет и мировоззрение определенной нации. Как нам известно, менталитет есть своеобразная форма коллективного восприятия, мышления и сознания. Такая структурность помогает строить

оценку событий, таким образом проявляется его связь с системой ценностной ориентации. Как и мировоззрение, ментальность является определенным ракурсом, который помогает человеку смотреть на мир с разных углов. Менталитет синкретичен и на его основе лежат преимущественно подсознательные структуры.

В концепции Й. Хейзинги культура есть равновесие материальных и духовных ценностей, вектор их развития и господство человека над внешней и своей внутренней природой. Игра в культуре – это ритм и гармония, радость и изящество, историческая альтернатива серьезному. Хейзинга рассматривает игровое начало не только как свойство художественной деятельности, но и как основание всей культуры (Дьякова 2015: 25).

Основные методы и методология изучения материала

Одним из важнейших приемов переработки сведений для данной статьи послужила классификация принципов лингвокультурологии и этнолингвистики, связанных с концептами картины мира. Такой метод проводился путем привлечения комплексного этнолингвистического исследования. Это пограничная дисциплина, лежащая между языкознанием, этнографией, социологией и антропологией и изучающая язык в его соотношении с этносом. Также привлеченная для изучения лингвокультурология изучает взаимодействие языковых, этнокультурных и этнопсихологических факторов в функционировании и эволюции потенциала языка как ткань изучаемого объекта.

Общие принципы мировидения, которые создают в итоге целостную картину мира, рассмотрены с помощью реалий, то есть через образы, тотемы, принципы в тесном контексте с фольклором, традициями и ритуалами, в парадигме «тюркской картины мира». Также применен идиоэтнический метод, отражающий специфические свойства языка, в данном случае культуры тюрков относительно строения мира. При исследовании этнографизмов, которые отражаются в общей картине мира, применены фоновые знания – совокупность знаний о миротворчестве носителей тюркской культуры, относительно явлений природы, структуры социума, не имеющих универбального выражения, но отражающих на языке носителей, рассматриваемой нами языковой общности.

Дальнейшим этапом передачи материала, следующим за классификацией, стало выделение типов или комплексов явлений культуры, быта, социального поведения связанное с миростроением на фоне общей картины мира. Совпадение ареалов и типов подачи мировидения в фольклоре, культуре, языке тюркских народов в общем доказало о существовании внутри данной области общности, связанной с представлением мира.

Данные, связанные с исследуемым объектом, интерпретируются в плане выявления исторических, функциональных, главным образом, причинных связей и отношений, а также уже известных закономерностей.

Также комплексный метод предполагает системный подход или системный анализ¹. Такой принцип оперирует понятиями комплексности, сложности внутреннего строения явлений, системы, структуры и ряда других фактов, которые были привлечены для изучения материала. Например, расселение тюркских этносов, его воспроизводство и свойственная ему хозяйственная структура, язык и разнообразные этнолингвистические и лингвокультуроведческие примеры дают нам возможность воспринимать тюркские этносы через призму жизненных ценностей в скотоводческо-кочевой и городской-оседлой культуре народа в ракурсе общей этнической и языковой картины мира. Все компоненты, образующие концепт картины мира, тесно связаны друг с другом и взаимозависимы. На основе таких данных представлены этнолингвистическая характеристика и этюды, связанные с принципами мировосприятия тюрков, как часть большого евроазиатского культурного массива.

Результаты и обсуждение

Общие принципы структурирования картины мира

Под картиной мира в самом общем понимании предлагается понимать упорядоченную сово-

купность знаний о действительности, сформировавшуюся в общественном, а также групповом и индивидуальном сознании. Мышление народа не опосредуется его языком, что можно считать в современной науке установленным фактором, однако оно выражается, фиксируется, номинируется, овнешняется языком, и изучение представления определенного периода позволяет косвенно судить о том, каково было мышление народа, какова была его когнитивная картина мира в этот период (Попова 2015:8).

Национальный код казахов начал изучаться как цель, поставленная государством, и при изучении данной проблематики в первую очередь мы должны иметь в виду, что код определенной нации закристаллизован в мифах, фольклоре, творчестве, этнографии, в виде национальных элементов в чистейшем виде, то есть по возможности без канонических религиозных окрасок, на уровне изначального миропредставления. Фундамент всех миропредставлений изначально строится на основе «наивного мировосприятия», так как оно берет начало от мифического представления мира. При этом, отраженные прежде в языке и в изображениях наивные представления имеют свою систему строения мира. Как сказали выше, мифическое представление мира насыщено фольклорными представлениями, сложными конструкциями миротворения.

«Концептуальные картины мира у разных людей одинаковы, ибо человеческое мышление едино. Национальные языковые картины мира – это просто иное их “расцветивание”. Языковая картина мира отражает национальную картину мира и может быть выявлена в языковых единицах разных уровней» (Маслова 2004:156).

По М. Хайдеггеру, «картина мира – обозначение сущего в целом», она «означает не картину, изображающую мир, а мир, понятый в смысле такой картины» (Hajdegger 1993: 49).

Как отмечает С.Г. Кляшторный: «Мы не разделяем уверенности Ж.-П. Ру в закономерности безоговорочного привлечения для характеристики древнетюркской религии текстов и наблюдений, отделенных друг от друга веками и тысячелетиями, относящихся к разным этническим общностям, жившим в различных условиях и находившимся на разных ступенях культурно-хозяйственной деятельности и социального развития. Достижимая при этом полнота картины, к сожалению, не исключает сомнений в ее адекватности. Вместе с тем достаточно генерализованные параллели вполне

¹ Системный анализ используют для выяснения причин существующих сложностей, постановки целей, выработки методов и вариантов устранения проблем. Он выступает в роли организатора и координатора. Опирается на междисциплинарный подход, с помощью которого эффективно объединяет и концентрирует усилия группы специалистов на решении конкретной проблемы. Системное объединение достижений различных областей знаний позволяет решать такие проблемы, которые не могут быть разрешены в рамках отдельных дисциплин и частных подходов.

оправданны, как, например, в случаях описания диахронически разделенных шаманских ритуалов и мировоззрений, генетическая общность которых представляется безусловной». (Кляшторный 1981:119)

Картины мира, представленные разными народами и этносами, в чем-то между собой похожи, в чем-то различны. Различия между их мировосприятиями обнаруживаются в первую очередь, в специфических образах, не встречающихся в сюжетах миропредставления других групп. Исследование таких образов посредством лингвоспецифичных слов и их взаимосвязи в межкультурной перспективе даст возможность восстановить достаточно существенные фрагменты древнего миропредставления народов Центральной Азии.

С.Г. Кляшторный выделяет шесть мифологических сюжетов, соотнесенных с тремя мифотворческими циклами:

1. Космогония и космология:

а) Миф о сотворении и устройстве мира.

б) Миф о космической катастрофе.

2. Пантеонисоциум:

а) Мифы о богах и божественных силах.

б) Миф о божественном сотворении государства и небесном рождении каганов.

3. Этногония и генеология:

а) Миф о происхождении племен тюрк.

б). Мифы о первопредках – культурных героях. (Кляшторный 1981:120)

К числу основных выводов по отношению к реконструкции картины мира в общем можно отнести также предположение о том, что предметы, свойства и отношения в мире идентифицируются не в терминах ее внешних смысловых формах, а в особенностях их значений. Чтобы осуществить реконструкцию, нужно провести анализ, где следует обратить внимание на особенности мифологической фабулы, эмоционально-чувственные и семантические свойства мифического сюжета. Свойства фабулы миропредставления выражают культурно-исторические черты сюжета; эмоционально-чувственные свойства выражают динамику метаморфоз сюжетных образов; семантические свойства сюжета выражают разнообразие смысловых форм культуры.

В любом случае, даже самая простая система миропредставления всегда имеет завершенную логическую структуру. Ее характеризуют единство образов, согласованность всех деталей, начиная от образов и заканчивая фабулой. Наиболее фундаментальные культурные концепты

согласованы со структурой ключевых метафор языка. Основным символом картины мира древних тюрков является дерево мира. Этот образ отражен у современных потомков различными оттенками, трансформированы ввиду влияния этносоциокультурной среды. Для реконструкции полной картины представления мира, то есть создания архетипа, мы прибегаем к более ранним мифологиям и эпическим сказаниям народов Центральной Азии с помощью лексического фонда тюркского, иранского и монгольского языков в первую очередь.

Именно племена трех крупных народов, заселившие Центральную Азию, в процессе длительных контактов меж собой тысячелетиями вырабатывали общую нематериальную и материальную культуру. Часто общие концепты формировались не через общий язык, так как все эти три народа не входят в общую языковую группу. Хотя алтайская общность монгольских и тюркских языков подтверждается, однако иранские народы по языковой принадлежности состоят обособленно. При расшифровке архаического представления мира у тюрков обнаруживается основа иранских мифоэпических сюжетов.

Также общность представляется через материальную культуру ирано-тюркских народов. Этногенез кочевников также представляется процессом взаимопроникновения и слияния как древних гуннов, скифов, так и последующих угорских, самодийских, тюркских, монгольских племен и народностей. Мифологические формулы или фабулы в миропонимании у центральноазиатских народов поныне сохраняет свою прочную основу, несмотря на религиозно-идеологические и общественно-политические изменения. В различий народов Центральной Азии просматривается широкая палитра, объединяющая историко-антропологическое, культурное, социальное, экономическое, политическое и другие начала. По «естественному разделению труда», обусловленному природно-климатическими условиями этнической территории, каждый народ региона занимал определенное место по специфическим видам хозяйства.

Почти во всех мифоэпических сказаниях существует образ мирового дерева. Например, у казахов это байтерек, где отдыхают в пути герои сказок и эпосов. Отголоски представления о центре мира как о мировом дереве в башкирской мифологии прослеживаются в представлениях о родовом древе (дерево и птица – родоплеменные

атрибуты; интересна и возможность превращения коня в родовое древо), в запрете рубить одиноко стоящие деревья. В иранской мифопоэтике также сужествуе дерево мира, на кронах которого свивает свое гнездо симруг. У тюрко-монгольских народов симруг заменен вороной.

Дерево мира у древних тюрков разделено на три уровня. Отзвуком древнетюркской космологии следует считать представление древних казахов о трёх мирах: верхнем (небесном), среднем и подземном. Именно на эти три уровня мира накладывается горизонтально символ мира – дерево. Представители верхнего мира – птицы находятся на верхушке дерева в образе орла. Позже орел приобретает образ птицы персидского фольклора – птицы-великана – симруга. Но, судя по преданиям, самым древним образом птицы-спасителя из верхнего мира является ворон. В древних преданиях тюрков об Ашине, Тенгри – Бог неба пролетает над болотом, в который враги кинули истерзанного мальчика в образе ворона, и посылает волчицу спасти его.

В некоторых регионах Восточной Турции на праздник Новруз девушки едят специально приготовленные пирожки, кусок которых кладут на подоконник. Девушка загадывает на ночь желание, связанное с любимым человеком. Считается, что ночью девушке приснится будущий супруг, а оставленный на подоконнике кусок пирожка ворона отнесет в дом кандидата в женихи.

Очевидно, умение подражать человеческой речи и долголетие сформировали представление о вороне как о мудрой вещице птице. Об этом говорят такие мелиоративные обороты у казахов, как «мың жасайтын құзғын емеспін». Ныне существующие у казахов словосочетания и фразеологические обороты со словом қарға являются яркими примерами такой преемственности. Например «қарға жүнді қаттас, үйрек жүнді оттас» (кровный родственник), «қарға тамырлы қазақ», значит казахи вороньего (единого) происхождения. В орнаментах казахов существует такие тамговые элементы как қарға тұяқ – вороний коготь, қарға тұмсық – вороний клюв. Эти орнаменты служат как оберег от несчастья, как гарантия благополучия и располагаются по краям главного орнамента.

Несмотря на разнообразие природно-климатических условий этнических территорий народов Центральной Азии, для всех характерна была ирригационная система сельского

хозяйства и связанная, главным образом, с ней приоритетность коллективного образа жизни: семейная или родственная, родоплеменная (tribes, hords), соседская (махалля, айыл), территориальная (эл, аул) общины.

Анализ множества картин мира, созданных различными национальными культурами и эпохами, – основная задача культурологии. На современном этапе она судит о культуре в целом как о конгломерате взаимодействующих друг друга локальных культур, каждая из которых вносит свой уникальный и неоценимый вклад в целое. Если одной из задач исследования культуры являлся поиск картины мира, наиболее правильно отражающей реальность, то теперь за множеством из них признается право на отражение какой-то части истины (Кирилов 2016:54).

Ранние верования народов Центральной Евразии достаточно хорошо запечатлены в их мифологиях и сказаниях, сказках и легендах. Сложившиеся в среде кочевых и пастушеских племен еще примерно в IV-I тысячелетии до н. э., они и после расселения сохранили между собой много общих элементов, что легко проявляется при их сравнительном изучении. В целом эти верования вполне соответствовали стандартам того общего раннерелигиозного корпуса и пантеона богов. Однако на протяжении долгих веков в процессе расселения и после него в каждом из новых регионов ойкумены, освоенных осевшими там народами, развитие религиозных представлений вобрало в себя много дополнительных элементов, персонажей и образов. При этом важную роль играла общность исторических судеб или географическая близость тех или иных племен, первоначально перемещавшихся, скажем, в одном направлении, а позже отделившихся друг от друга. В классификации языков датировка общего существования представителей алтайской макросистемы языков до сих пор точно не установлена. Между алтайской эпохой и гуннской лежат тысячелетия. Перемещение этих народов сопровождалось смешиванием разных автохтонов, дотюркский период алтайской эпохи дает очень мало информации об их общем концепте миропонимания кроме тюрков и монголов. Но общий теоним Тенгир – Дингир – Танры существует у многих между собой не родственных в языковом плане народов – у шумер и тюрков, также некоторых племен американских индейцев.

Между тем в сибирско-центральноазиатской религиозной мифологии существовала своя

органично присущая ей система классификации пантеона, определяющая ее теологию и эсхатологию. В основе этой системы лежит трихотомическое деление макрокосма на Верхний, Средний и Нижний миры, между которыми распределены все живые существа, все боги и духи. Трихотомическая концепция дополняла существовавшие горизонтальные модели мира вертикальной моделью, и ее создание отнесено теперь к глубочайшей древности – к эпохе верхнего палеолита Сибири (Фролов 1978:114).

В плане пантеона индоиранские народы близко стоят к индоариям, нежели тюрко-монголам, хотя в тюркских мифах очень много мифических сюжетов, схожих с иранскими. Но со временем взаимное отчуждение стало усиливаться противостоянием оседло-земледельческой с кочевыми скотоводами из-за поляризации Центральной Азии. Это явно прослеживается при изучении религиозных представлений и мифологии древних иранцев и тюрко-монголов. Хотя мифические сюжеты и фабула во многом имеют общие корни, однако пантеон богов имеет отличительные черты: у иранцев это были ахура и дэвы (глава пантеона у индоарийских дэвов (дева) был один и тот же Индра, у индоариев он был великим и почитаемым богом, а у иранцев – злокозненным демоном), у тюрков – Тенгри и Умай. Об общем происхождении тюрского Умай и иранского Хума было проведено достаточно исследований. В иранской мифологии, а также в мифологии тюркских народов хумай – это волшебная птица. Согласно иранским текстам, Хумай представлялась как волшебная птица-феникс, вещая птица. Считалось, что она делает царем человека, на которого бросает свою тень. Хомаюн в персидском языке означает “счастливый”. В мифологии у тюрков хумай считалась птицей счастья, например у казахов құмай құс. Из яиц которой вылупляются самые дорогие гончие породы собак тазы. Существовала вера в то, что убивший птицу хумай умрет в течение сорока дней. В эпосах «Урал-Батыр» и «Акбузат» Хумай предстает как девушка-лебедь, дочь небожителей – царя птиц Самрау и небесной красавицы Солнце.

Согласно гипотезе С.М. Абрамзона, сказочная птица Хумай генетически связана с образом Умай – древним женским божеством тюркских народов.

Многие черты этого образа позволяют рассматривать древнетюркскую Умай как одно из более ранних божеств, связанных с культом

плодородия. Этот вывод подтверждается и семантикой некоторых слов в древних и современных тюркских языках и в монгольском. В словаре Брокельмана к слову *uma* дано значение *Nachgeburt*, т.е. рождение после смерти отца, а также – (медиц.) послед. В древнетюркском словаре *uma* – послед, детское место, чрево матери, тибетское *uma* – мать, у татар Поволжья «ума» также имеет значение «брюшина». В монгольском языке *uma* выступает в значении «утроба» (Кляшторный 1981:130).

Все эти понятия тесно связаны с рождением ребенка, с плодородной силой женщины. У казахов образ Умай как покровительницы детей или как божества-матери не сохранился. Лишь рудиментарное ее значение существует в благословении молодой невесты, входящей в дом словами «От ана, Ұмай ана жарылқа!» (благослови Мать-Огонь, Мать-Умай). В фольклоре современных тюрков Сибири сложился ее облик в виде красивой женщины с золотыми крыльями, спускающейся с неба. В дохристианских культах Умай являлась покровительницей детей и матерей, богиней плодородия. В древнетюркское время, вероятно, функции культа Умай были еще шире. Судя по руническим надписям, она в определенных случаях являлась покровительницей и знатных людей обоих полов. Непременная принадлежность Умай – небольшая чашечка с освященным молоком, в котором помещались души детей. Во время болезни ребенка из такой чашечки производили обрядовое кормление Умай. Эти обычаи напрямую происходят от общетюркского представления о ритуальной роли чаши, часто сопровождавшей изображения людей древнетюркского времени. Истоки данных представлений своими корнями уходят в скифское время, где, судя по сочинениям Геродота, чаша почиталась, как имевшая небесное происхождение.

В древнетюркских текстах упоминается божество Земли и Воды (Йер-су), соотнесенное со сферой среднего уровня обитания человека. «Удык иер суб» является одним из элементов трех сакральных понятий древних тюрков – Тенгри и Умай. У казахов это понятие преобразовано на «Жер уйык» (земля обетованная), что беспрестанно искал Асан Кайгы. Среди алтайцев бытовало представление о том, что Йер-су живет на красных скалах Сумер-улан-тайга (или Сумер-Улан-Ак-Шибе). Божеству Земли-воды (Йер-су) полагалось приносить в жертву красных или рыжих коней

(кызыл), причем обязательно после камлания Ульгеню или его сыну.

Основную информацию о строении мира, о мировидении тюрков мы черпаем в памятниках рунического письма. В этих текстах наряду с верованиями и мифами собственно тюрков нашли отражение аналогичные представления енисейских кыргызов и огузских (уйгурских) племен Монголии и Восточного Туркестана. Полное совпадение пантеона во всех доступных проверке случаях позволяет рассматривать исследуемое на материале всей группы рунических памятников явление как достаточно однородное, а источники, его характеризующие, – в единстве, выходящем за границы общности письма и языка. Естественны несовпадения мифологем, касающиеся этногонии и генеалогии различных племен, часто даже внутри одного племенного союза. Впрочем, этногонические мифы нашли очень слабое отражение в надписях и до некоторой степени известны лишь в изложении иноземных источников, синхронных древнетюркским памятникам.

В древнетюркских рунических памятниках имя «көк» употребляется в значении «небо», это значение свойственно многим древним и современным языкам, за исключением северо-восточных. Исходным пунктом семантического развития для «көк» обычно принимается значение «небо». Другим обозначением неба в тюркских и монгольских языках служит с древних времен имя теңір (таңри), которое имело также значение «божество». В древнем словоупотреблении «көк» выступало эпитетом к «таңри», словосочетание означало «Бог Неба». Как свидетельствует материал, концепты «голубой (синий)» и «небо», «бог» могут образовывать синонимами одного и того же слова или внутреннюю форму (этимологическое значение) имени, обозначающего один из указанных концептов; лексемы, семантика которых связана с данными концептами, являются синонимами, в фольклорных текстах служат друг другу постоянными эпитетами.

Небо как часть космоса, именуемое в рунических текстах *kok tegri*, имеет в синхронных древнетюркских памятниках иных систем обозначения *kok* (МК, 1, 421: *kok суусу* 'небесная сфера'), *kok qaluq*, *qaluq* 'воздух', 'небесный свод', 'ближнее небо' (от глагольной основы *qalu* – 'подниматься, взлетать'; поэтому основное значение термина связано с ближним небом, куда взлетают птицы (Doerfer: 640-641).

В космогоническом мифе существует представление о земле, поднятой из мирового океана (водяного хаоса), а потом окруженной со всех сторон водой. Поэтому у древних предков иной мир или таинственная сторона жизни отражалась в виде воды. Это может быть озеро, река или вообще водное пространство. Это совпадает с шаманистским представлением о таком характере больших рек, как связывание верха и низа, неба и земли, то есть, истоки – с верхним миром, устье – с нижним миром. Из подобного представления вытекает представление о реке как о модели мира, где начало реки – небо (верхний мир), середина – центр (земля), а устье – подземелье. С этим и связана древняя семантика казахских выражений «су аяғы құрдым», «су аяғы – ер Қорқыт», а также «су аяғы құрдымға кетті», (ушел в устье реки) устойчивое выражение у казахов при оповещении смерти усопшего его близким. «Өмір – өзен» (жизнь есть проточная река), то есть устье реки жизнь ведет в небытие. Поньше у местных казахов бытовало древнее поверье, звать человека, ушедшего за водой, не по имени, а «ит өлді» (собака сдохла). Казахская мера расстояния «ит өлген жерде» (в стороне где собака сдохла) связана именно с понятием третьего потустороннего мира, где течет река, значить, «ит өлген жерде» это – по ту сторону света или в ином мире. То есть, третий уровень связан с водным пространством. Таким образом, структурирование космоса (упорядоченного мира) завершает появление бога нижнего мира – Эрклика. Появление ясно выраженных вертикальных полюсов – верхнего и нижнего миров со средним опосредующим звеном – стало схемой, по которой выстраивается и горизонтальный мир. Все существующее имеет своего духа, доброго или злого. Их разводят или примиряют различные герои и божества. Их образ разбросан в разных словосочетаниях лексического фонда тюрков. Например «албасты басқыр» (чтобы тебя давил албасты), сайтан алғыр (чтобы тебя зарблал шайтан), жын (көк) сокқан (ненормальный) и т.д.

Тюркская структура мира повествуется и в древнем эпосе «Ер Тостик», а также в казахской сказке «Күн астындағы Күнікей қыз». В тюркской мифологии – человек и его жизнь есть микрокосм, но все в конечном мире копирует основные формулы мироздания в собственных масштабах. Жизнь каждого человека есть уменьшенная в размерах жизнь мира. В его частной жизни просматриваются те самые

антитезы Хаоса и Космоса. Таким образом, человек во время ритуалов камлания выступает в образе шамана, связывая все три уровня мира. Так между людьми и духами, между верхним и нижним миром имеется свой посредник – шаман (бақсы). Шаман в повседневной жизни – обычный человек, который ведет обычную жизнь. У казахов слово «бақсылығы ұстау» означает, что этот ритуал происходит только в нужный момент, в определенное время. Шаман становится магом и волшебником только во время камлания, лишь тогда, когда он призывает к себе всю свою «дружину» духов. После камлания, когда духи покидают шамана, он превращается в самого обычного человека, и его уже ни о чем не спрашивают. В качестве шаманов выступали и женщины – Елті. Это лексическая форма сохранилась в казахском глаголе «елту» – входить в экстаз.

Воснове реликтов древнего мифологического представления о четырехугольном горизонтальном строении космоса с тремя уровнями, о космическом характере больших рек, связывающих различные части мира лежит древний миф о строении мира. О четырех сторонах света говорят в древнетюркских надписях: «Төрт булундақы бодунуғ қоп алмыс, қоп баз қылмыс» /КТб.2/ (Они покорили народы, жившие по четырем углам, и принудили их к миру). У казахов «Дүниенің төрт бұрышы» (четыре стороны света) означает то же самое, что представляли их предки.

Следует подчеркнуть, что лексические формы, повествующие о древних ритуалах, сохранила память, указывающую на основной древнетюркский пантеон богов и структуру мира. Анализ материала обнаруживает не только сакральные сведения, отражающие шаманистические представления, но и архаические элементы, рудименты в словах, свидетельствующие о представлении картины мира древних тюрков.

Следующая формула древнетюркского мира служит одним из ярких примеров использования дома – жилище как культурных знаков. Конусообразное жилище древних сохранилось в поминальных сооружениях, таких как Козы Корпеш и Домбаул, изображающих жилье в образе мировых гор, стоящих в центре земли. Якуты употребляют сложное сравнение: человек, стоящий у той или другой стороны жилища, кажется размером то с кукушку, то с ворона и т. д. Сохранившееся у казахов слово «қарға бойлы» является рудиментом такого

понятия. План содержания, который имеется в формуле на поверхностном уровне, служит на ее глубинном уровне планом выражения. Оппозиция двух антагонистических начал нейтрализуется введением в формулу образов шаманских вещей птиц – ворона и кукушки.

У казахов сохранилось древнетюркское представление, что с левой и правой сторонам центра юрты расположены золотое и серебряное дерево мира – байтерек. Казахи дают напутствие: «Оң жағыңа қарасаң, алтыннан терек орнасын, сол жағыңа қарасаң, күмістен терек орнасын» (пусть с правой стороны станет золотое дерево, с левой стороны – серебряное дерево).

У современных тюрков древние номинации символов мира, обретая общую мотивацию, смыкаются. Слова, обозначающие «тәңрі – көк», «бәйтерек – элем ағашы», «оң жақ – сол жақ», «бақсы – елту», «су аяғы құрдым – ит өлді», а также составные номинации человека, новорожденного, души (жизненной силы), Земли (как места обитания людей) служат синонимичными названиями одного и того же предмета или являются компонентами вторичных номинаций друг друга, в системе тропов связаны метафорой, служат эпитетами друг другу либо выступают эпитетами к одному и тому же слову. Наиболее фундаментальные культурные концепты согласованы со структурой ключевых метафор языка.

Слово со значением «небо» выступает в тюркских языках детерминативом синего (голубого) цвета – например «көк – тәңрі». У древних тюрков в сочетании «Көк тәңрі» означает неделимое понятие «Небесный бог». В языковом сознании тюркских народов концепты «небо», «голубой» и «бог» нераздельно слиты и образуют семантическую парадигму традиционной картины мира с древнейших времен.

Согласно археологическим данным, у древних саков верховному небожителю обычно посвящали (или приносили в жертву) коня белой, сивой, светло-серой, голубой мастей. Это подтвердили и последние находки Берельской раскопки в Катон-Карагайском районе Восточного Казахстана. Можно предположить, что конь рыжей масти – жирен, соотношенный в формуле с восточной стороной дома, предназначался для верховного небесного божества. Казахи как этнос, сохранивший самые древние культы и обряды саков, до сих пор приносят в жертву для тризны коня, подвешивают в могилах череп принесенного в жертву. Словосочетание в древних сказках казахов «ай мүйізді ақ тұлпар»

(полумесяцем рога белый скакун), сохранилось от древних саков, что доказывают найденные в Берели кони в золотых рогатых масках.

Этот доисламский культ предков выражен у казахов, как мы заметили выше, в поминальной обрядности. Она состоит из цикла ритуальных угощений двойника покойника (аруака), призванного облегчить ему переход в иную форму жизни. Суть этих обрядовых действий состоит в своеобразном синкретизме мусульманских представлений о душе с доисламской, шаманистской по своей природе верой в двойника. Эта связь доказывается и тем, что ритуальные кормления двойника покойного (аузашар) происходят в период мусульманских праздников: ораза, курбан и айта. В этих оценках также убедительно прослеживается связь древности и современности. У казахов-суннитов почитание аруахов отражается в словосочетании «Өлі риза болмай тірі байымас» (пока мертвый не раздобреет, живой не будет в достатке). В древнетюркский период для аруахов сооружались поминальные места, где душа умершего, согласно анимистическим верованиям древних тюрков, могла быть заключена шаманом в каменное изваяние. Оно, изготовленное к моменту поминок, устанавливалось у «жилища» и изображало, самого умершего, который в таком качестве как бы присутствовал на своих поминках.

С мифологическими представлениями древних тюрков связаны также пережитки почитания разных зверей в качестве прародителей или тотемов и культ предков. В тюркском лексическом фонде множество единиц, которые скрывают в своей семантике этнографические этюды миропонимания наших предков. Для расшифровки таких семантических формул необходимо прибегать не только к методам мифологии, но и психологии и парапсихологии. Надо заметить, что шаманизм, распространённый у среднеазиатских народов, сохранив отдельные черты, связывающие его с древнетюркским, подвергся значительным изменениям. С ними и слова, названия в некотором роде перетерпели изменения, но в глубоком сознании этноса сохранились структуры языковой картины мира, что позволяет нам воссоздать полную картину мира.

Предназначение языковой картины мира «сохранять из поколения в поколение и воспроизводить упрощенное, обиходное структурирование окружающего мира, обеспечивать преемственность языкового мышления носителей

данного языка традиционно сложившимися категориями» (Корнилов 2003:19).

Заключение

В заключение можно сказать, что нынешняя картина мира у тюрков имеет очень глубокие традиционные корни. Картина мира имеет свое сакральное место в полифоническом мировоззрении тюрков. Образы и детали картины мира, ее принципы вкраплены ткань – целостное полотно культуры нашего народа. Основную информацию о строении мира, мировидение тюрков мы черпаем в памятниках рунического письма с помощью лексем отдельных слов-маркеров и повествований.

Приоритет лексической картины мира по отношению к морфологической, синтаксической и т.п. объясняется тем, что количество лексических единиц в языке неизмеримо больше, чем других. Отсюда ее огромные преимущества по сравнению с иными видами языковой картины мира. В отличие, например, от морфологической картины мира, которая изображает мир весьма абстрактно даже и в языках с развитой системой флексий, лексическая система языка позволяет смоделировать мир в достаточно красочной форме. Именно в ней легче, чем в других, обнаружить «мировоззренческую» природу языковой картины мира (Даниленко 2020:1).

В этих текстах наряду с верованиями и мифами собственно тюрков нашли отражение аналогичные представления енисейских кыргызов и огузских (уйгурских) племен Монголии и Восточного Туркестана. Полное совпадение пантеона во всех доступных проверке случаях позволяет рассматривать исследуемое на материале всей группы рунических памятников явление как достаточно гомогенное, а источники, его характеризующие, – в единстве, выходящем за границы общности письма и языка.

Суть этих обрядовых действий состоит в своеобразном синкретизме мусульманских представлений о душе с доисламской, шаманистской по своей природе верой в двойника. Эта связь доказывается и тем, что ритуальные кормления двойника покойного (аузашар) происходят в период мусульманских праздников: ораза, курбан и айта. В этих оценках также убедительно прослеживается связь древности и современности.

Между тем в сибирско-центральноазиатской религиозной мифологии существовала своя органично присущая ей система классификации

пантеона, определяющая ее теологию и эсхатологию. В основе этой системы лежит трихотомическое деление макрокосма на Верхний, Средний и Нижний миры, между которыми распределены все живые существа, все боги и духи. Трихотомическая концепция дополняла существовавшие горизонтальные модели мира вертикальной моделью, и ее создание отнесено теперь к глубочайшей древности – в эпоху верхнего палеолита Сибири. Еще в недавнем прошлом представление о трех мирах было известно у тюркских, монгольских и тунгусских народов, оно достаточно полно описано в этнографических работах (Анохин 1924: 16).

Ранние верования народов Центральной Евразии достаточно хорошо запечатлены в их мифологиях и сказаниях, сказках и легендах. Сложившиеся в среде кочевых и пастушеских племен еще примерно в IV-I тысячелетии до н. э., они и после расселения сохранили между собой много общих элементов, что легко прослеживается при их сравнительном изучении. В целом эти верования вполне соответствовали стандартам того общего раннерелигиозного корпуса и пантеона богов. Однако на протяжении долгих веков в процессе расселения и после него в каждом из новых регионов ойкумены, освоенных осевшими там народами, развитие религиозных представлений вобрало в себя много дополнительных элементов, персонажей и образов. При этом важную роль играла общность исторических судеб или географическая близость тех или иных племен, первоначально перемещавшихся, скажем, в одном направлении, а позже отделившихся друг от друга. В классификации языков датировка общего существования представителей алтайской макросистемы языков до сих пор точно не установлена. Между алтайской эпохой и гуннской лежат тысячелетия. Перемещение этих народов сопровождалось со смешиванием разных автохтонов, дотюркский период алтайской эпохи дает очень мало информации об их общем концепте миропонимания кроме тюрков и монголов. Но общий теоним Тенгир – Дингир – Танры существует у многих между собой не родственных в языковом плане народов – у шумер и тюрков, а также некоторых племен американских индейцев.

В любом случае, даже самая простая система миропредставления всегда имеет завершенную логическую структуру. Ее характеризуют единство образов, согласованность всех деталей, начиная от образов и заканчивая фабулой. Наиболее фундаментальные культурные концепты согласованы со структурой ключевых метафор языка.

Поскольку концепт является единицей картины мира и единицей ментальности, то многие характеристики картины мира применимы к концепту. Как картина мира, концепт также выполняет интерпретирующую и регулирующую функции; обладает многоуровневой структурой, которая постоянно обогащается разными типами знаний; наконец, ни один человек не может знать всего объема концепта. Последнее требует комментария: картина мира – целостный образ, система, состоящая из других картин мира, ни один человек не может быть носителем в своем сознании всей картины мира, следовательно, выделение в структуре концепта человеком / коллективом того или иного содержательного признака связано с актуальностью этого признака непосредственно в данном языковом коллективе, в данной ситуации, исторической эпохе и т.п. (Лыткина: 66).

Символами картины мира у древних тюрков является множество элементов окружающего мира. Эти образы отражены у современных потомков различными оттенками, трансформированы ввиду влияния этносоциокультурной среды. Для реконструкции полной картины представления мира, то есть создания архетипа мы прибегаем к более ранним мифологиям и эпическим сказаниям народов Центральной Азии с помощью лексического фонда тюркского, иранского и монгольского языков в первую очередь. С помощью привлечения методов культурной антропологии, которая выявляет узловые моменты социализации, аккультурации и инкультурации человека, специфику каждого этапа жизненного пути, изучает влияние культурной среды, систем образования, намного продуктивнее освещать с помощью принципов социальной динамики культуры представления об основных типах социокультурных процессов, генезисе и изменчивости культурных феноменов и систем.

Литература

- Дьякова, М. Г. (2015). Теория и история мировой культуры: Учебное пособие. – Волгоград. С. 16.
- Середкина Н.Н. (2014) Этническая картина мира в контексте современных социальных исследований // Социодинамика. – № 10. – С. 26-59. DOI: 10.7256/2306-0158.2014.10.1344 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=13441
- Естественнонаучная картина мира (2011) (Часть 1) / науч. ред. Н.А. Сахибуллин. – Казань: Казан. фед. ун-т., Ч. 1. – 216 с.
- Планк М. (1966). Единство физической картины мира. – М., С. 49.
- Валерий Петрович Даниленко. Языковая картина мира в концепции Л. Вайсгербера. <http://slovo.isu.ru/danilenko/articles/vaiskart.htm>
- Анохин А. В. (1924) Материалы по шаманству у алтайцев. – Л., (СМАЭ. Т. 4. 2). С. 1-16.
- G. Doerfer. (1963 – 1967). (Bd 1 – 1963; Bd 2 – 1965; Bd 3 – 1967). Turkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Bd 1–3. Wiesbaden.
- Кириллов Э.П. (2016). Культурологические измерения картины мира. Culture and Civilization. 1`2016. 75 стр.
- Фролов Б.А. (1978). Палеолитическое искусство и мифология. У истоков творчества. – Новосибирск, С. 114.
- Попова З.Д., Стернин. И.А. (2014). Язык и национальная картина мира. – М.-Берлин. Директ Медиа. – 101 с.
- Маслова, В. А. (2004) Когнитивная лингвистика – Минск : ТетраСистемс. – 256 с
- Hajdegger, M. (1993) Vremja kartiny mira [Tekst] / M. Hajdegger // Vremja i bytie. Stat'i i vystuplenija; perevod s nem. V. V. Bibihin. – М.: Respublika. – С. 49–50.
- Кляшторный С.Г. (1981). Мифологические сюжеты в древнетюркских памятниках. Тюркологический Сборник 1977. – М.: Издательство «Наука» Главная Редакция Восточной Литературы. – С. 119.
- Кляшторный С.Г. (1981). Мифологические сюжеты в древнетюркских памятниках. Тюркологический Сборник 1977. – М.: Издательство «Наука» Главная Редакция Восточной Литературы. – С. 120.
- Корнилов О.А. (2003). Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.
- Лыткина О.И. (2010). Типы картин мира в репрезентации концепта // Русский язык за рубежом. – № 4/2010 – 67 с.
- Михайловский В.И., Хон Г.Н. (1989). Диагностика формирования современной научной картины мира. – Л.

References

- D'yakova, M. G. (2015). Teoriya i istoriya mirovoy kul'tury. Uchebnoye posobiye. Volgograd. s 16
- Seredkina N.N. (2014) – Etnicheskaya kartina mira v kontekste sovremennykh sotsial'nykh issledovaniy // Sotsiodinamika. – № 10. – S. 26 – 59. DOI: 10.7256/2306-0158.2014.10.1344 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=13441
- Yestestvenno-nauchnaya kartina mira (2011) (Chast' 1)/ nauch. red. N.A.Sakhibullin. – Kazan': Kazan. fed. un-t., – CH1 – 216 s.
- Plank M. (1966). Yedinstvo fizicheskoy kartiny mira. M., S. 49
- Valeriy Petrovich Danilenko.Yazykovaya kartina mira v kontseptsii L.Vaysgerbera. <http://slovo.isu.ru/danilenko/articles/vaiskart.htm>
- A. V. Anokhin. (1924). Materialy po shamanstvu u altaytsev. L., (SMAE. T. 4. 2), s. 1 — 16
- G. Doerfer. (1963 – 1967). (Bd 1 – 1963; Bd 2 – 1965; Bd 3 – 1967).Turkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Bd 1-3. Wiesbaden.
- E.P. Kirillov (2016). Kul'turologicheskiye izmereniya kartiny mira. Culture and Civilization. 1`2016. 75 str.
- B.A. Frolov. (1978). Paleoliticheskoye iskusstvo i mifologiya. - U istokov tvorchestva. Novosibirsk, s. 114
- Z.D.Popova, I.A.Sternin. (2014). Yazyk i natsional'naya kartina mira. Moskva-Berlin. Direkt Media. 101 s.
- Maslova, V. A. (2004).Kognitivnaya lingvistika – Minsk : TetraSistems. – 256 s
- Hajdegger, M. (1993) Vremja kartiny mira [Tekst] / M. Hajdegger // Vremja i bytie. Stat'i i vystuplenija; perevod s nem. V. V. Bibihin. – М.: Respublika. – s. 49–50.
- S.G.Klyashtornyy. (1981). Mifologicheskiye syuzhety v drevnetyurkskikh pamyatnikakh. Tyurkologicheskiy Sbornik 1977. Izdatel'stvo «Nauka» Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury, Moskva. str 119
- S.G.Klyashtornyy. (1981). Mifologicheskiye syuzhety v drevnetyurkskikh pamyatnikakh. Tyurkologicheskiy Sbornik 1977. Izdatel'stvo «Nauka» Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury Moskva str 120
- Kornilov O.A. (2003). Yazykovyye kartiny mira kak proizvodnyye natsional'nykh mentalitetov. Moskva.
- O.I.Lytkina. (2010). Tipy kartin mira v reprezentatsii kontsepta. Russkiy yazyk za rubezhom. № 4/2010 67 s.
- Mikhaylovskiy V. I., Khon G. N. (1989). Diagnostika formirovaniya sovremennoy nauchnoy kartiny mira. Leningrad

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

1-бөлім Тарих	Section 1 History	Раздел 1 История
<i>Lee Byong Jo</i> The life and tragedy of anti-Japanese Korean independence activist Choi Jae-Hyung's family (based on the records of surviving families members)		4
<i>Zhailybayev D.Zh., Serikkaliyeva A.E., Taldybayeva D.A.</i> Some aspects of socio-cultural integration of young repatriates		15
<i>Бадалова Т.К.</i> Месневи Низами в знаменитом историческом источнике XIII века		21
<i>Кагазбаева Э.М., Малимова А.Е.</i> Қытай Халық Банкінің монетарлы саясатының елдің экономикалық дамуына әсері		30
<i>Рахымбай Б.Қ., Ақын Б.Қ.</i> Түркияның мемлекеттік басқару жүйесін реформалаудың алғышарттары.....		40
2-бөлім Филология	Section 1 Philology	Раздел 2 Филология
<i>Гельдыев Р.К., Гундогдыева Г.А.</i> Туркменские фразеологизмы, выражающие черты характера человека, и их эквиваленты в персидском языке		50
<i>Анипина А.К., Оразақынқызы Ф.</i> Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің грамматикалық құрылымы		55
<i>Toktarova Zh.</i> Development of Korean-Russian interpreting textbook: mobile application		62
<i>Сапашев О.С.</i> Принципы представления картины мира у народов Центральной Азии.....		70